

Etninės kultūros globos taryba

VAKARŲ AUKŠTAITIJOS TRADICINĖ KAIMO ARCHITEKTŪRA

Rasa Bertasiūtė
Vingaudas Baltrušaitis
Ilona Burinskaitė
Gražina Žumbakienė

Vilnius, 2008

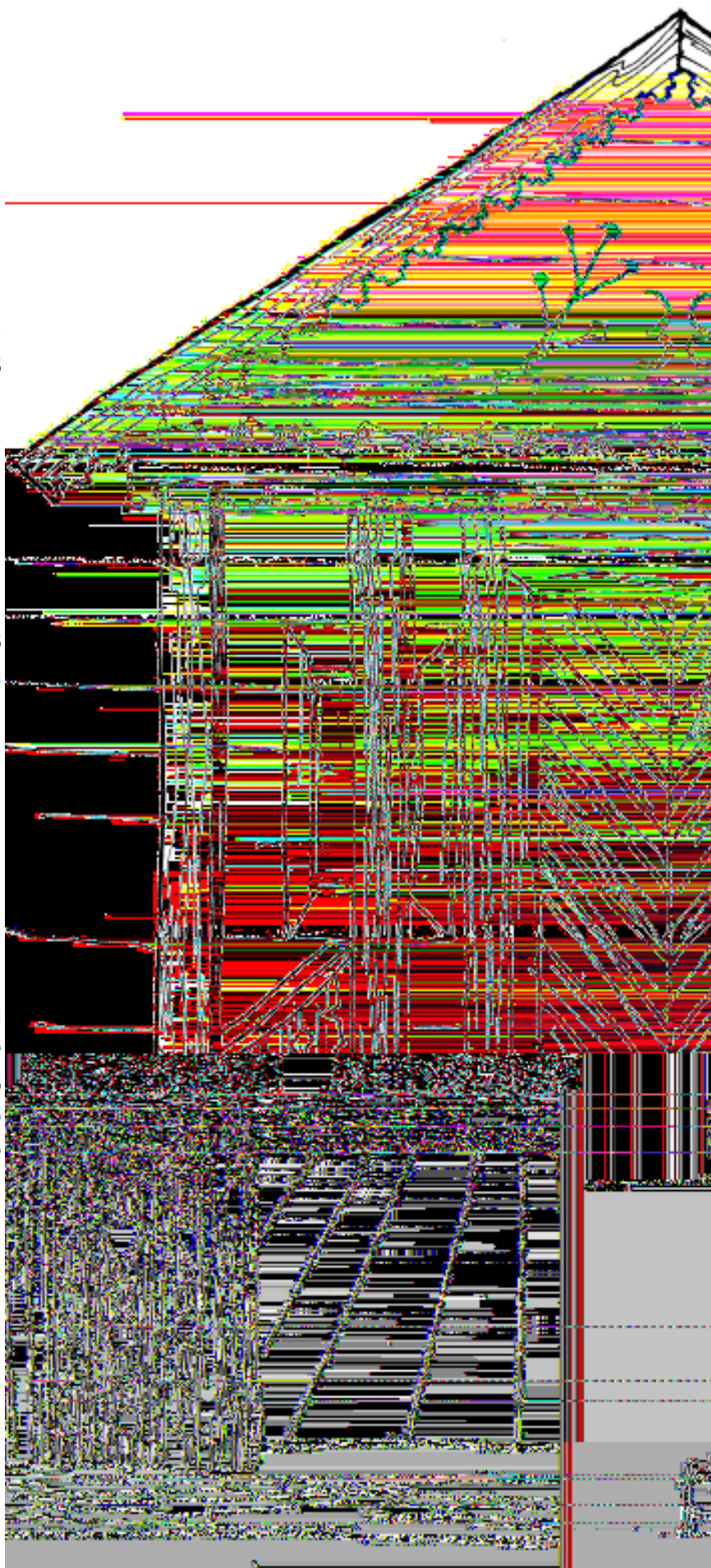
UDK 719:72 (474.5)
Vi49

Recenzavo:
Prof. habil. dr. Irena Regina Merkienė,
dr. Petras Kalnius

Sudarytojas ir specialusis redaktorius
prof. dr. Libertas Klimka

© Etninės kultūros globos taryba
© Rasa Bertašiūtė
© Vingaudas Baltrušaitis
© Ilona Burinskaitė
© Gražina Žumbakienė

ISBN 978-9955-9468-2-3

PRATARMĖ

Kaimo architektūra, svarbi Lietuvos savasties dalis, yra tarsi mūsų tautos istorijos metraštis, atskleidžiantis jos dvasines ir materialines vertybes. Sodyba su namais, kasdienine buitimi, kalba, daiktais ir supančia gamta – tai tas lopšys, kuriame užgimė ir brendo šeimos tradicijos, buvo mokomasi gyventi, augti ir skleisti. Iš praeities atėję daiktai byloja apie dievų ir žmonių dermę, apie suprastą gyvenimo grožį, darną ir paprastumą. Medinių namų sienuose įsirėžę ne tik metų rievės, bet ir kartų patirtis, dailidžių išmonė bei meistriškumas, formavę vietos statybos tradicijas ir regionų architektūros savitumus.

Kultūrinis kaimo palikimas laiko tėkmėje kinta ir nyksta, dabartis negrįžtamai griauna pastatus, o su jais ir šimtmečiais puoselėtą kultūrą. Nostalgiskai ilgimės prarastos žmogaus ir gamtos darnos, paprasto tobulumo, natūralaus nepamėgdžioto grožio, tikrovės išgyvenimo. Laikas keičia būties pavidalus. Tačiau net ir menkai rusenančiame istorinės atminties lauže bei šiuolaikinėje žmogaus aplinkoje galima stebėti daugybę praeities atšvaitų bei ženklų ir iš atskirų žodžių, spalvų, formų, detalių, istorinių faktų, vertinimų ar nuotaikų atkurti savitą daugiaspalvę etninės kultūros mozaiką.

Naujomis spalvomis atgyja pavienės gryčios, kiti senieji kiemo pastatai. Sodybose galima pastebėti margaspalvius gėlynus, medines svirtis prie šulinių, atnaujintus kryžius bei koplytstulpius. Geri kultūrinio paveldo puoselėjimo pavyzdžiai teikia vilčių, kad bus išsaugota taip sunkiai subrandinta savastis.

Šis leidinys skirtas supažindinti su Vakarų Aukštaitijos statybos tradicijomis ir padrąsinti tuos, kurie ryšis praeities kartų sukauptame patyrimo ieškoti atspirties ir įkvėpimo kūrybai, pasisemti išminties ir drąsos kurti bei gyventi savą, tikrą, nepamėgdžiotą, nenusižiūrėtą svetur gyvenimą.

Ši studija skirta Vakarų Aukštaitijos (Vidurio Lietuvos) etnografiniam regionui. Kitos keturios – (Dzūkijai, Mažajai Lietuvai, Suvalkijai (Sūduvai), Žemaitijai). Studijos parengtos Etninės kultūros globos tarybos rūpesčiu, ieškant kelių, kaip išsaugoti kaimo paveldą ir pritaikyti jį nūdienos gyvenimui.

VAKARŲ AUKŠTAITIJA

Vakarų Aukštaitija arba Vidurio Lietuva apima Nevėžio baseiną, Neries bei Šventosios žemupius ir Žiemgalos teritoriją; Jonavos, Kaišiadorių, Širvintų, Ukmergės, Panevėžio, Pakruojo, Biržų, Pasvalio, Joniškio rajonus, dalį Kauno, Kėdainių, Šiaulių ir Radviliškio rajonų. Iš dalies ji sutampa su gyvenamojo namo, vadinamo „gryčia“, termino paplitimu.

Anksti pradėjusi formuotis apgyvendinimo sistema ir daugiasluoksnė visuomenės sankloda lėmė savitą Vidurio Lietuvos kaimo sodybų architektūrą bei statybos pobūdį. Nevienalaikė gyvenviečių struktūra (vienkiemiai, gatviniai kaimai, bajorkaimiai, dvarai) ir daugiasluoksnė visuomenės sankloda (laisvieji ir baudžiaviniai valstiečiai, smulkieji ir vidutiniai bajorai, stambūs dvarininkai) sudarė prielaidas plėtotis savitai statybos kultūrai. Derlingos žemės užtikrino žmonių gerovę ir turtingą sodybų architektūrą. Didelę visuomenės dalį sudarė laisvieji valstiečiai ir smulkioji bajorija (gyvenusi vienkiemiuose ar bajorkaimiuose), kuri buvo stabilių konservatyvių

tradicijų saugotoja ir estetinių vertybių puoselėtoja. Baudžiavinių (valakinių gatvinių kaimų) valstiečių architektūroje vyravo tam tikras standartas, funkcionalumas, tikslingumas ir praktiškumas, kuris, beje, neužgožė individualios ir kūrybiškos raiškos.

Didelė statybos įvairovė (plano, konstruktyvo, medžiagų, puošybos) liudija šio krašto žmonių kūrybinę potencialą, laisvę ir inovacijas, o daugybė apraiškų bei gražių pavyzdžių byloja apie pagarbą tradicijai ir jos tąsą. Tiek statybos technikos, tiek terminijos dalykai rodo seną ir pastovią, konservatyvią statybos tradiciją. Gryčia su atviru ugniakuru priemenėje, vėliau virtusiu uždaru kaminu-virene, ir duonkepe krosnimi gyvenamoje patalpoje apjungia žemaičių ir aukštaičių gyvenamojo namo tradiciją. Klojimų konstrukcija ir struktūra taip pat rodo dviejų skirtingų tradicijų sankirtą. Todėl Vakarų Aukštaitijos arba Vidurio Lietuvos regioną galima traktuoti kaip savarankišką ir savitą kultūrinį arealą su tik jam būdingais statybos bruožais.

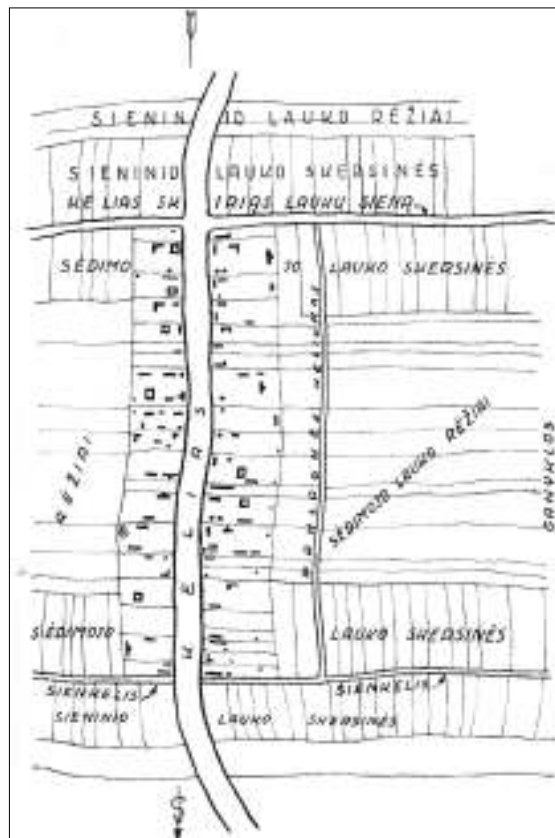

Ūkininko sodybos vaizdas, Zapalskių k. Šiaulių vls. (LLBM)

GYVENVIEČIŲ STRUKTŪROS BEI VISUOMENĖS SANKLodos FORMAVIMASIS

Iki šiol nėra vieningos nuomonės, kuriam etnografiniam regionui – žemaičiams ar aukštaičiams – priskirti Nevėžio upės baseino gyventojus. Skirtingos archeologų, istorikų ir kalbininkų nuomonės leidžia suvokti, kokia sena, sudėtinga ir paini yra šio krašto istorija bei kultūra. Vieni tyrinėtojai (archeologai) neabejoja šių gyventojų aukštaitiška kilme, kitų nuomone – visa Vidurio Lietuvos žemuma su Upytės žeme ir Kauno apylinkėmis priklausė žemaičiams (mat senovėje Žemaičių krašto branduolį sudarė Vidurio Lietuvos žemumos, Nevėžio upės baseinas). Būtent ši senosios Žemaičių žemės – Nevėžio žemumų – ano meto tarmė pagal šiuolaikinius vertinimus priskiriama aukštaičių tarmei, davusiai pradžią rašomajai lietuvių kalbai.

Nevėžis nuo seniausių laikų buvo svarbia susisiekimo ir prekybos arterija, prie kurios formavosi ūkine veikla išsiskiriančios atskiros nedidelės teritorijos, kūrėsi sodybos ir kaimai. Jų pagrindu formavosi gentinė teritorija, įgyjanti teritorinę struktūrą bei vieningus papročius. XIV a. Nevėžio baseinas jau buvo ganėtinai įvaldytas ir apgyvendintas, sukurtos visuomenės politinės struktūros, tam tikros žemių konfederacijos. Čia susiformavo specifinė ir savita etninė kultūra, šiandien įvairiomis formomis atpažis-

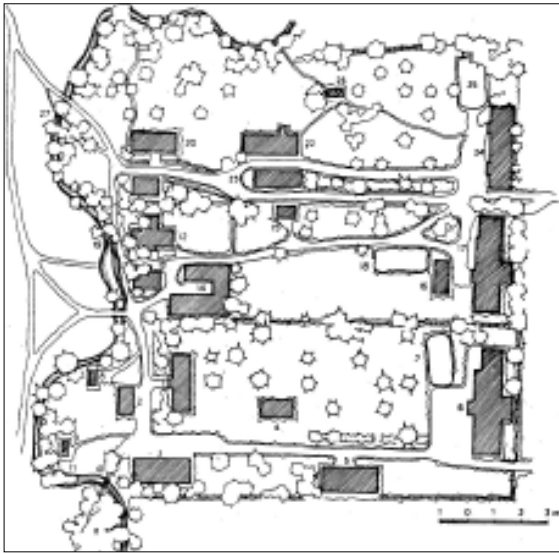

Gatvinio kaimo žemės sudalinimo rėžiais schema,
Paketurių k. Kupiškių vls. (ŠAM)

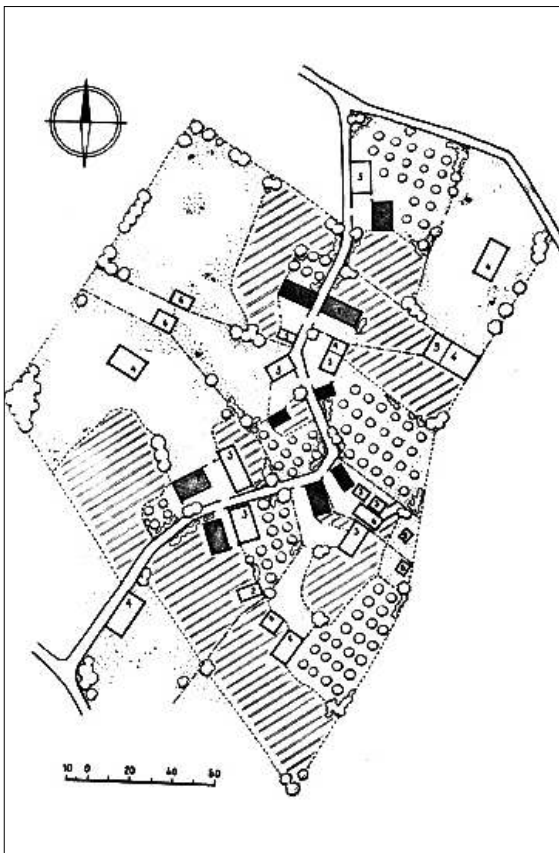

Jakėnų kaimo Zarasų vls. vaizdas iš pietų pusės (ČDM)

GYVENVIETĖS

Trijų sodybų Šlamių kaimas Pasvalio r., orientuotas palei upelį, neturintis bendros gatvės. Aiškiai išsiskiria namų, svirnų, tvartų ir atokiau stovinčių klotimų su jaujomis juosta. Klotimai ilgi ir siauri, gegninės konstrukcijos su šoniniais įvažavimais, būdingi Š.Lietuvai. Prie klotimų daržinės. Arčiau upelio išdėstytos pirtys ir kalvė.
(F.K.Bielinskis)

Padrikas laisvo užstatymo Bublių kaimas Zarasų r. (LLA)

tama per kasdieninę buitį ir architektūros paveldą. Statybos pobūdį didele dalimi lėmė gyvenviečių struktūra ir visuomenės sankloda.

Sąlygos ir aplinkybės lėmė tai, kad Nevėžio baseine nebuvo pagrindo formuotis stambiai žemėvaldai. Vidurio Lietuvos teritorinių junginių struktūra – tai nedidelės, gan tankiai apgyventos žemės, kuriose buvo palankios sąlygos gyvulininkystei ir mažai tinkamos žemdirbystei. XIII a. sodybos sudarė uždara gyvenviečių kompleksą, kur abiejose Nevėžio pusėse tęsėsi apgyvendintos teritorijos, apgaubtos tankaus miško. Šis kompleksas sudarė administracinį vienetą – Upytės žemę. Upytės žemėje buvo priskačiuojama keletas laukų (administracinių centrų): Upytė, Liauda, Krakės, Dotnuva, Arvistava, Labūnava, Pėdžiai, Kulva ir Žeimiai. Derlingos Vidurio Lietuvos žemės XIV a. jau buvo tankiai gyvenamos. Šio krašto bajorija XIII-XIV a. atliko neeilinį vaidmenį tuometiniame politiniame gyvenime. Greta stambiųjų didikų, valdžiusių didelius žemės plotus, Nevėžio baseine buvo įsikūrę daug smulkiųjų bajorų, turėjusių įtakos specifinei šio krašto kultūros raiškai.

XIV a. minimi prie Nevėžio įsikūrę kaimai, kuriuos sudarė šeši – aštuoni namai, aptvaras ir dveji vartai. Tai tipiška bajoro sodyba, kurioje drauge su pono namu buvo jo šeimos ir nelaisvųjų valstiečių (kaimynų) namai. Šalia kaimo tebegyveno ir laisvų didžiojo kunigaikščio valstiečių bendruomeninė gyvenvietė – laukas, kurį sudarė atskiri namai ar nedideli sodžiai. Dauguma gyventojų buvo laisvieji valstybei pavaldūs valstiečiai (nelaisvais buvo vadinami tik privačių žemių valstiečiai).

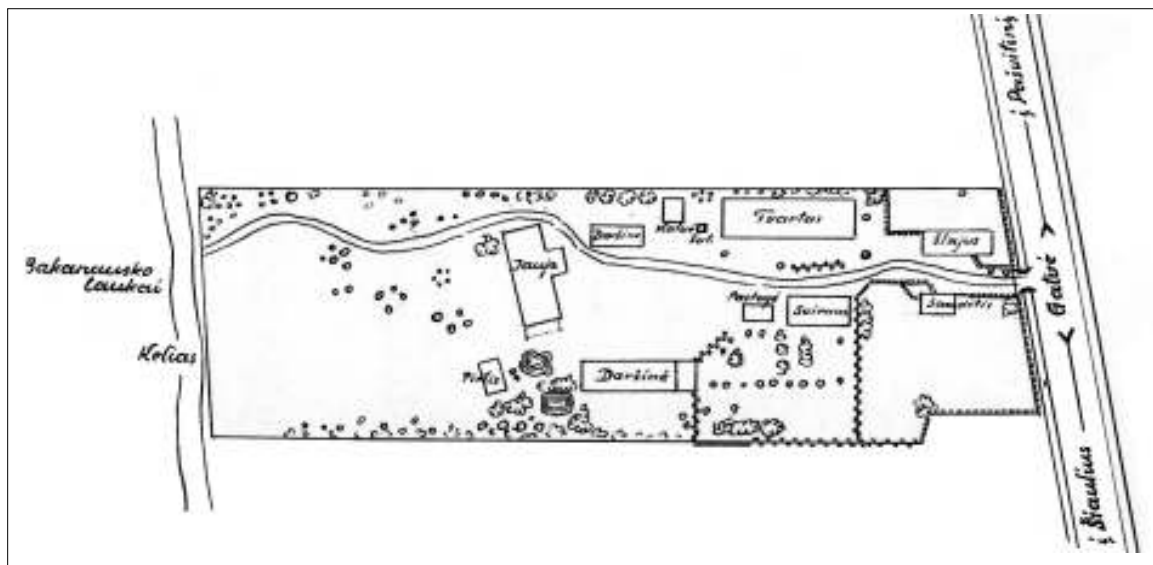
XV – XVI a. intensyvi ūkinė organizacinė veikla, nuolatiniai žemių dalijimai, prievolių bei privilegijų skyrimai struktūrizavo visuomenę į luomus, vyko valstiečių įbaudžiavinimas. Vidurio Lietuvoje buvo visos to meto Lietuvai būdingos žemėvaldos rūšys: valstybinė, bažnytinė ir privati. Didžiama bajorų turėjo nedideles žemių valdas, neturėjo savo valstiečių arba valdė tik po vieną dūmą (kiemą). Specifine sankloda išsiskyrė Liaudos žemė (Liaudės upės slėnis), kur mažais kaimeliais (akalicomis) arba vienkiamiuose gyveno smulkūs bajorai, nėję baudžiatvės. Plotas nuo Surviliškio iki Paberžės bažnytkaimio vadintas Sosiais. Šiame plote taip pat nebuvo dvarų, tad žmonės nėję baudžiatvės.

Vidurio Lietuvos apgyvendinimo struktūrą smarkiai paveikė XVI a. Valakų reforma. Karaliui priklausiusiose žemėse vyko intensyvus žemės pertvarkymas: buvo matuojamas ir kertamas miškas, daromi lydimai, steigiami valsčiai ir kuriami nauji gatviniai kaimai. Pavyzdžiui, Gimbogalos vaitystėje buvo išmatuoti 32 valakai (apie 682 ha), Paežerių vaitystėje – 41 valakas (874 ha) miško ir tai paversta dirbama žeme. Miško masyvai sparčiai mažėjo, plėtėsi dirbamos žemės plotai, tad privačios bajorų valdos atsidūrė naujai sukurto kaimo žemių apsuptyje. Kiekvienoje vaitystėje tarp matuojamų kaimo rėžių įsiterpė užsieniai su

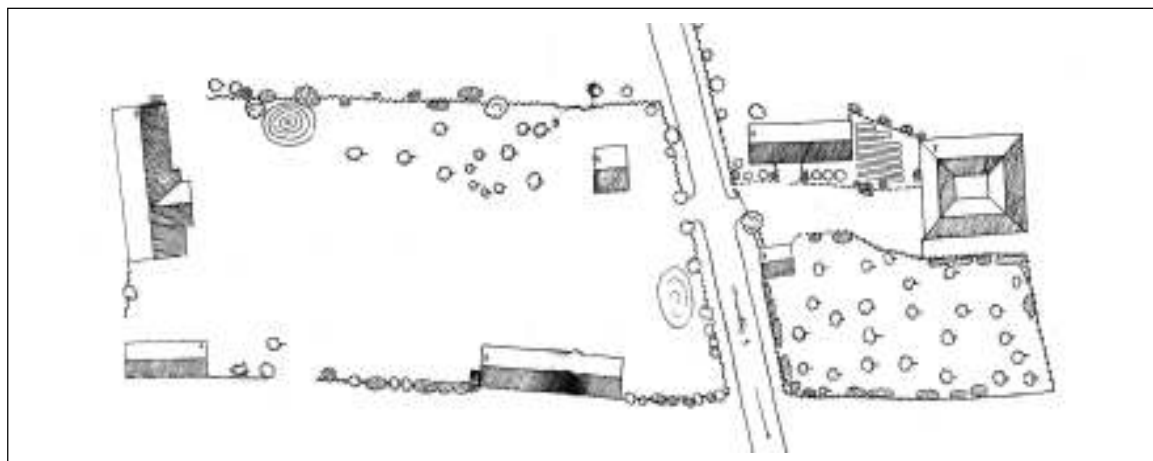
vienkiemiais arba stambūs žemės masyvai, priklausę žymioms Lietuvos didikų šeimoms, kur žemėvalda nebuvo pertvarkoma. Privačiuose dvaruose reformos vyko vėliau ir lėčiau. O ir kaimų dydis gerokai skyrėsi nuo valstybinių. Pavyzdžiui, privačiam Arvistavos dvarui priklausė šeši kaimai ir du kaimeliai, iš kurių didžiausi turėjo tik po penkis valakus žemės. Tuo tarpu naujai suformuotą valakinį kaimą valstybinėje žemėje sudarė vidutiniškai apie 15-20 valakų (valakas 21,3 ha). Buvo suformuota ir labai didelių kaimų, tokių kaip Paežerių – 58 valakai, Bividovičių – 50 valakų, Bebrųjų – 45 valakai, Pravogalos/Pakalniškių – 41 valakas, Liaudiškių – 35 ir t.t. (Kituose Lietuvos regionuose buvo kuriami mažesni kaimai, vidutiniškai susidėję iš 8-10 valakų). Reforma daugeliu atveju

nekeitė susiformavusių kaimų dydžių. Todėl nekyla abejonių, kad jau iki Valakų reformos Vidurio Lietuvoje buvo tankiai gyvenama.

Apgyvendant naujus žemės plotus buvo kuriamos sodybos, statomi nauji trobesiai. Valakų reforma sunormino sodybos užstatymą ir suformavo gana reguliarių sodybos planą, kuris ilgainiui virto tradicija. Nuo XVI a. iki XX a. pradžios gatvinio kaimo sodybos struktūra bei pastatų tipai beveik nekito. Kaimą sudarė sodybiniai valakiniai sklypai. Sodyba buvo skirstoma į dvi, tris ar keturias dalis: kiemą, diendaržį, kluoną ir pakluoną. Valakinį sklypą vidutiniškai sudarė 1-2 dešimtinės sodybinės žemės. Jame dažnai gyveno kelios šeimos, stovėjo du gyvenamieji namai, keli svirnai, keletas tvartų, klojimas su jauja. Kaimo

Vienpusė gatvinio Mikniūnų kaimo Pakruojis r. pasiturinčio ūkininko sodyba. Pastatai išdėstyti dviem linijom, vienoje - gyvenamasis namas (šlajus), tvartas, kalvė, daržinė, kitoje - du svirnai, pastogė, daržinė, klojimas (jauja) ir pirtis. Sodybos viduriu praeina pravažiavimas, jungiantis gatvę su galalaukės keliuku. Už svirno - sodas (ŠAM)

Tradicinė gatvinio Aleknaičių kaimo Šiauliais r. vidutinio ūkio sodyba. Vienoje gatvės pusėje - namas (orientuotas galu į gatvę), svirnas ir diendaržinis tvartas, kitoje - daržinė, klojimas su jauja ir pirtis. Prie klojimo kūdra, už svirno - sodas. Gatvė įstrižai kerta sodybinį sklypą. Pastatai orientuoti pagal sklypo linijas (ŠAM)

GYVENVIETĖS

galuose įsikurdavo bežemiai valstiečiai - grytelninkai, bobiliai, kampilninkai arba iš carinės karo tarnybos grįžę kareiviai.

Valstiečiai turėjo gana stiprius gerai tvarkomus ūkius. Vienoje gryčioje vidutiniškai gyveno po 5-6 žmones. Lyginant Lietuvos mastu, Vidurio Lietuvoje XIX a. derliai buvo geresni nei Žemaitijoje ar Rytų Aukštaitijoje. Tai lėmė santykinai gerą žmonių gerbūvį ir prabangią sodybų architektūrą: didelius, kokybiškus, gražius, funkcionalių pastatus. Jonavos, Ukmergės ir Kaišiadorių r. žemės prastesnės, sodybos buvę mažesnės. Žiemgaloje (šiaurinėje Vakarų Aukštaitijoje), apimančioje derlingą lygumą, nuo seno ūkininkai gyveno pažangiai ir pasiturinčiai. XX a. pradžioje Šiaurės Lietuvos kaimuose vidutiniškai buvo po 15 sodybų.

Upytės pavieta daug valdų priklausė pasauliečių bei dvasiškių diduomenei. Vien Upytės apylinkėse XIX a. priskaičiuoti 55 dvarai. Į šį skaičių nepatenka smulkių bajorų, vadinamų šlėkta, sodybos. Stambūs dvarai drąsiau vykdė reformas, diegė naujoves, smulkūs nuskurdo. Kaimuose vieni ūkiai laikėsi archajiškų tradicijų, kituose buvo įgyvendinami nauji, drąsūs ir modernūs sprendimai. Tokią plačią raiškos amplitudę galėjo lemti nuo seno susiformavusi daugiasluoksnė visuomenės sankloda, bajoriškos ir valstietiškos savimonės skirtumai. Šie skirtumai atsispindėjo ne tik namo dydyje ar planinėje struktūroje, bet ir statybos kokybėje, medžiagų parinkime, konstruktyvume, apdailoje bei puošyboje. Bajorišką mentalitetą turinčio (laisvojo) ūkininko sodyboje daugiau originalumo bei meninės raiškos nei valstietiškoje (baudžiavinėje), kur pagrindinis kriterijus – funkcionalumas.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo naikinama režinė ūkio laukų sistema ir kompaktiško išdėstymo kaimai pradėti skirstyti į vienkiemius. Anksčiausiai, dar XX a. pradžioje, ėmė skirstytis Žagarės ir Joniškio valsčių kaimai. Kaimų skirstymą sunkino tai, kad dauguma ūkinių pastatų buvo moliniai, kurių perkelti į naują vietą neįmanoma. Po išskirstymo beveik visos sodybos liko senose kaimavietėse. Tokiu būdu sodybiniai sklypai buvo paliekami vietoje, o visa savininko žemė sutraukiama į vientisą plotą, kuris nors ir siauru ruožu prieitų prie sodybos. Kaimų skirstymo procesas paspartėjo po 1906 m. (Stolypino) ir ypač po 1922 metų žemės reformos. Reformomis buvo kuriama pažangesnė, našesnė žemėnauda, leidžianti nepriklausomai nuo kaimynų naudotis turima žeme. Siekta sureguliuoti kaimo statybą, pagerinti, sumoderninti sodybą bei pastatus. Parengti pavyzdiniai sodybų projektai buvo reklamuojami per spaudą, už jų įgyvendinimą nuo 1929 m. pradėtos mokėti pašalpos. Ženkli šio laikotarpio pastatų dalis buvo pastatyti pagal statybos skyriaus parengtus projektus arba vienaip ar kitaip šių projektų paveikti. Dauguma vienkiemių racionaliai, kompaktiškai suplanuoti, trobesiai dėstyti apie keturkampį kiemą, sumažėjo pastatų skaičius sodyboje, namo planas įgavo artimą kvadratui formą ir ėmė panašėti į miestietiškaį. Į kaimo statybą sparčiai skverbėsi naujovės (medžiagos, konstrukcijos, technologijos), nyko etnografiniai regioniniai savitumai. Iki 1939 m. praktiškai visi kaimai buvo suskirstyti, Vidurio Lietuvoje susikūrė nauji stambūs vienkiemiai. Žiemgaloje (Šiaurės Lietuvoje) kaimų struktūra pakito nežymiai, kadangi išskirsčius kaimus į vienkiemius nemaža dalis sodybų liko kaimavietėse.

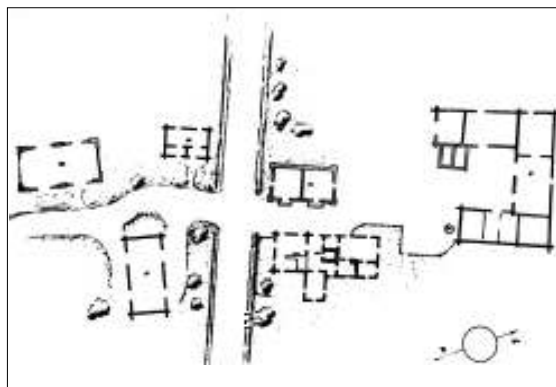

Sodyba Kupiškio mstl. (ČDM)

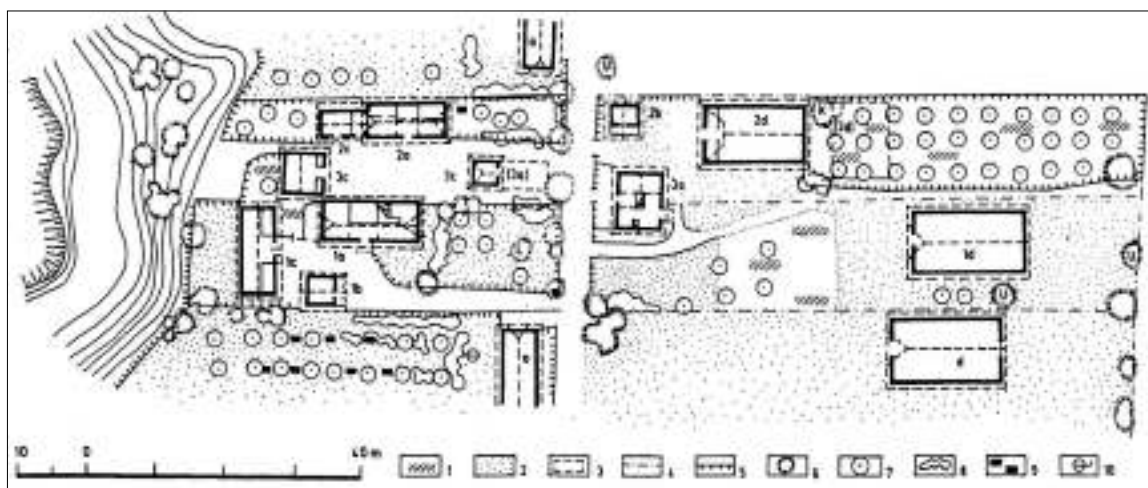
TRADICINĖS SODYBOS IŠPLANAVIMO PRINCIPAI IR BRUOŽAI

Sodybos dydis bei išplanavimas priklausė nuo socialinės šeimininko padėties ir turtingumo. Pastatų išdėstymą lėmė vietovės reljefas, keliai, vandens telkiniai, miško masyvai ir tai, ar sodyba buvo kaime ar vienkiamyje. Galima išskirti tris pagrindinius tipus:

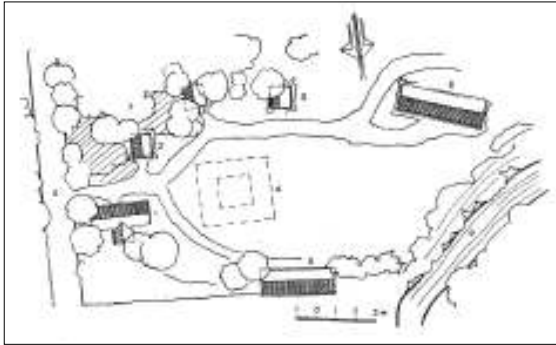
- gatvinio kaimo sodyba,
- laisvo planavimo vienkiemis,
- reguliaraus (stačiakampio) planavimo vienkiemis.

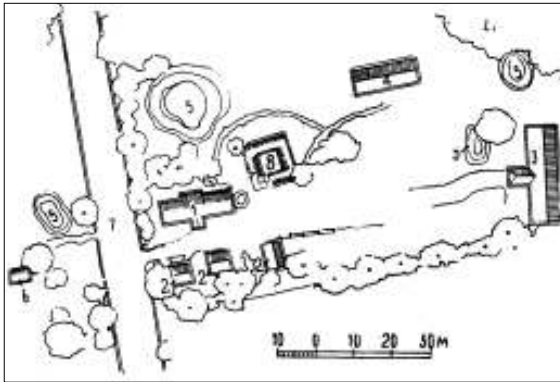
Tradicinė gatvinio Bardiškės kaimo Linkuvos r. sodyba. Vienoje gatvės pusėje – namas, molinis svirnas, diendaržinis naujas tvartas (kūtė), kitoje – senoji klėtis, daržinė ir klojimas (LLBM)

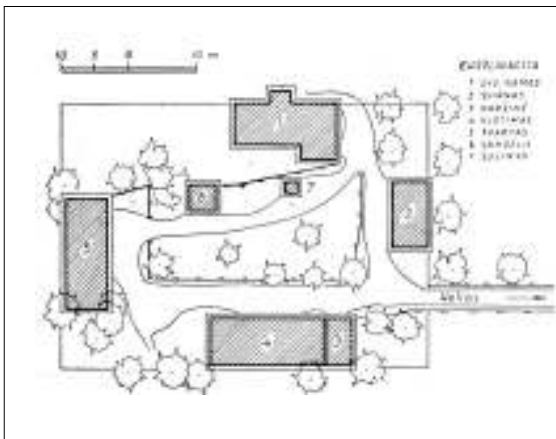
Gatvinio režinio Karališkių kaimo Širvintų r. vienpusio užstatymo fragmentas. Vienoje gatvės pusėje namai, svirnai ir tvartai, kitoje – klojimai. Dėl ypač tankaus užstatymo naujesnis namas statytas klojimų pusėje, prie gatvės. 1 - daržai, 2 - pieva, 3 - buvusių pastatų vietos, 4 - sodybų ribos, 5 - tvoros, 6 - dekoratyviniai medžiai, 7 - vaismedžiai, 8 - krūmai, 9 - avilčiai, 10 - šuliniai (K.Šešelgis)

Vienkieminė pasiturinčio ūkininko sodyba Ibutonių k. Panevėžio r. Sodybos pastatai - namas, trys svirnai, tvartai ir klojimas - sustatyti centriškai, laisvai apie uždarą kiemą, kurio viduryje anksčiau buvęs diendaržinis tvartas (F.K.Bielinskis)

Vienkieminė pasiturinčio ūkininko sodyba Šukionių k. Biržų r. Ją sudaro: 1 - namas, 2 - trys maži svirnai, 3 - klojimas su jauja, 4 - didelis svirnas, 5 - kelios kūdros, 6 - pirtis, 7 - gatvė ir 8 - diendaržinis tvartas. Namas ir priešais jį stovintys svirnai orientuoti pagal gatvę, kiti pastatai išdėstyti laisvai (F.K.Bielinskis)

netoli namo. Sodybos viena nuo kitos bei gerasis su ūkiniu kiemu buvo atitverti medinėmis (pynučių, statinių, gulstinėmis) tvoromis ir želdiniais. Netoli gyvenamojo namo (gerajame kieme) buvo kasamas šulinys, o už tvartų – kūdra gyvuliams girdyti bei linaus merkti. Atviri kiemai ties klojimais - kluonienos nebuvo aptveriamos ir ties galulaukėmis jas jungė ūkinis pravažiavimas.

Visiškai kitokio plano buvo **o, kaimiai** – akalicos. Jų nepalietė Valakų reforma, kuri buvo vykdoma valstybiniuose bei privačiuose dvaruose, tad jie išlaikė pirminio padriko, savaiminiai susiklosčiusio kaimo pavidalą. Daugumą tokių kaimų (akalicų) sudarė kelios erdvios sodybos. Jos formavosi natūraliai, nevaržant statybos normoms ir taisyklėms (kaip tai buvo gatviniuose kaimuose), jautriai derinant pastatus prie kelių, aplinkos ir ją supančios gamtos. Laisvo planavimo sodybos erdvesnės, netaisyklingo plano, jose gerai apgalvoti funkciniai ryšiai, atstumai tarp pastatų, apželdinimas bei aptvėrimai. Toks laisvas užstatymas būdingas ir kai kurioms vienkiamų sodyboms. Gerajame kieme sustatyti svirnai ir gyvenamasis namas, netoliese – tvartai, viralinė gyvuliams, laisvai išdėliotos daržinės, sodybos pakraštyje - klojimas su jauja. Vienkiamų sodybos buvo itin gausiai apželdintos. Tarp pastatų augantys medžiai formavo jaukias erdves, teikė malonų šešėlį ir saugojo namus nuo žaibų bei gaisrų. Pagrindinio kiemo pastatai skendėjo sodo, gėlių darželių, apynynų ir pavienių medžių apsuptyje. Kaimas ar sodyba tarsi išstipdavo laukų, miškų ir kalvelių fone, susiliedavo su kraštovaizdžiu. Tai vienas iš esminių lietuviškos

sodybos formavimo principų – nedominuoti aplinkoje nei formomis, nei tūriais, nei spalvomis. Sodybos ir pastatų žavesys atsiverdavo priėjus arčiau, kur šešėlių žaisme išryškėdavo prieangių, langų, skliautų ir priesvirnių puošyba.

Gatvė, i ose kaim ose i, sodybose būta laisvesnio užstatymo pavyzdžių, kuomet nesilaikyta griežto plano bei pastatų lygiagretumo. Gan dažnai namas ir svirnas orientuoti pagal gatvės ar kelio liniją, o ūkiniai pastatai (pasukti norimu kampu) dėstyti laisvai, patogiai, atsižvelgiant į reljefą, į orientaciją pasaulio šalių atžvilgiu, į privažiavimus ir ūkinius poreikius. Kartais kaimo struktūroje galima įžvelgti sumišusius rėžinio gatvinio ir laisvo planavimo elementus.

Tarpukaryje statyti **vie, kiemiai** turi kitokią - aiškia ir griežtą struktūrą. Pastatai sustatyti perimetriškai apie stačiakampį kiemą. Buvo stengiamasi sustatyti namus patogiai, sausoje vietoje, su geru privažiavimu. Sudarant situacijų planus buvo paisoma priešgaisrinių atstumų, kad visi trobesiai iš gyvenamojo namo būtų gerai apžvelgiami, kad sodyba turėtų gražią išvaizdą. Sodyboje atstumas tarp pastatų nustatytas nuo 6 iki 50 m. Sodybas leista kurti ne arčiau kaip 50 m nuo vieškelio ir 25 m nuo kaimyninės žemės ribos. Dažniausiai pastatai sustatyti apie vieną erdvę (keturkampį) kiemą: pietų pusėje namas, šalia – statmenai jam klėtis, kitoje pusėje daržinė ir priešais – šiaurinėje pusėje tvartai. Sodybos gausiai apželdintos. Panašiai perimetriškai sustatyti ir turtin-gų, ir varganų sodybų pastatai. Tačiau stiprių ūkių sodybos gerokai erdvesnės, didesni kiemai, daugiau pastatų, jie kokybiškesni ir puošnesni.

Nedidelio dvaro vaizdas (LLBM)

PASTATŲ TIPAI IR BRUOŽAI

Kaimo architektūrinis paveldas nėra itin gausus ir įvairus. Jį sudaro gyvenamieji namai ir svirnai bei pavieniai ūkiniai trobesiai. Dauguma išlikusių etninės architektūros pavyzdžių gerokai pakeitę savo išvaizdą ir planinę erdvinę struktūrą: išgriautos duonkepės krosnys ir kaminai, patalpos suskaidytos naujomis pertvaromis, iškirsti ir išdidinti langai, stogo danga pakeista šiferiu, gryčių sienos ir skliautai apkalti dailylentėmis, nelikę dekoru elementų. Apie kitus sodybos pastatus, tvartus, daržines ir klojimus likęs tik žodinis paveldas ar ikonografinė medžiaga.

Pagrindiniai pastatai – gyvenamasis namas, svirnas, tvartas, klojimas, daržinė ir pirtis – sudarė vienišio ar kaimo sodybą. Svarbiausią vietą sodyboje užėmė gyvenamasis namas, kurio architektūroje labiausiai iš visų pastatų užsifiksavo laiko pokyčiai. Pagal planinę struktūrą, konstrukcijas, terminiją ir puošybą gyvenamojo namo architektūra artima aukštaitiškai

tradicijai. Tačiau esti nemaža ir žemaičiams būdingų elementų, pavyzdžiui, priemenėje stovintis kaminas-virenė, keturšlaičiai ar pusvalminiai stogai, lygus kerčių sukirtimas, sienų apkalimas vertikaliomis lentomis ir kt. Taigi, Vidurio Lietuvos architektūra turi savitus bruožus, apjungia tiek žemaičių, tiek ir aukštaičių tradicijas.

Nuo Suvalkijos iki Šiaurės Lietuvos nusidriekusį regioną galima traktuoti kaip savarankišką ir savitą kultūrinį arealą su tik jam būdingais statybos bruožais. Nagrinėjamą arealą apibrėžia gyvenamojo namo, vadinamo (aukštaitiškai) **gryčia**, paplitimas. Greta šio termino vartojamas ir **tyrbos** (žemaitiškas) pavadinimas. Gyvenamajam namui ir tvartui pavadinti vietomis dar naudojamas senas terminas „namas“. Vidurio Lietuvoje vartojami gražūs lietuviški architektūros terminai (gegnės, grebėstai, šulai, sienojai, sijos ir kt.) rodo seną, tęstinę, konservatyvią vietinę statybos tradiciją.

Tradicinė XIX a. gatvinio kaimo gryčia Surviliškio k. Kėdainių r. Keturių rūčių langai užveriami paprastomis vienaspusėmis langinėmis (ČDM)

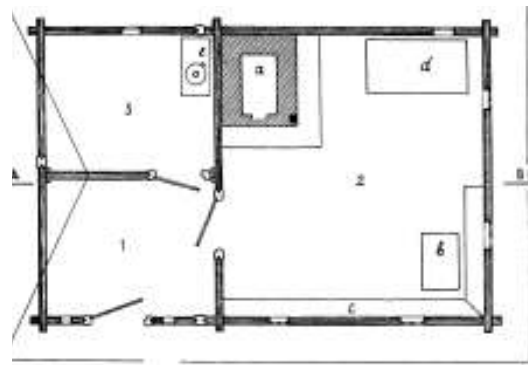
GYVENAMASIS NAMAS

Tipologiškai skiriamos viengalės ir dvigalės gryčios. Neturtingų mažžemių valstiečių sodybose statytos **viengalės**. Jos nedidelių matmenų, 7-11 m ilgio ir 4-6 m pločio, asimetrinio plano, dviejų patalpų. Dažniausiai prie kvadrato plano pirkios buvo pristatoma panašaus dydžio priemenė, tarmiškai vadinama prisieniu arba priangiu. Iš jos kopėtelėmis ar lipyne galima užlipti į pastogę. Pastogė virš gryčios buvo sandariai atitverta rąstų siena, vidiniu skliautu, ten laikyti kumpiai, dešros, lašiniai (ši detalė būdinga tik Vidurio Lietuvos regionui). Vėlesniuose pastatuose priemenė padalinta į 2-3 patalpas. Gyvenamosios patalpos kampe ties įėjimu stovėjo duonkepė krosnis (aukštaitiška), pakura orientuota į duris. Krosnis užėmė apie 1/3 – 1/5 patalpos ploto. Langai gryčioje buvę maži, dažnai be stiklų, užstumiami iš vidaus medinėmis langinėmis. Lubos ant sijų vožtinės, apšiltintos apie 30 cm spalių, lapų, šiaudų, samanų sluoksniu. Priemenėje lubų nebuvo, tik vėliau jas imta įrengti virš atitvertų patalpų. Prie gryčios kartais buvo pristatomi tvartai ir daržinėlės. Tarpkario laikotarpiu, išskirsčius kaimus į vienkiemius, daug kur statytos viengalės gryčios. Tačiau jų planas kiek kitoks nei senųjų dūminių: sumažėjo priemenė arba išvis nunyko, gryčia skaidyta į kelias mažesnes patalpas, planas artėjo prie kvadrato formos.

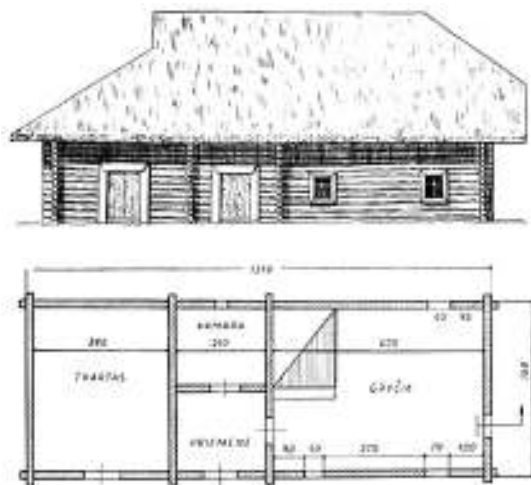
Dvigalė gryčia susidėjo iš trijų panašaus dydžio patalpų, nors Jonavos, Kauno ir Ukmergės r. namuose priemenės gerokai siauresnės. Gryčia ir priemenė turėjo pastovią paskirtį, o antrasis namo galas galėjo būti naudojamas kaip antroji gryčia (gyvenamoji patalpa), kamara (daiktų ir maisto podėliui) arba seklyčia (švari patalpa). Dėl statybos ypatumų dvigalių gryčių plotis mažai kuo skyrėsi nuo viengalių (6-7 m), o ilgis 1/3 – 1/4 padidėjo iki 16-20 m.

Architektūrinė namo išvaizda glaudžiai siejasi su vidiniu išplanavimu. Dvigalių gryčių fasadų kompozicija aiški ir paprasta: pagrindinis įėjimas dažniausiai komponuotas ilgajame šoniniame fasade, namo ašyje, abipus kurio vienodai išdėstytos dvi poros šešiarūčių langų. Prast

škie 6(ru0231)274 6(r T[š]-6(ų 9599(j)10(i)9.994)-14(p)-212.94(i)-218(a)3.74 133.0035b-218(a)2(ū)-517 0 0(n)-11.9

GYVENAMASIS NAMAS

*Dūminės gryčios pagrindinis fasadas ir planas,
Užumiškio k. Kauno r. (J. Baršauskas)*

įėjimu pagrindiniame kiemo fasade. Kartais nugarinėje priemenės sienoje buvo dar vienos durys į lauką. Galiniame gatvės fasade senosiose gryčiose

Daugiafunkcinis neturtingo ūkininko trobesys Kyliškių k. Biržų r. Gyvenamasis namas, svirnas, tvartas ir daržinė patalpinti po vienu stogu. Priešais namą nedidelis daržas (R. Bertasiūtės 2006 m. nuotr. LLBM)

namasis namas prasiplėtė, padidėjo, atsirado daugiau patalpų. XVIII – XIX a. dalies patalpų funkcija keitėsi, jos buvo perdalijamos ar pristatomos naujos. Vienu atveju namo galas, kur įrengta kamara ar seklyčia, išilgine siena padalijamas į dvi patalpas – kamara ir užkamarį arba seklyčią ir kamara. Kitu atveju mažinama priemenė, joje rąstų siena atitverčiama kamara, vėliau virtusi virtuve. Dar kitu atveju skaidoma pagrindinė gyvenamoji patalpa: nuo jos atitverčiama virtuvė su moline krosnimi ir vienas ar du miegamieji kambariai. Antrasis galas kartais buvo pristatomas vėliau, skirtingo pločio, tuo būdu pastatas įgydavo netaisyklingą konfigūraciją.

Stambių ūkių sudėtingo plano namuose virtuvės ar kamarnos buvo praplečiamos į lauko pusę. Taip susiformavo kryžminio plano pastatai. Išoriškai tūriais, proporcijomis, fasadų kompozicija ir dekoru nuo tradicinių dvigalių gryčių jie skyrėsi tik išdidintu tūriu nugarinėje sienoje.

Buvusių laisvųjų karališkųjų valstiečių kaimuose gryčios turi labiau išvystytą, sudėtingesnį planą. Dažnai šalia gryčios atitverta patalpėlė, tarmiškai vadinama *bakavėla*, priemenėje už kamino atsirado kambarėlis. Patalpoms įvardyti naudoti nelietuviški terminai, tokie kaip *stancija*, *pakajus*, *bakava*, *kuknia*. Patalpos skyrėsi ne tik pavadinimais, bet ir įranga.

Seklyčiose (*stancijose*) buvę puošnių išskirtinės vertės baldų ar prabangių daiktų, kuriuos šeiminiškai labai saugodavę ir brangindavę. (Kaime vyravo konservatyvios pažiūros, buvo laikomasi senų

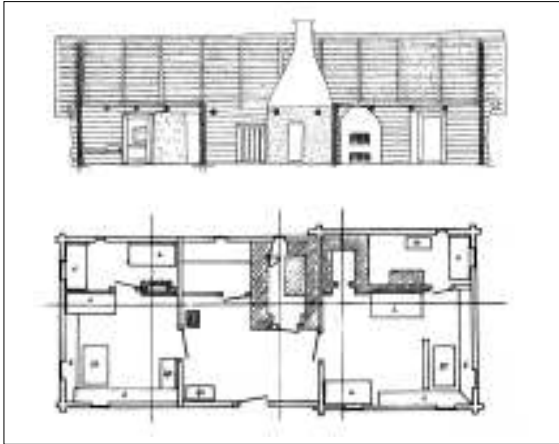

Tipiško dvigalio gyvenamojo namo su kaminu-virene priemenėje planas ir fasadai Ažytėnų k. Kėdainių r. Gryčia ir priemenė perdalintos į keletą smulkesnių patalpų, seklyčios pusė išlikusi vientisa (LLBM)

Tradicinė gryčia Švenčgalio k. Ramygalos vls. (ČDM)

GYVENAMASIS NAMAS

Gyvenamojo namo (statyto apie 1840 m.) Mikniūnų k. planas ir pjūvis. Priemenėje išmūrytas erdvus kaminas – virenė (ŠAM)

Dvigalės gryčios planas Mikalajūnų k. Širvintų r. Priemenėje stovi kaminas su židiniu valgiui gaminti ir mėsai rūkyti (K.Šešelgis)

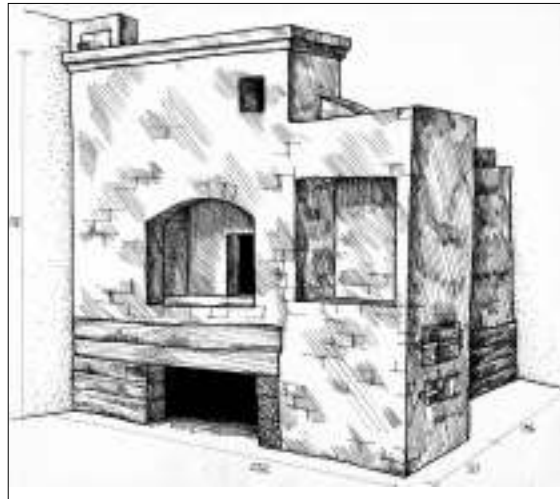

Duonos kepimas (ČDM)

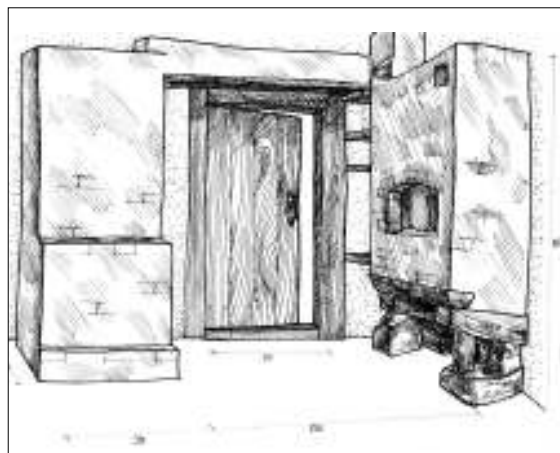
tradicijų. Pavyzdžiui, Mikniūnų k. turtingo ūkininko 50 ha ūkyje iki 1929 m. gyventa dūminėje gryčioje tikint, kad taip geriau, sveikiau, teisingiau).

Vidurio Lietuvos areale buvo nemažai turtingų vienkiemių, vadinamųjų **bajokaimių ar akalių**, kurių gyvenamieji namai savo tūriais ir formomis gerokai skyrėsi nuo valstietiškujų gryčių. Jie platesni (8–10 m), sudėtingesnių konstrukcijų, puošnesni. Jiems būdingi gana žemi pusskliautiniai stogai, subtilus ir gausus dekoras, kruopšti apdaila, prabangesni interjerai: dvivėrės durys, koklinės krosnys, platūs kaminai–virenės, tinkuotos sienos, parketai geruosiuose kambariuose ir kt.

Gerėjant buitinėms sąlygoms, XX a. namų interjerai sparčiai keitėsi. Didelė pažanga ir ryškūs pakitimai vyko šildymo sistemos įrangoje. Šalia duonkepių krosnių imta statyti virykles su šiltasienėmis, stačiamalkės krosnis, sujungtas kanalais į gana sudėtingas sistemas. Visų šildymui ir virimui

Duonkepė krosnis su pristatyta virykle, Kenelių k. Jonavos r. (LLBM)

Stačiamalkė krosnis, sumūryta ant medinio pagrindo, Karveliškių k. Jonavos r. (LLBM)

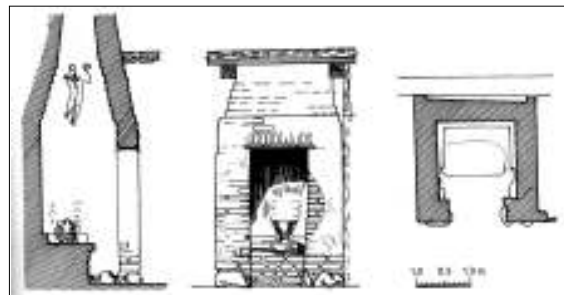
skirtų krosnių dėmai suvedami į vieną kaminą. Senosios krosnys buvo plūkiamos iš molio ant akmenų pamato arba neaukšto medinio rentinio. XX a. krosnių statybai jau naudotos molio plytos (degto molio plytos buvo brangios, todėl patys ūkininkai pasidarydavo nedegto molio plytų). Šimtmečiais gyvavusias molio aslas gryčioje pakeitė medžio grindys, ant balkių sudėtas vožtinės lubas - lygios po sijomis pakaltos lubos. Keitėsi namo planinė struktūra: išnyko kaminai-virenės, susiaurėjo priemenė, atskirta virtuvės patalpa. Paplito vidaus sienų apdaila - tinkavimas bei baltinimas, jos klijuojamos laikraščiais, tapetais, išorėje apkalamos lentutėmis. Kieimo pusėje pristatomi atviri prieangiai, didinami langai, pagausėjo puošybos elementų (kiaurapjūviu dekoruotų karnizų, vėjalenčių bei langų apvadų). Pagrindiniame fasade, atgręžtame į gatvę ar kelią, buvo statomi uždari, įstiklinti, kartais dviaukščiai, gausiai ornamentuoti prieangiai.

Tarpukaryje vyravo skirtingos namų statybos tendencijos. Vieni namai platinti, didinti, statytos aukštesnės patalpos, pastogėse įrengiami kambariai (su mezoniniais). Kiti mažėjo, paprastėjo, įgijo beveik kvadratinį planą. Kitaip vadintos ir patalpos: virtuvė, valgomasis, svetainė arba salionas, miegamasis, sandėliukas.

Ši kompaktiško plano namų statybos tendencija išliko ir pokario metais. Pokaryje buvo parengti nedidelių medinių kaimo namų projektai. Architektūriniuose sprendimuose ieškota tradicijų tašos, bandyta taikyti tradicinės architektūros formas, puošybą, kompoziciją.

Atviras ugniakuras priemenėje, Micaličių k. Kuršėnų vls. (ŠAM)

Gyvenamojo namo priemenėje stovintis kaminas su židiniu valgiui gaminti ir mėsai rūkyti Arnotiškių vnk. Ukmergės r. (K. Šešelgis)

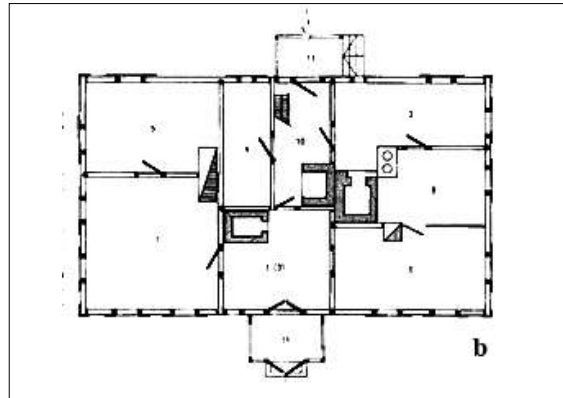
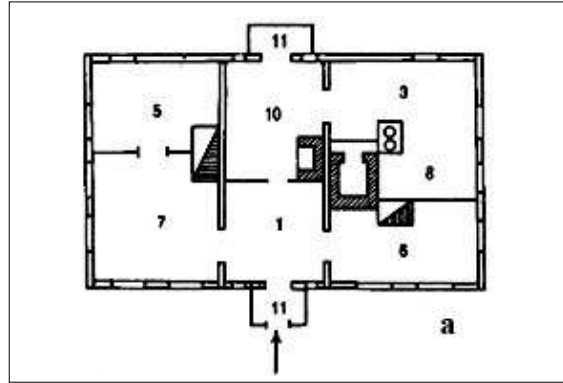

Tradicinė gatvinio kaimo dvigalė gryčia Stupurų k. Joniškio r. Kiemas nuo gatvės atitvertas statinių tvora (ŠAM)

GYVENAMASIS NAMAS

Namo prieangis Salako vls. (LLM)

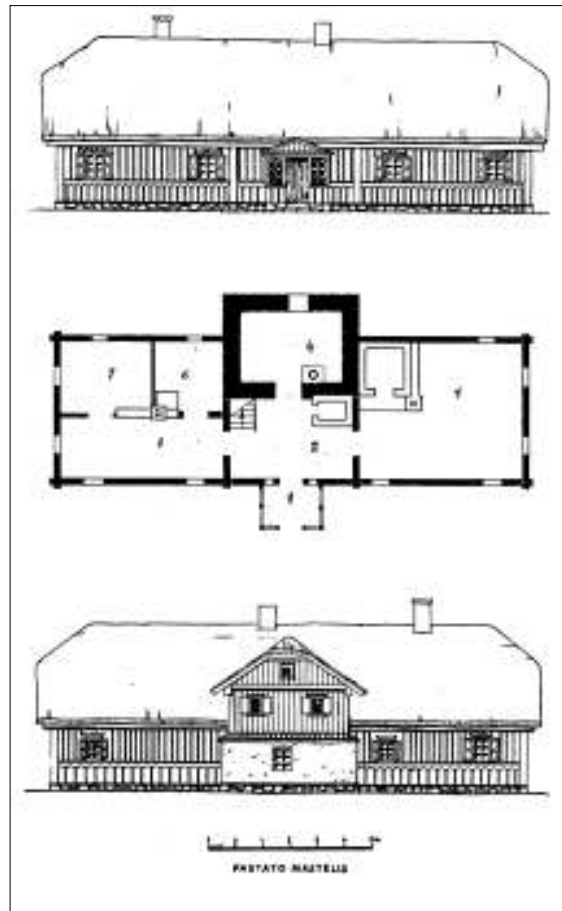

Dviejų galų gryčia, statyta XIX a. II pusėje, a – plano schema prieš perdalijant žemę, b- pokaryje pertvarkytas gyventi dviem šeimom: padalyta dalis priemenės, priemenėje pastatyta duonkepė krosnis, pirkia naujai pertvarta, pakeisti langai. Pamatai lauko akmenų, surištu kalkių skiediniu, sienos eglinių rąstų (apatiniai ir polanginiai vainikai ąžuoliniai), apkaltos lentomis, stogas pusskliautinis su stoginuku. Galinėse sienose po tris langus (K. Šešelgis)

Dvigalio gyvenamojo namo fasadas Gurų k. Kupiškio r. (LLBM)

GYVENAMASIS NAMAS

*Dvigalė gryčia su dviaukščiu prieangiu Mičiūnų k. Rokiškio r.
Prieangis, sujungtas su priemene, vadinamas nameliu (LLBM)*

*Gyvenamasis namas Jurėniškių k. Kupiškio r.
1 – prieangis, 2 – priemenė, 3 – gryčia, 4 – maltuvė,
5 – seklyčia, 6,7 – kambaraitės (LLA)*

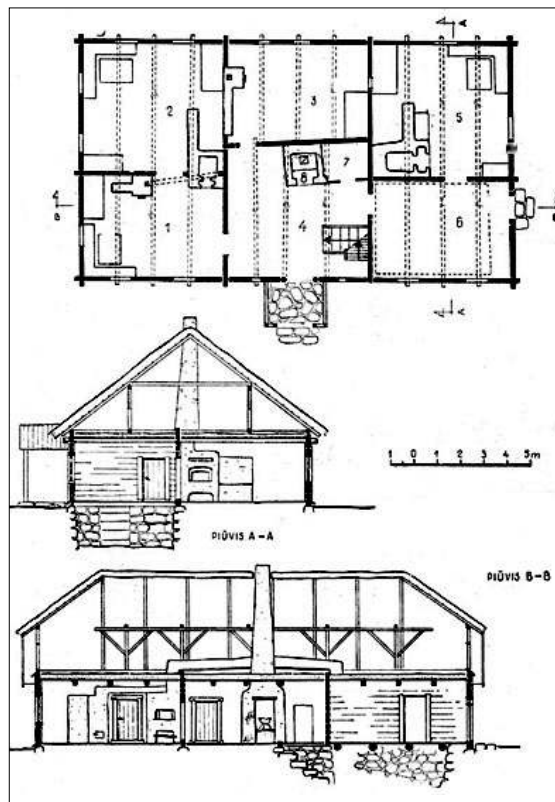

Gyvenamasis namas su atviru mezoninu (balkonėliu) pastogėje. Tvorelė pagražinta išpjaustinėtais kiaurapjūviu raštais (LLBM)

GYVENAMASIS NAMAS

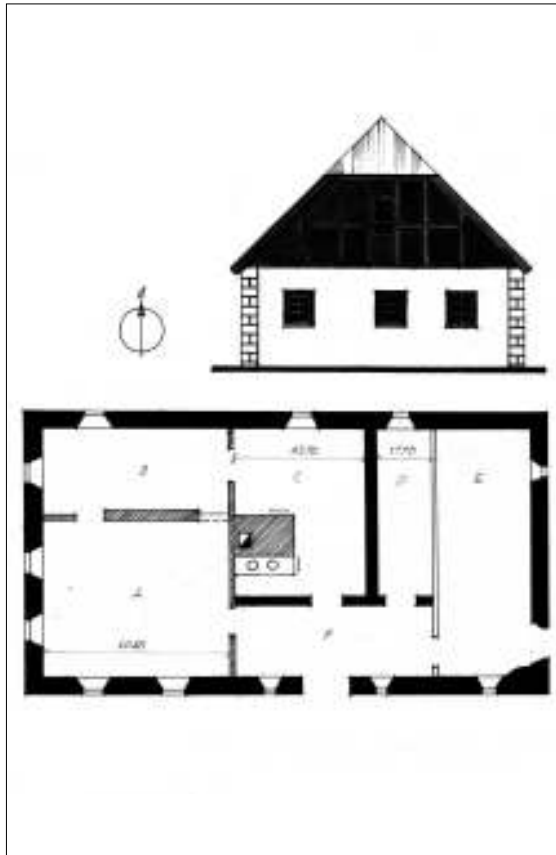
Kamino puošyba (LLBM)

Dvigalės gryčios planas ir pjūviai Arnotišchio vnk. Ukmergės r.
1 - virtuvė, 2 - gryčia, 3 - kamara, 4 - priemenė, 5 - seklyčia,
6 - priemenė, 7 - sandėliukas, 8 - kaminas (LLA)

Didelė gryčia su trim langais gale, būdinga bajorkaimių (akalicių) sodybai (LLBM)

Molinė dvigalė gryčia Voronių k. Pakruojo r. Sienos plūkto mollo, tinkuotos ir balintos, kampuose – rievėtas tinkas. A – gryčia, B – miegamasis, C – kamara, D – kamarėlė mėsai, E – klėtelė grūdams, F – priemenė (prisienis)

Molinė dvigalė gryčia Naršonių k. Pakruojo r. (LLBM)

Molinė dvigalė gryčia Degėsių k., Joniškio r. (R. Bertašūtes 2006 m. nuotr.)

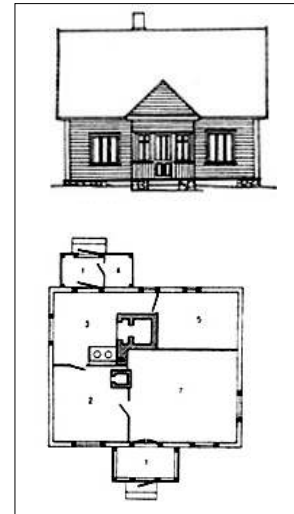

Molinis namas, statytas XIX a. II pusėje, Gražaičių k. Pakruojo r. (ČDM)

GYVENAMASIS NAMAS

Tarpukaryje statytas namas Kauno r. (R. Bertašiūtės 2006 m. nuotr.)

Vieno narvelio gyvenamasis namas, statytas 1950 m. Mikalajūnų k., Širvintų r. (K. Šešelgis)

Tarpukaryje statytas namas Audronių k. Rokiškio r. a – priemenė, b – sandėliukas, c – kambarys, d – virtuvė, e – kambarys. 1 – stalas, 2 – suolas, 3 – lova, 4 – suolas su atlošu, 5 – sofa, 6 – spintelė, 7 – lentynėlė, 8 – spinta, 9 – bufetas (LLBM)

Tradicinė vieno galo gryčia, statyta 1920 m. Trumpiškių k. Rokiškio r., a – priemenė (namelis), b – kamara, c – gryčia. 1 – stalas, 2 – suolas, 3 – lova, 4 – kėdė, 5 – kabyklė, 6 – skrynia, 7 – duonkepė krosnis, 8 – spinta indams, 9 – lentynėlė, 10 – komoda, 11 – spinta rūbams (LLBM)

Dvigalė gryčia su uždaru įstiklintu prieangiu, statyta 1926 m. Lazdynėlių k. Panevėžio r. (LLBM)

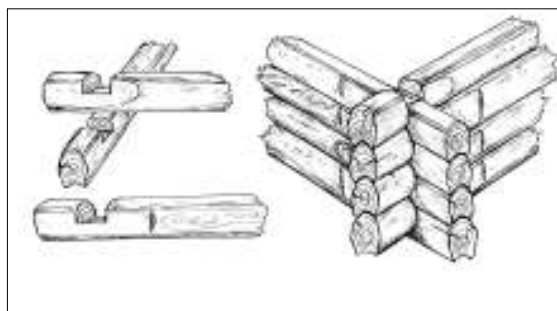
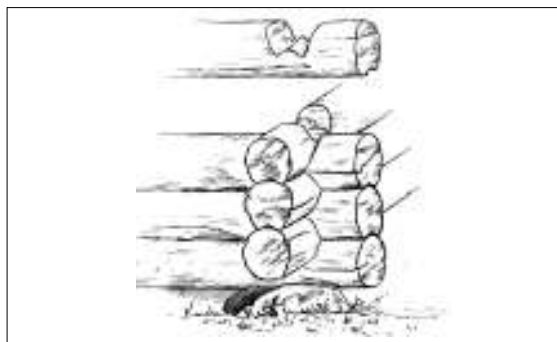
STATYBINĖS MEDŽIAGOS IR KONSTRUKCIJOS

Dauguma Vidurio Lietuvos namų mediniai. Jiems būdingas siauras ir ilgas korpusas. Senoviniai namai statyti iš dviejų atskirų gryčios ir seklyčios 12-14 vainikų rentinių, sujungiant juos priemenės sienomis. Durų staktos buvo įstatomos į pamatinį vainiką, langų – į ketvirtą. Pastatų padidinimui, prailginimui, praplėtimui, sienų sujungimui dažnai buvo naudojami šulai (įkasti žemėn vertikalūs stulpai su išpjautais šonuose grioveliais) arba šviliai (trumpesni vertikalūs stulpeliai). Viengalėse gryčiose šulais buvo pristatoma, o dvigalėse tarp šulų įterpiama priemenės siena. XX a. pradžioje paplitus pažangesnės statybos technologijoms, šis archajiškas sienų jungimo būdas nunyko.

Senieji namai buvo statomi iš apskritos miško medžiagos, vėliau iš tašytų sienų, kampuose suleisti į nelygias kertis, o XX a. jau lygiomis kertėmis. Sienų rąstai per visą ilgį gaubtai ištašomi, tarpai tarp jų užpildomi samanomis, durims (seniau ir langams) įstatomos staktos (šlingės). Virš sijų dedamas vienas (kartais du) pogeiginis vainikas, į kurį atremiamos gegnės. Prie gegnių tvirtinami grebėstai (iš dviejų pusių tašytos kartys) ir ant jų klojama stogo danga.

Panaikinus baudžiavą, sodybos skaidėsi, suaktyvėjo naujos statybos, smarkiai išaugo statybinių medžiagų poreikis. XIX a. pabaigoje nykstant miškams ir brangstant medienai paplito molio statyba.

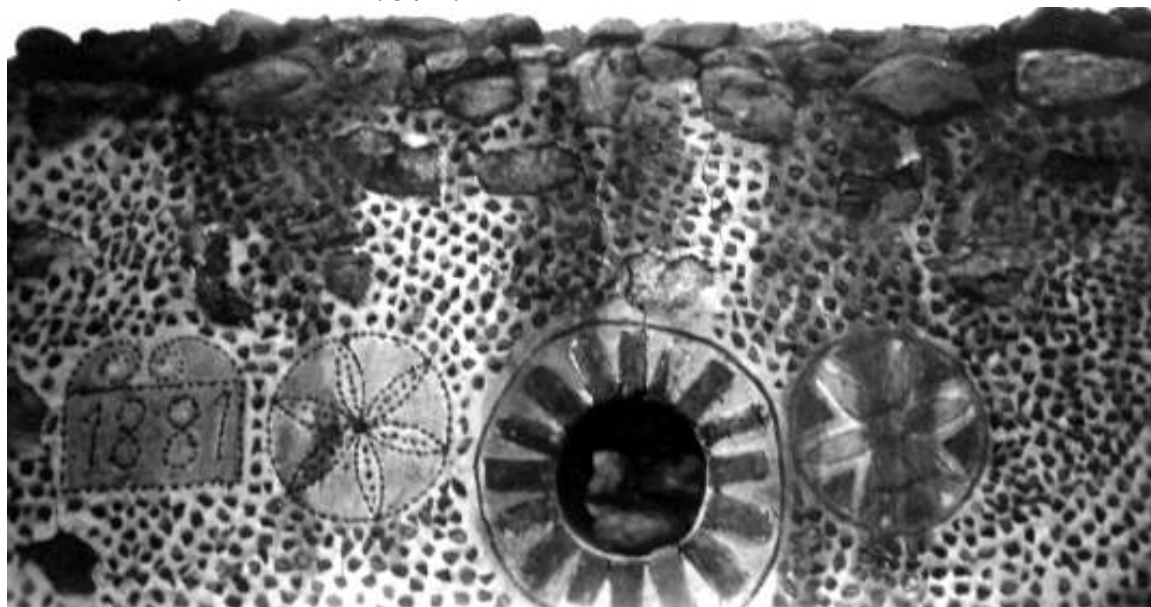
Vidurio Lietuvoje **molio statyb**a buvo žinoma ir naudojama nuo seno, ypač laisvųjų valstiečių ar bajorų sodybose. XIX a. pabaigoje ji ypač išpopuliarėjo Šiaurės Lietuvoje. Planinė molinių gryčių struktūra

Trobesio kertės sukirtimo pavyzdžiai (LLBM)

analogiška medinėms. Jos statomos nedidelių ir didelių matmenų, su dviem ar trim langais galiniame fasade. Senosios molinės gryčios masyvių formų, su pusvalminiais - pusskliautiniais stogais. Kartais mūro statyba buvo tik imituojama – medinis namas išorėje tinkuojamas ir balinamas, suteikiant jam mūrinio pastato išvaizdą.

Tarpukaryje, skirstantis į vienkiemius, dar labiau padidėjo statybinių medžiagų poreikis. Mediena smarkiai pabrango, todėl paplito vietinė statybinė

Dekoratyvus raštas-piešinys, sudėliotas iš mažų akmenukų, įspaustų tinkuotame pamato paviršiuje (ŠAM)

MEDŽIAGOS IR KONSTRUKCIJOS

medžiaga – molis, maišytas su šiaudais arba pelais. Iš molio dažniausiai buvo statomi ūkiniai pastatai. Gyvenamųjų namų statybai naudota vietinė pušis, eglė, ažuolas.

Išskirtinis regiono statybos bruožas – geros medžiagos ir aukšta statybos kokybė bei racionalumas. Santykinai daug (lyginant su kitais regionais) naudota ažuolo medienos. Iš jos daryti pamatiniai vainikai, slenksčiai, polangiai. Matyt, dėl akmenų stygiaus pastatai dar ir tarpukaryje kartais buvo statomi ant ažuolinių trinkų – kaladžių.

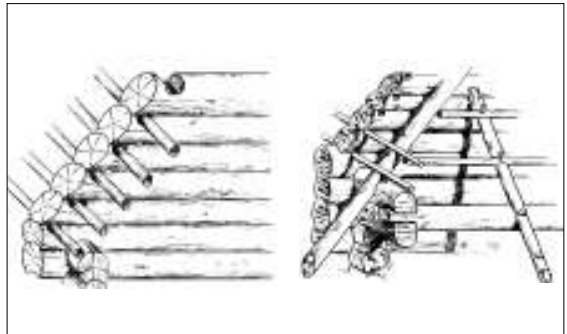
Vidurio Lietuvai būdingi įvairių formų stogai: dvišlaičiai, pusvalminiai - pusskliautiniai, rečiau keturšlaičiai. Gatvinių kaimų sodybose vyravo dvišlaičiai, specifinės konstrukcijos - gegniniai su išretinta sijine danga, kur grebėstai suneriami su stogo skliautų rąstais. Vėliau statytuose namuose dvišlaičio stogo skliautai apkalami lentomis. Keturšlaičiai dažniau pasitaikydavo ūkinių pastatų (tvar

t

Nepaisant didelės konstrukcijų įvairovės, visiems šio regiono stogams būdingas panašus nuolaidumas ir proporcijos su sienomis. Tradiciškai gegnės buvo statomos 2/3 namo pločio, todėl visi stogai turi beveik vienodą nuolydį – 42°–45° kampą. Virš sijų dedamas vienas arba du pogežniniai sienojai, gegnių galai 0,7 – 0,8 m užleidžiami, taip suformuojamos pakankamai plačios, sienas nuo lietaus apsaugančios stogo užlaidos. Kuo platesnis pastatas, tuo santykinai (lyginant su sienomis) didesnė stogo plokštuma. Dėl vienodų stogų nuolydžių ir medžiagų (faktūros, spalvos) visi sodybos pastatai gražiai dera sodybos ansamblyje.

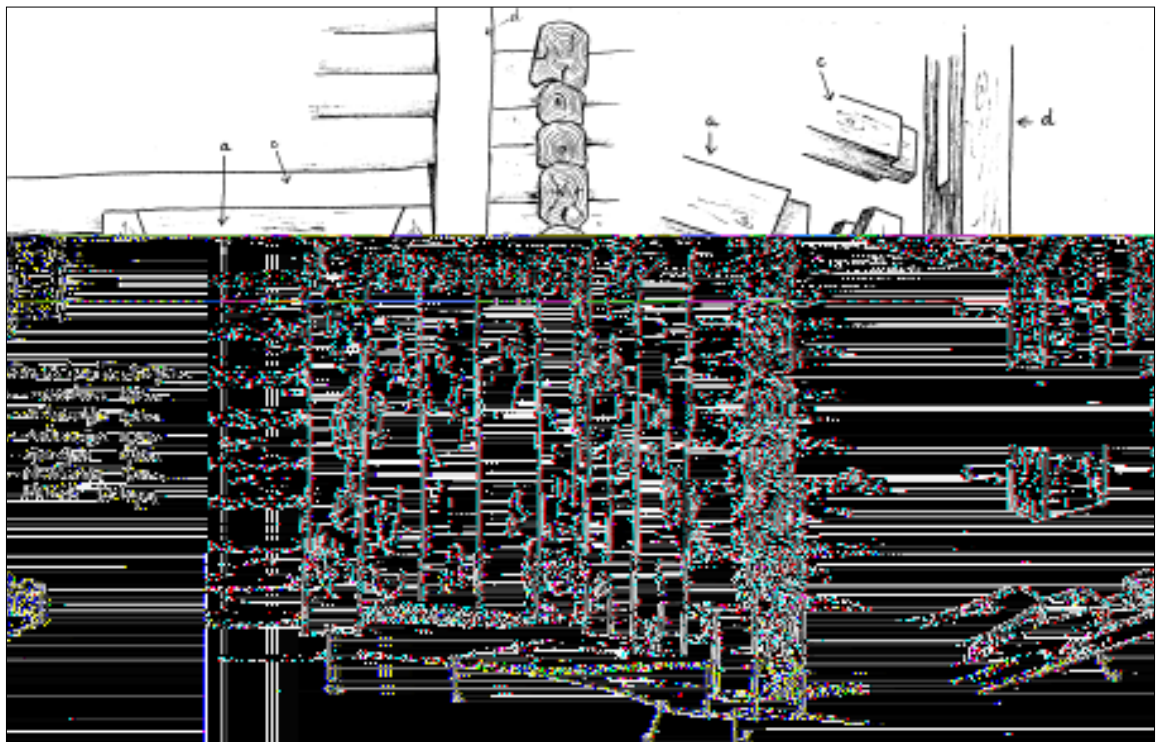
Namai buvo dengiami tradiciniu būdu, paskleidžiant šiaudų kūlius ir priveržiant juos kartelėmis (lotomis) prie grebėstų. Kraigas tvirtinamas slogučiais (dvi sukryžiuotos kartelės, prilaikančios stogo kraigą). Stogo galai užbaigiami bambliais (rištais šiaudų pėdeliais, pritvirtintais prie galinių gegnių, kurie saugoja šiaudinę stogo dangą nuo vėjų). Kaime tik XX a. paplito lentelių, gontų, skiedrų, betoninių čerpių ir skardos stogai. Šiaudinius bamblius stogo galuose pakeitė medinės vėjalentės, kurių prasikišę virš stogo galai - lėkiai buvo dailiai išpjautomi ir puošė namo kraigą.

Stogo konstrukcijos detalės (LLBM)

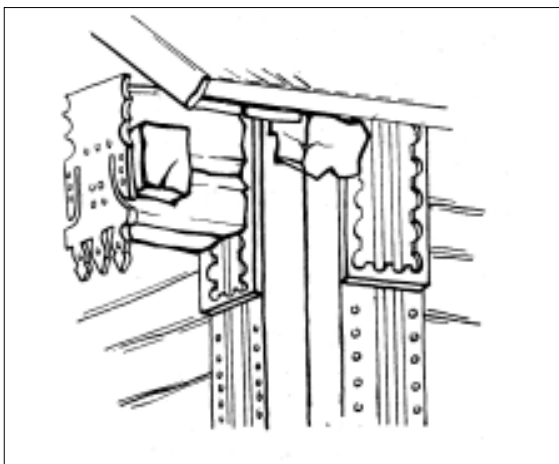
Šiaudinio stogo kraigo užbaigimas (ŠAM)

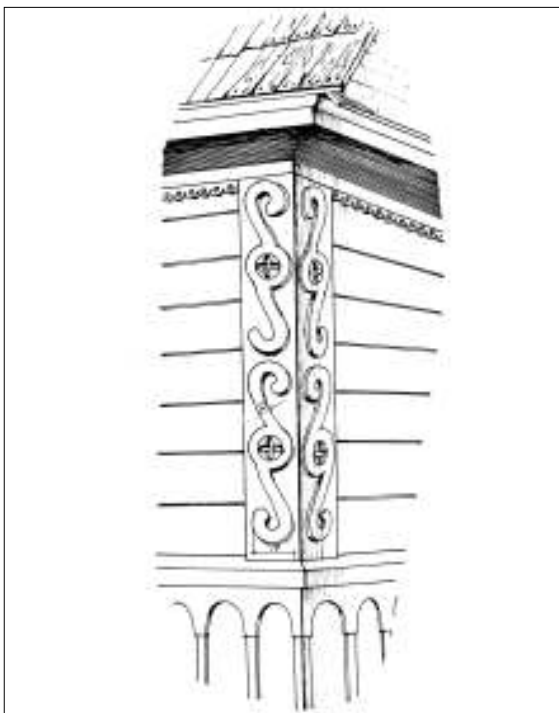
Gyvenamojo namo durų konstrukcijos (ČDM)

Paplatinta pastogė. Sija ir gegnių galai dailiai profiliuoti (LLBM)

Namo kertės ir sijų galų apdaila bei papuošimas (LLA)

Namo kertės apdaila ir puošyba (LLBM)

APDAILA IR PUOŠYBA

Namų architektūra turtinga savo menine raiška ir puošyba. Nors gryčios buvo statomos pagal tas pačias taisykles ir dėsningumus, bemaž vienodų formų ir proporcijų, tačiau dėl skirtingos apdailos, atskirų detalių bei puošybos įgydavo savitą, nepakartojamą, individualią išraišką.

Kaimo architektūrai būdinga funkcionali, saikinga ir skoninga puošyba. Jos pobūdį lėmė ne tik įrankiai, medžiagos, bet ir pastato kompozicija, tradicija, grožio suvokimas bei šeiminingo būdas. Namų apdaila susijusi su utilitariais, praktiniais tikslais: apsaugoti pastato elementus nuo aplinkos poveikio (lietaus, vėjo, saulės), prailginti jų amžių arba pagerinti technines charakteristikas (šilumos varžą, atsparumą). Puošyba siejasi ir su kūrybinėmis žmogaus galiomis bei noru pagražinti, suasmeninti gyvenamąją aplinką.

Lietuvių etninėje architektūroje praktiniai tikslai ir estetinė raiška apjungiami - puošiami gerai matomi konstrukciniai arba apdailos elementai. Vidurio Lietuvoje tai - prieangiai, langai, durys, sijos, gegnių galai, vėjalentės, stogo skliautai, namų kertės, rečiau sienų plokštumos.

Naudotos įvairios medžio apdirbimo technikos: skulptūrinė, pjaustymas ir tekinimas. Skulptūrinė – pati seniausia, atliekama peiliu, skaptukais, reljefiškai išpjaustant atskirus elementus. Ja puošti lėkiai, prieangių ir priesvirnių kolonos, gegnių ir sijų galai, rečiau durų ar langinių įsprūdų (filingai), langų apvadų ornamentai. Tekinimas ir plokščias kiaurapjūvis ornamentas paplito vėliau, XIX a. pabaigoje. Kiaurapjūviu puošiami langų viršlangiai, skliautų apvadaai, karnizai, prieangių ir priesvirnių tvorelės.

Namų apdailą ir puošybą iš dalies lėmė ir naujų statybinių medžiagų atsiradimas ar atpigėjimas (skardos, čerpių, plytų, dažų), įrankių ir medžiagų apdirbimo technologijų pasikeitimas (mediena pjaunama gaterinėse, lentpjūvėse).

Namų pastogė apkalta plačia išdrožinėta lenta (ČDM)

PRIANGIAI

Prieangiai paprastos konstrukcijos, dažniausiai atviri, vienišlaičiu arba neaukštu dvišlaičiu stogeliu, paremtu dviem ar keturiais stulpeliais. Profiliuojamos kolonėlės, turėklai, kiaurapjūvio ornamentais išpjaustomos prieangių tvorelės, karnizų ir skliauto apvadai. Skliautas puošiamas pjaustiniais, įvairių formų langeliais arba dekoratyviu lentučių apkalu. Meninės prieangių formos, dekoras ypač išsiplėtojo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Reprerentaciniame fasade (atgręžtame į kelia) pradėta daryti uždarus įstiklintus prieangius. Jų puošyboje įvairavo langų skaidymas, langų rėmeliai sudarė dekoratyvius geometrinius raštus. Turtingų ūkių gryčios, ypač Rokiškio, Zarasų ir Kupiškio rajonuose, dažnai statytos su puošniais dviaukščiais prieangiais. Nemažą poveikį puošybai, ornamentų kompozicijoms darė profesionaliosios architektūros (dvarų, bažnyčių) pavyzdžiai. Savaip perkurti ir sudėlioti puošybos ornamentai atspindi vietos meistrų fantaziją, kūrybingumą ir skonį.

*Atviras prieangis dvišlaičiu stogu, paremtu keturiomis kolonėlėmis.
Prieangio tvorelė puošta pjaustiniais (LLBM)*

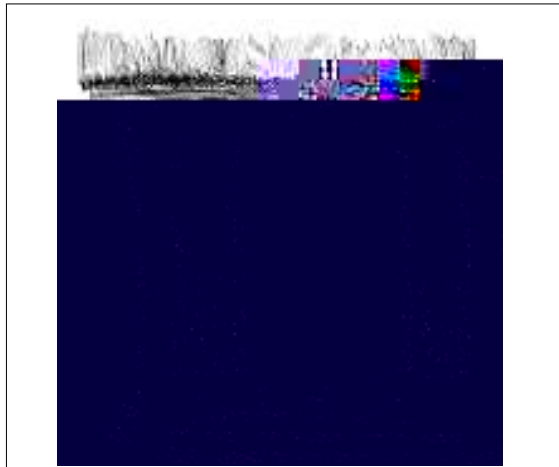

Gyvenamojo namo fragmentas Piliakalnio k. Ukmergės r. (LLM)

APDAILA IR PUOŠYBA

Prieangių puošybos pavyzdžiai

Atviras prieangis vienslaičiu stogeliu Totoriškių k. Kaišiadorių r. (LLBM)

Atviras prieangis dvišlaičiu stogeliu (LLBM)

Atviras prieangis dvišlaičiu stogeliu Velaikių k. Zarasų r. (LLBM)

Sienos papuošimas, Joniškis (LLM)

Prieangis Geldžūnų k. Biržų vls. (LLBM)

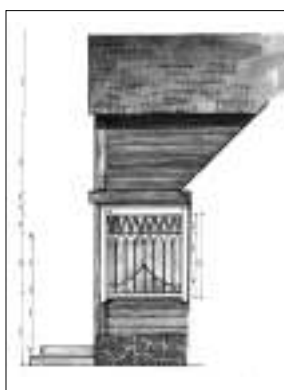
APDAILA IR PUOŠYBA

Atviras prieangis dvišlaičiu stogeliu (ČDM)

Uždaras įstiklintas prieangis su dekoratyviu apkalu Pakriaunių k. Rokiškio r. (LLBM)

Dviaukštis uždaras prieangis su dekoratyviu sudėtingu stiklų dalinimo raštu Buniuškių k. Rokiškio r. (LLBM)

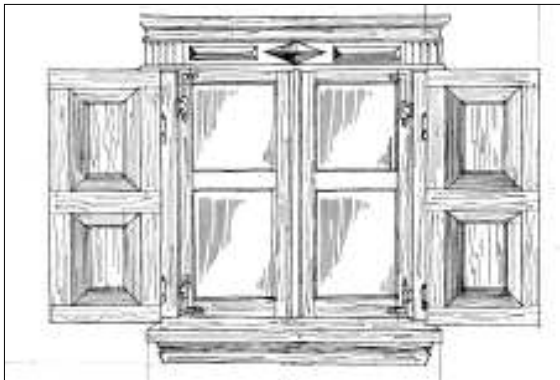

Didelis įstiklintas gyvenamojo namo prieangis (ČDM)

LANGAI

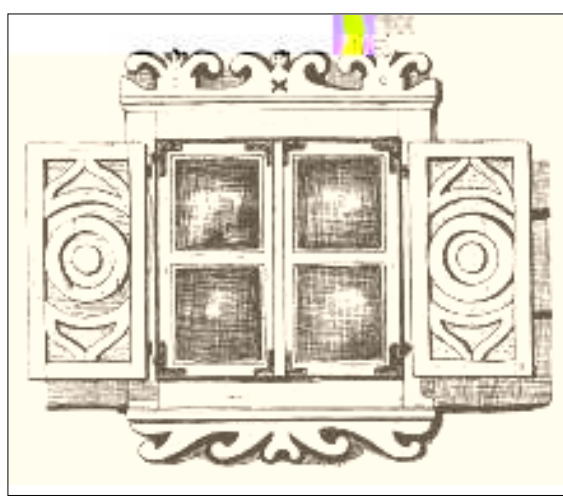
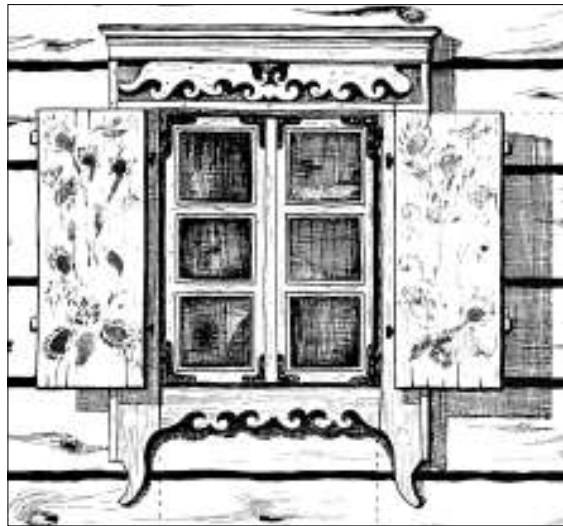
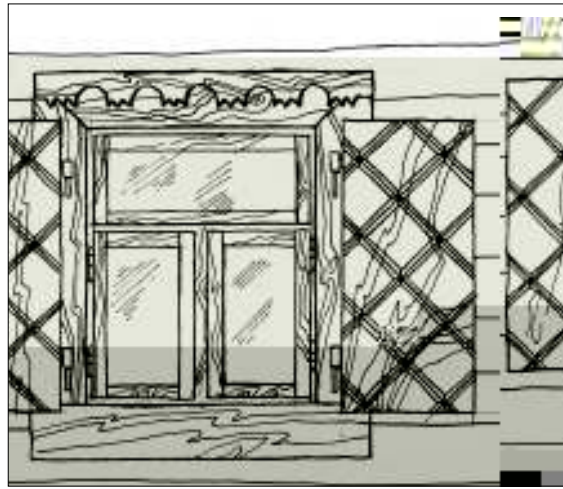
Langai skiriasi dydžiu, apdaila ir puošyba, tačiau yra panašių (aukštaitiškų) proporcijų. Angos pločio ir aukščio santykis svyruoja tarp 2/3 ir 9/10. XIX a. pradžioje dūminėse pirkiose langai būdavo nedideli, beveik kvadratiniai (plotis 48 cm, aukštis apie 50 cm), keturių įstiklintų dalių (*šybu*). Gryčioje būdavo 3-5 langai, seklyčioje 2-3 langai, kamarose ir priemenėse po vieną langą. Priemenių ir kamary langai ženkliai mažesni nei gryčių ir seklyčių. XIX a. pabaigoje langai daryti didesni (plotis apie 60-68 cm, aukštis 70-77 cm), XX a. pradžioje dar didesni (plotis apie 80 cm, aukštis 100 cm). XX a. ketvirtame dešimtmetyje vienkiemiu namuose plito dideli langai iš penkių ar keturių įstiklintų dalių, su atsidarančia viršutine dalimi.

Tradiciškai gryčių langai šešiarūčio dalinimo. Labiausiai puošiami viršlangiai: kiaurapjūviu ornamentu, pjaustiniais, profiliuotais karnizėliais, sandrikais bei įvairiais jų deriniais. Labiausiai mėgiami augalinių motyvų kiaurapjūvio raštai, deja, mažai kur belikę. Nemažas dėmesys kreipiamas polangiams. Lango vertikalumas dažnai išryškinamas prailgintomis profiliuotomis šoninio apkalo lentomis. Beveik prie visų įrėmintų langų buvo naudojamos varstomos (viensluoksnės, dvisluoksnės, įsprūdinės) langinės. Jos puošiamos įvairiais ornamentais, pjaustiniais, spalvomis, kartais ištapomos augalinių motyvais. Langinėse buvo išpjaunamos širdelės, mėnulio ar kitokio pavidalo nedidelės angos orientuotis laike, pamatyti, ar lauke šviesu. Lango apvadai ir langinės dažniausiai dažomi baltai. Skirtingo sudalinimo langai su apvadais ir langinėmis sudaro mažas kompozicijas, kurios pagyvina ir puošia monotoniškas horizontalių rąstų sienas. Paprastai buvo pasirenkama, ką labiau puošti: viršlangius ar polangius, kartais dekoras sutelkiamas langinėse. Jeigu naudojamos spalvos, tai apvadai labai saikingai išpjaustinėjami, ir atvirkščiai – prie išmargintų viršlangių derinamos paprastos kuklios langinės.

Maži keturių rūčių gryčių langeliai, apjuosti profiliuotais apvadais

APDAILA IR PUOŠYBA

Aukštaitiškų langų pavyzdžiai (LLBM)

Aukštaitiškų langų pavyzdžiai (LLBM)

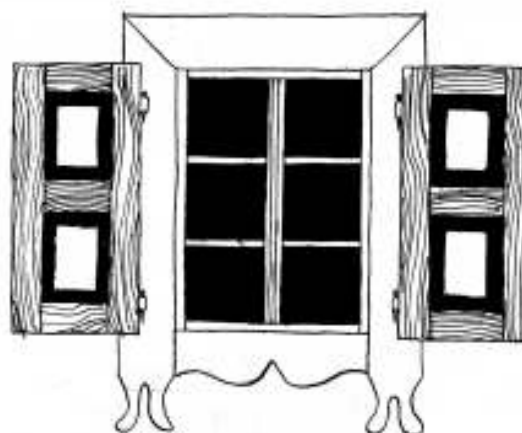
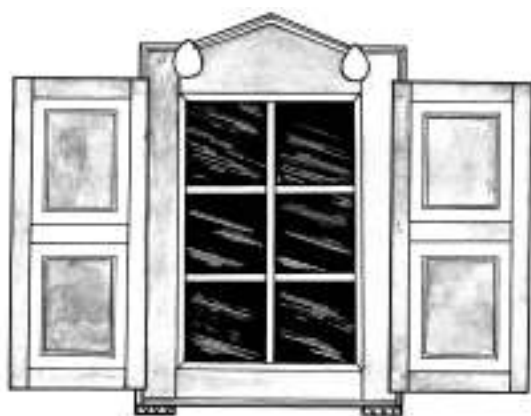
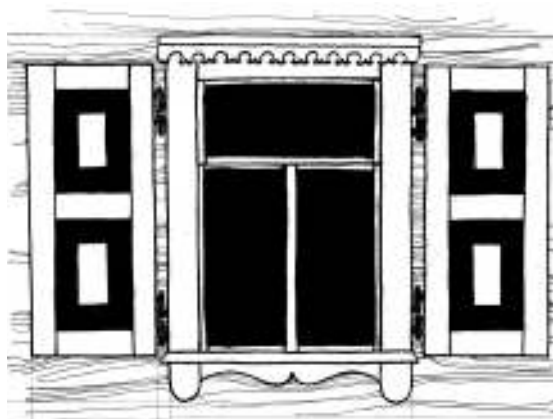
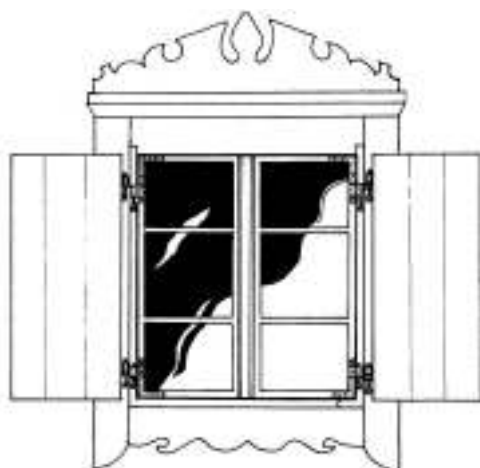
APDAILA IR PUOŠYBA

Originali langinių puošyba Jurgaičių k. Šiaulių r. (R.Bertašiūtės 2006 m. nuotr.)

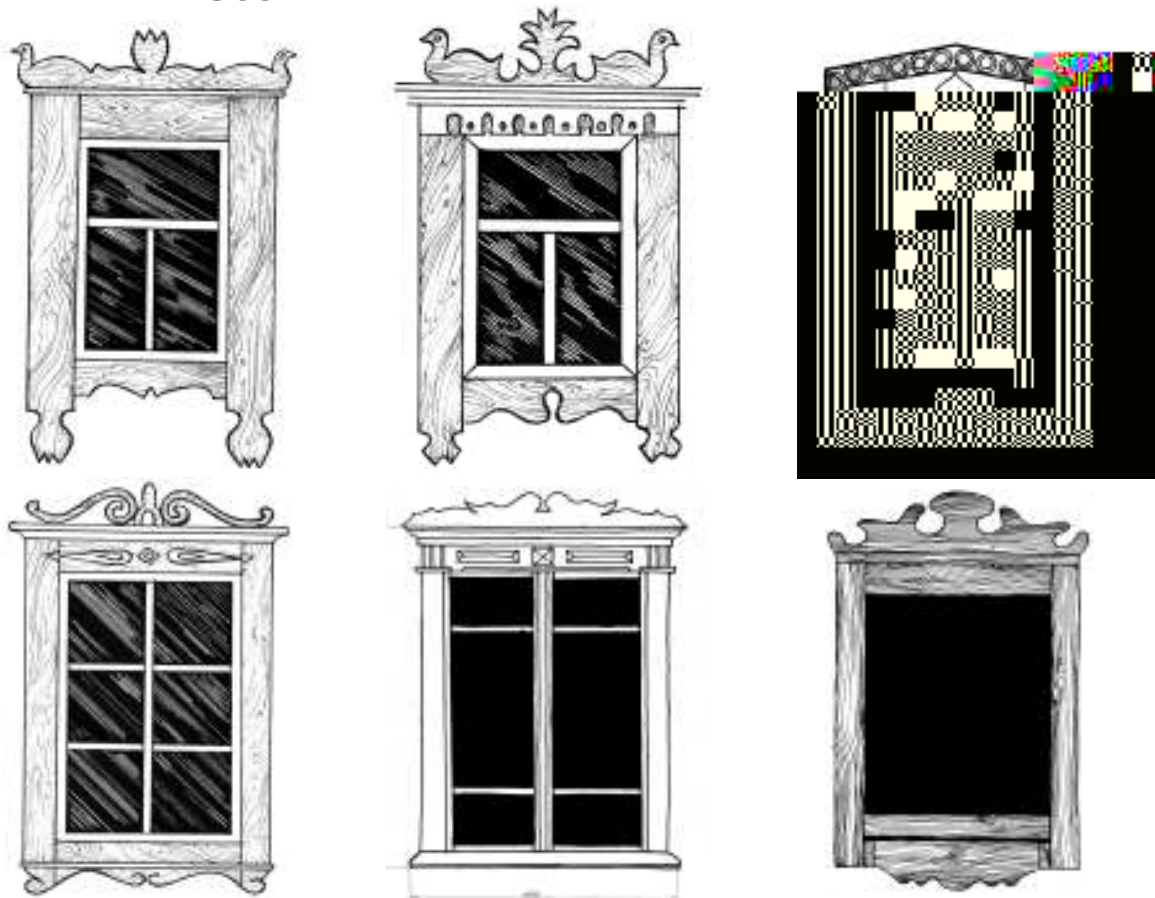

Gyvenamojo namo sienų ir langų apdaila bei puošyba Ukmergės r. (R.Bertašiūtės 2007 m. nuotr.)

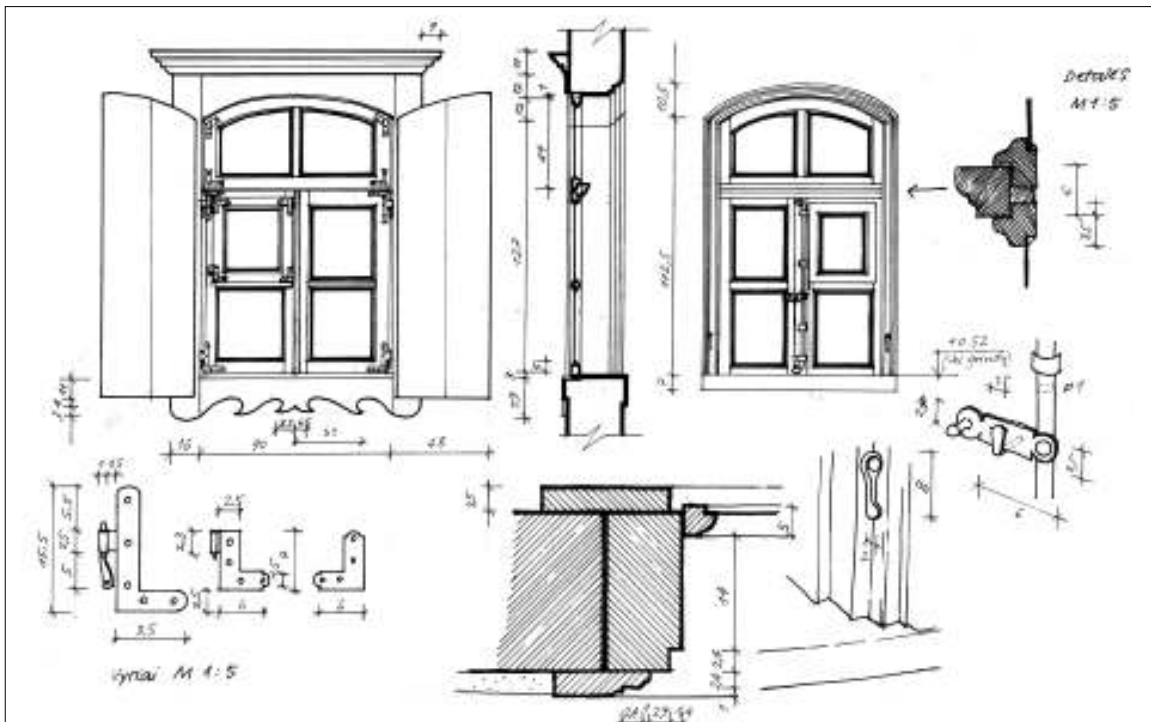

Aukštaitiškų langų pavyzdžiai (LLBM)

APDAILA IR PUOŠYBA

Aukštaitiškų langų pavyzdžiai (LLBM)

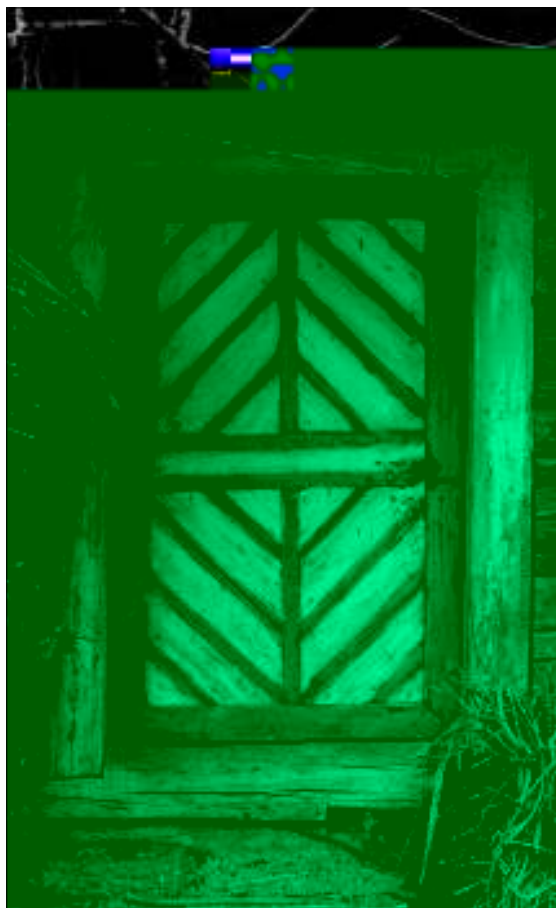
Lango konstrukcija (LLBM)

DURYS

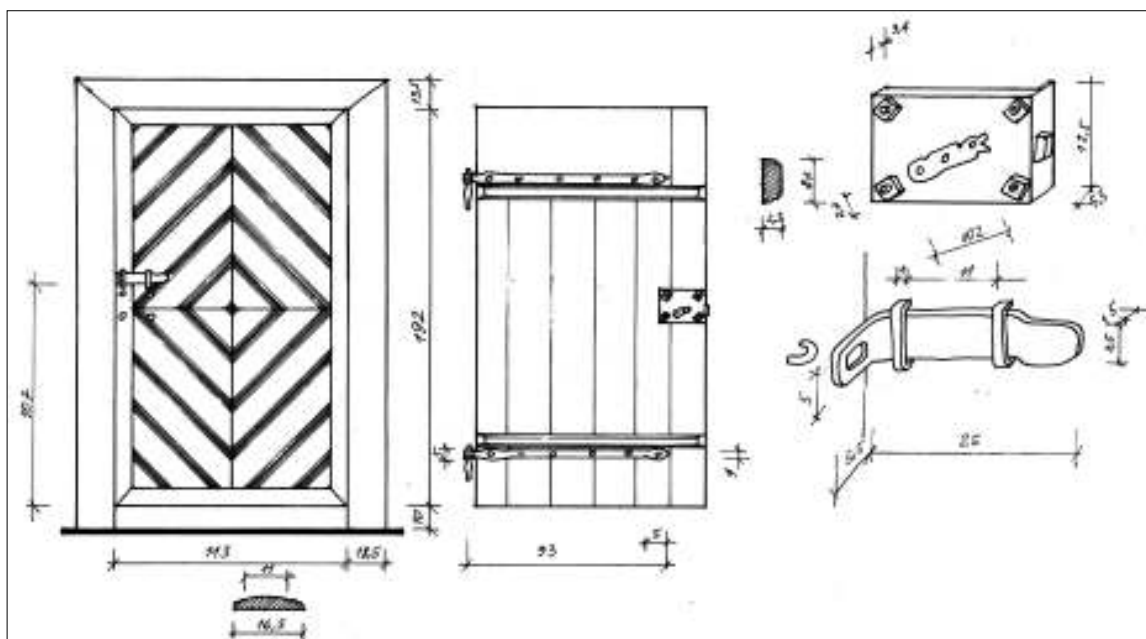
Durys – tai labiausiai matoma, dažniausiai liečiama, varstoma, šeimininką reprezentuojanti namo dalis. Jos gamintos ne tik tvirtos, bet ir gražios. Jas sudaro varčia ir laikanti stakta. Didžiausias dėmesys teikiamas durų varčioms. Jos daromos vienasluoksnės, dvisluoksnės, įsprūdinės (filinginės). Primityviausios buvę medinės virpstinės durys. Senuosiuose būstuose jos buvo žemos (1,00–1,20 m) ir plačios (0,60–1,20 m). Varčios darytos iš sandariai suglaustų plačių lentų (skaldyto spygliuočio medžio). Varčią laikė medinė virpstis – bėgūnas. Prikabinta prie staktos viršutiniame ir apatiniame taške durų virpstis lengvai sukiojosi apie ašį. Durys buvo tvirtos, patvarios, bet nepakankamai sandarios. Džiūnant lentoms, per ilgesnį laiką susidarydavo plyšiai, kurie buvo užtaisomi medžio juostelėmis. Vėliau lentas imta jungti sklaidomis (špuntu).

Medinės durų virpstis pakeitė geležiniai vyriai. Svarbiausią konstrukcinį vaidmenį perėmė skersiniai durų ryšiai – varai. Siekiant geriau apšiltinti patalpas ir sustiprinti durų varčias, jas imta apkalti papildomu lentų sluoksniu. Apdailinis sluoksnis, įvairiomis kryptimis prikaltos lentelės sudarė originalius, savitų raštų geometrinius ornamentus.

Durų puošyba, kompozicija priklausė nuo meistro išmonės ir kūrybingumo, tačiau regionui būdingi ir tam tikri bendri bruožai: Vidurio ir ypač Šiaurės Lietuvos ornamentuose naudotos sudėtingos kompozicijos, smulkūs, margi raštai, ryškios spalvos. Ypač puošnios ir originalios durys Biržų, Rokiškio

Dvisluoksnės durys (R.Bertašiūtės 2006 m. nuotr.)

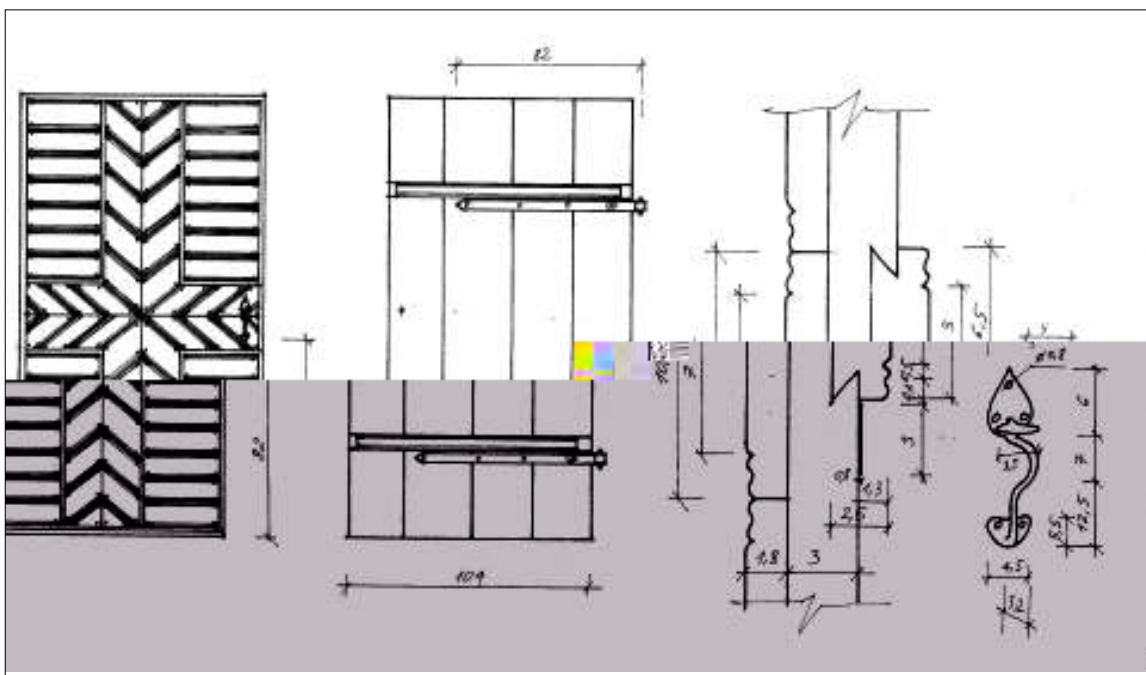

Dvigubos namo durys su tradiciniu rombinio apkalu išorinėje lauko pusėje Mažūkių k. Biržų r. (LLBM).

APDAILA IR PUOŠYBA

Originalaus piešinio dvigubos gryčios durys Gryčios įsprūdinės konstrukcijos durys. Virš durų nedidelis langelis priemenei apšviesti

Dvigubos durys, puoštos dekoratyviu apkalu

rajonuose su centriškos kompozicijos spinduliais. Turtingesnių ūkininkų namuose gerosiose patalpose darytos dvivėrės suveriamos durys.

Įsprūdinės durys dažniausiai statomos vidinėse patalpose. Jas sudaro standus rėmas, užpildytas lentų įsprūdomis. Kaimo architektūroje naudojamas nesudėtingas varčių sudalinimas, kartais įsprūdos puošiamos reljefiniais raštais, tapyba.

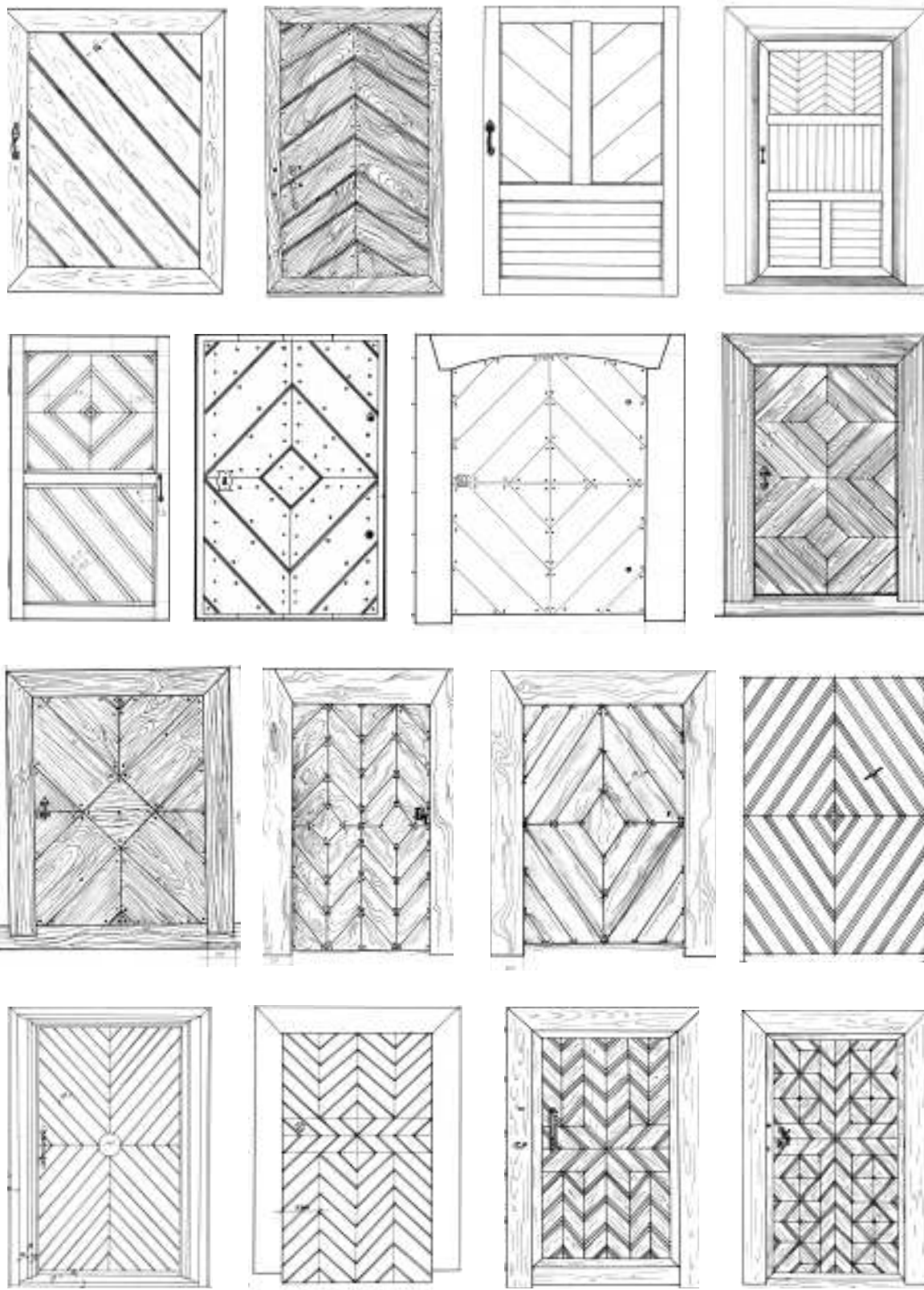

Kalviško darbo pagražintos durų rankenos (su „klemka“)

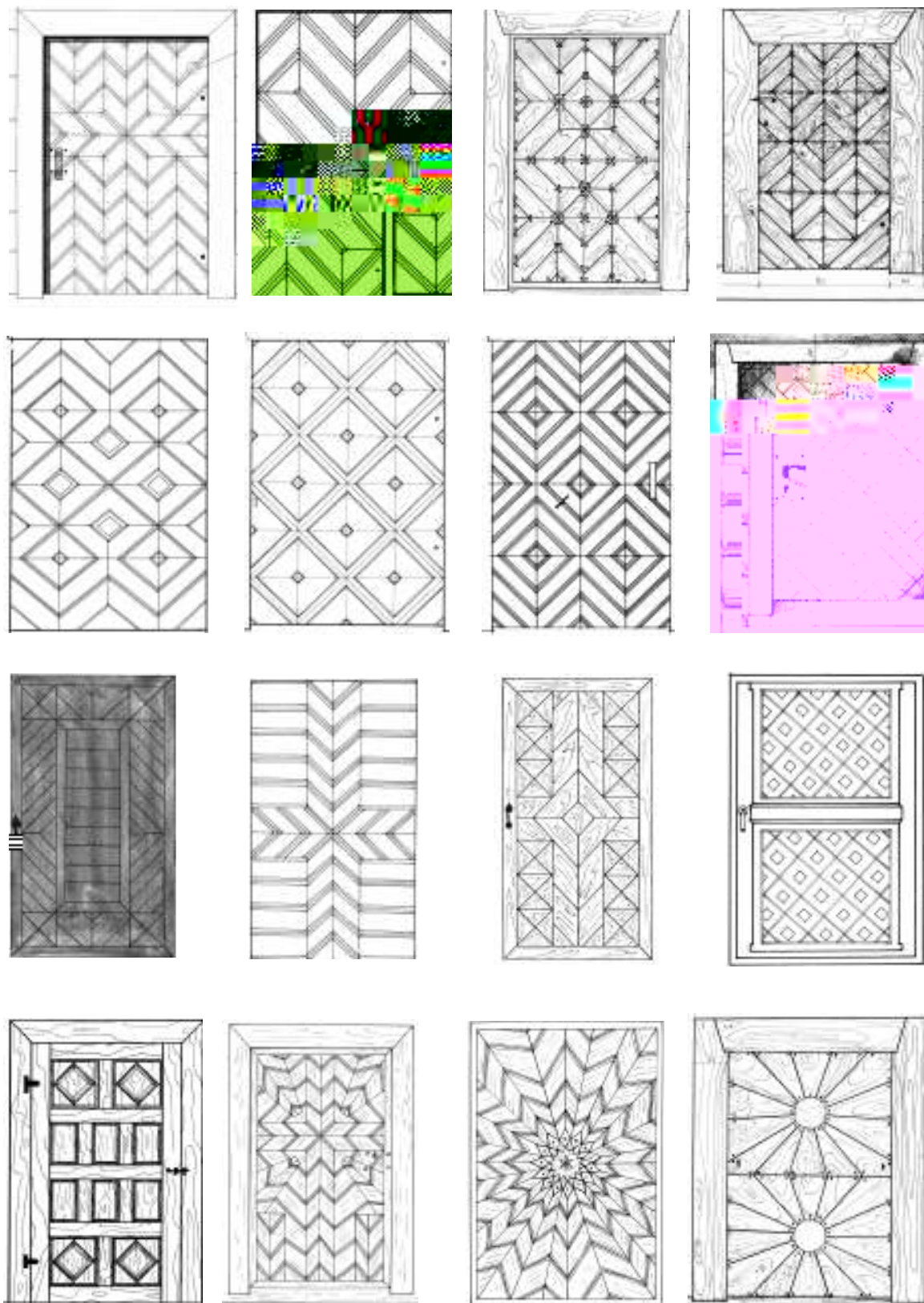

Vienvėrės dvigubos gryčios durys, puoštos dekoratyviu apkalu. Abipus durų – maži priemenės langeliai Varžų k. Ukmergės r. (KPD)

APDAILA IR PUOŠYBA

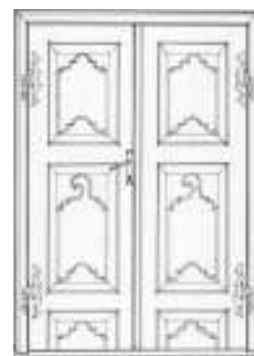
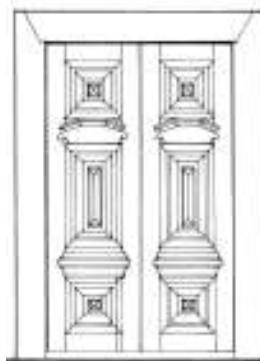
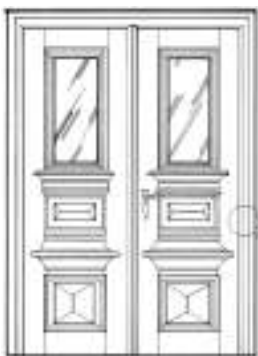
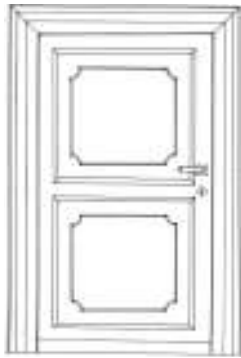

Dvigubų (dviusluksnių) durų dekoratyvinio apkalto pavyzdžiai. Populiariausi rombo, eglutės motyvai ir įvairios jų derinių kompozicijos (LLBM)

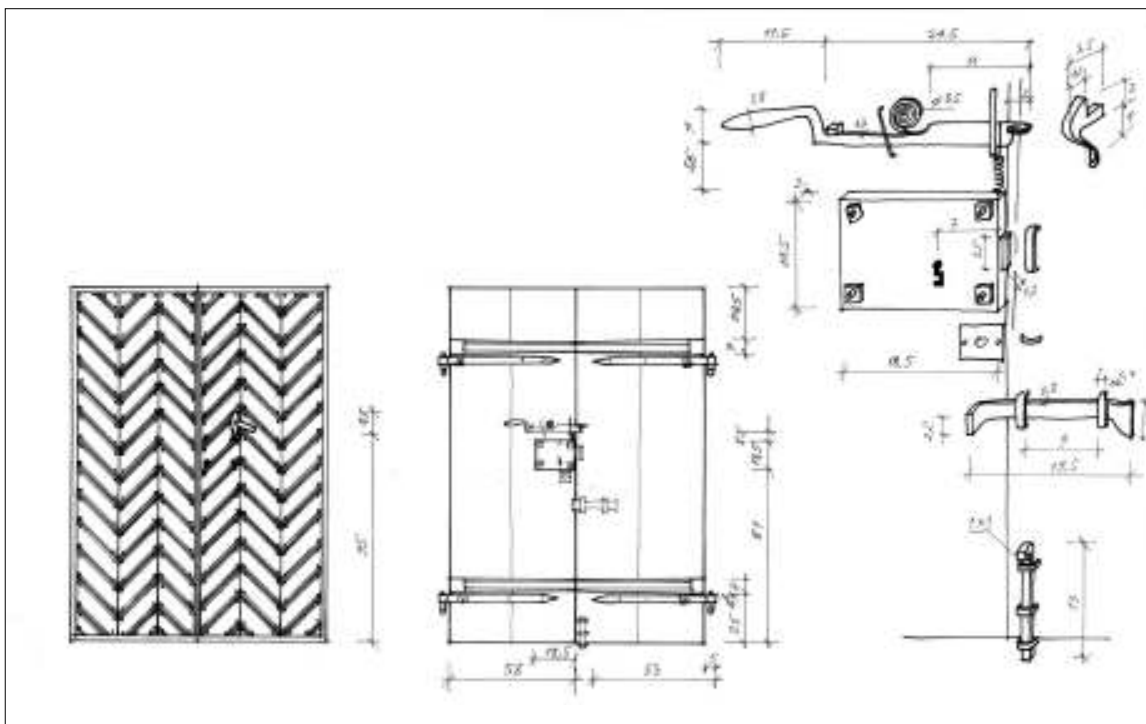

Dvigubų (dvisuksnių) durų dekoratyvinio apkalto pavyzdžiai. Populiariausi rombo, eglutės motyvai ir įvairios jų derinių kompozicijos (LLBM)

APDAILA IR PUOŠYBA

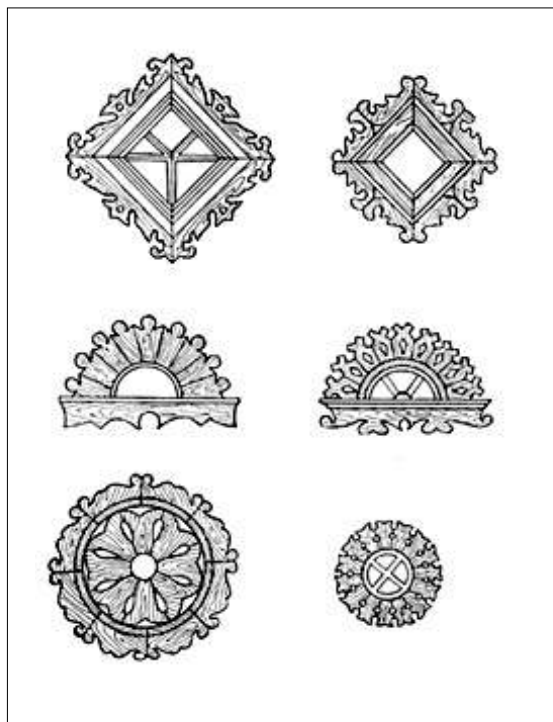
Aukštaitiškų įsprūdinės konstrukcijos durų pavyzdžiai (LLBM)

Dviverės (dviejų varčių) dvisluoksnės durys (LLBM)

SKLIAUTO PUOŠYBA

Daug meninės fantazijos sutelkta gryčios **skliauto** puošyboje. Galiniuose gryčių fasaduose susidarę trikampio (dvišlaičių stogų) arba trapecijos formos (puskliautinių stogų) skliautai yra gerai matomi, tad ir dailiai puošiami, ypač į gatvę atsuktame fasade. Senesniuose namuose jie daryti iš rąstų, kaip sienos taša, vėliau – karkasiniai, apkalti lentomis (sienų ir skliautų plokštumos sutampa). Skliautą nuo sienos dažnai skiria apie 1 m pločio stogelis–stoginukas. Pagrindinis akcentas skliaute – pastoginiai langeliai. Jie daryti labai įvairių formų (stačiakampio, trapecijos, apskritimo), skaidyti rėmeliais, apjuosti išpjaustinėtais apvadais. Skliautą puošia vėjalentės, pastoginiai apvadai, karnizėliai, geometriniai ornamentu formuojamas lentų apkalas, kartais įrašoma namo statybos data. Vėjalentės išpjaustinėjamos kiaurapjūviu įvairiomis bangelėmis, vingeliais, geometriniais ornamentais. Viršuje vėjalentė užsi- baigdavo dailiai profiliuotais galais – lėkiais. Dailiais pjaustiniais puošiami stogelio karnizai ir išsikišę viršutinių sienojų galai.

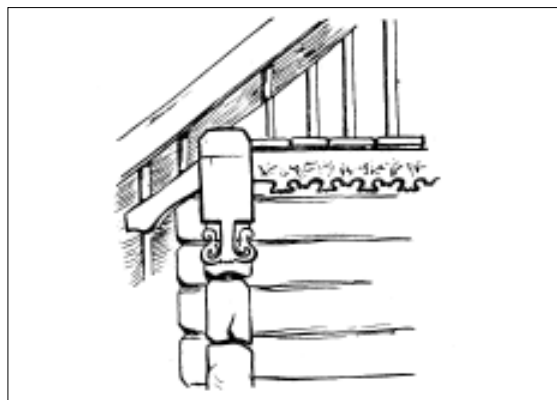
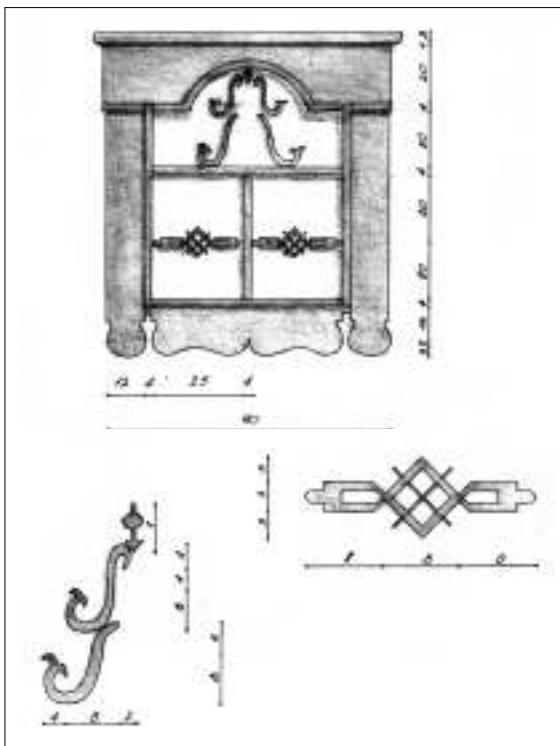

Pastogės langelių pavyzdžiai (J.Baršauskas)

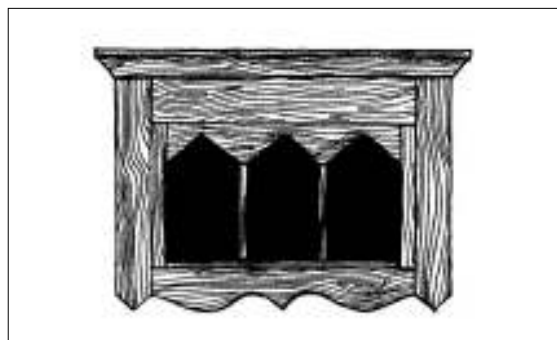
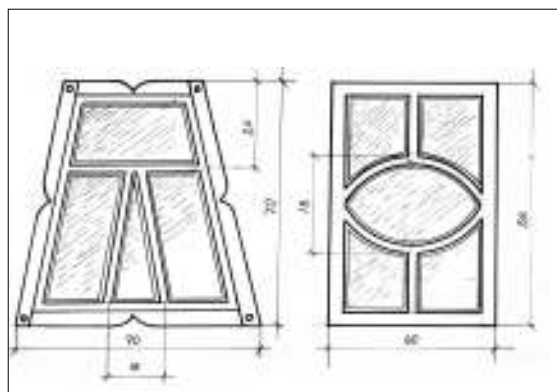
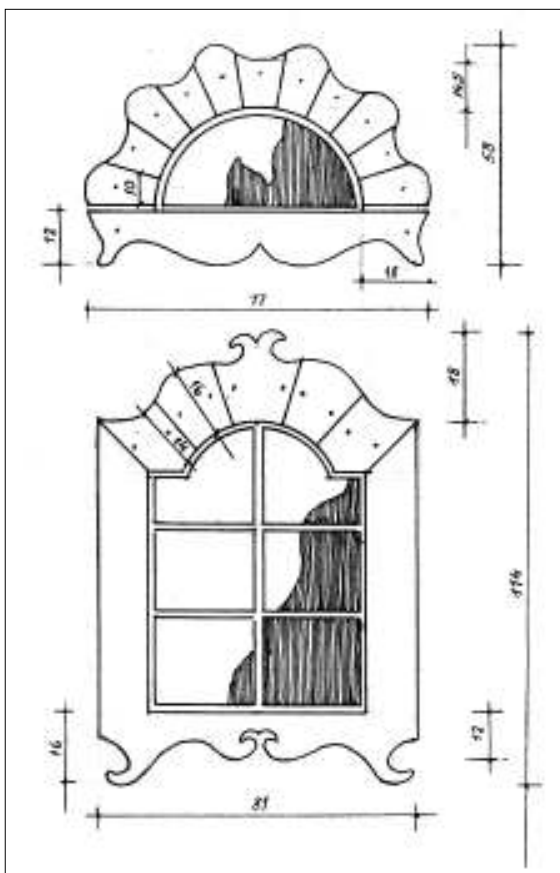
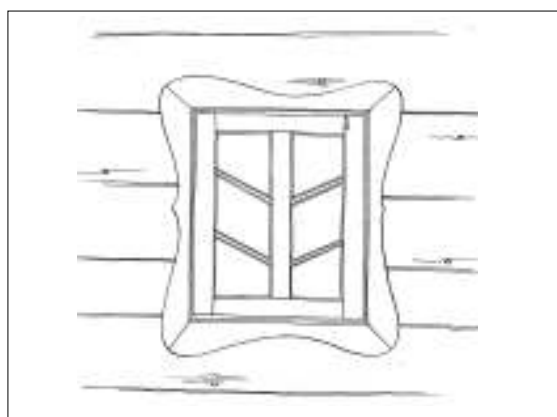

Skliauto langelis su išpjaustyta namo statybos data Lažų k. Kėdainių r. (R.Bertašiūtės 2006 m. nuotr.)

APDAILA IR PUOŠYBA

Namo kertės ir skliauto apdaila bei puošyba (LLA)

Pastogės langeliai kartais daromi sudėtingesnių formų. Apvadaai puošiami iš visų pusių (ir šoniniai), lango skaidymas ir rėmelio raštai labai skirtingi, originalios kompozicijos, kartais ypač sudėtingi (LLBM)

KERTĖS IR SIENOS

Namo kertes ir sienas imta apkalti lentomis tik XX a. pradžioje. Senosios gryčios statytos iš tašytų rąstų su išsikišusiomis kertėmis. Nežymus sienojų kreivumas, nulaibėjimas teikė sienų plokštumoms gyvumo, dinamikos (jos nebuvo nuobodžios, kaip šiuolaikiniuose pramoniniu būdu statytuose namuose). Paplitus lygiam kerčių sukirtimui, apkalas tapo būtinas, kad siena neperšaltų per kampus. Kampų apkalimas įvairiai skaidytas ir puoštas ornamentais. Dažniausiai buvo prikalmi karnizėliai, nesudėtingos išpjaustytos detalės. Kartais lentos dekoruojamos reljefiniu ornamentu. Sienos apkalamos vertikaliomis (su juostelėmis, dengiančiomis lentų sudūrimus), rečiau horizontaliomis lentomis (su sąlaidomis). Tarpukaryje namai jau buvo dažomi. Prieškario spaudoje teikiami receptai, kaip pasigaminti dažus (vadinamuosius švediškus arba suomiškus).

Tarpukaryje statytuose vienkiemiuose ėmė nykti puošnūs ir sudėtingi langų apvadai, langinės, prieangių puošyba. Dekoras darėsi paprastesnis, saikingesnis. Pagrindinis dėmesys buvo teikiamas pastatų funkcionalumui ir tvirtumui. Išliko tradicinis kiaurapjūvio ornamentas ir profiliuoti langų karnizai. Atskirus architektūrinius elementus: prieangius, duris, langų rėmus ir apvadus pamėgta dažyti įvairiomis spalvomis.

Sienu ir pastogės apdaila (LLBM)

Sienos apkalimas horizontaliomis (viršuje) ir vertikaliomis (apačioje) lentomis. Tradicinis sienos apkalimas vertikaliomis lentomis su juostomis (dengiančiomis lentų sudūrimus) viršuje užbaigiamas horizontalia išpjaustinėta lenta (LLBM)

APDAILA IR PUOŠYBA

Sienos apkalimas vertikaliomis (iki lango apačios) ir horizontaliomis lentomis (LLBM)

Dekoratyvus namo kertės apkalimas lentomis (LLBM)

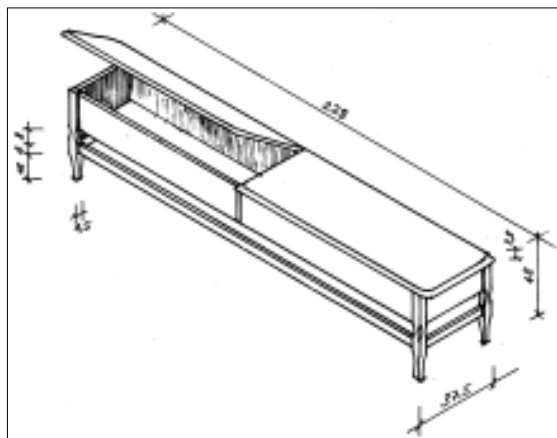
Namo kerčių, sienų ir stogelio apdaila (LLBM)

GYVENAMŲJŲ NAMŲ INTERJERAI

Gyvenamųjų namų interjerai buvo kuklūs, bet patvarūs ir funkcionalūs. Baldų ir daiktų buvo nedaug, bet visi reikalingi. Kartu su gryčios patalpų perplanavimu kito baldai, audiniai, apyvokos daiktai. Seniausi buvę skobtiniai (kraičkubiliai, spintos), daryti iš vieno rašto. Vėliau gaminti staliaus darbo baldai: suolai, kėdės, stalai, lovos, spintos, skrynios, rankšluostinės. Geresnieji baldai pagaminti iš kietmedžio: ažuolo, uosio. Jie puošti tapytais ornamentais, pjaustiniais, tekintomis detalėmis, tarpukaryje pradėti dažyti ir aliejiniais dažais. Dažyti baldai dažnai gaminti iš prastesnės medienos. Valstiečių buityje beveik nenaudoti pirktiniai fabrikinės gamybos baldai. Baldai buvo branginami, prižiūrimi, perduodami iš kartos į kartą vaikams ir vaikaičiams.

SUOLAI

Gryčioje buvo sėdima ant pasieniais stovinčių masyvių suolų (37 - 42 cm pločio, kartais net iki 55 cm, lentos storis 5-8 cm, kartais net 12 cm, ilgis atitiko patalpos galinės bei šoninės sienų ilgį). Suolo lentą laikė 2-3 kartais pagražintos kaladės (*trinkos*). Kai namuose atsirado lentinės grindys, suolus pradėta gaminti su pagalinėmis kojomis. Kilnojamus suolus statė prieš stalą, netoli įėjimo durų, prie krosnies, priemenėje ir kitame namo gale. Seklyčiose daryti puošnūs suolai su atkaltėmis. Atkaltė puošiama įvairiais pjaustinėtais ornamentais, tekintomis detalėmis, tapytais ornamentais. Tarpukaryje buvo mėgiami suolai minkšta sėdyne su atramomis (*tapčanaï, kanapos*).

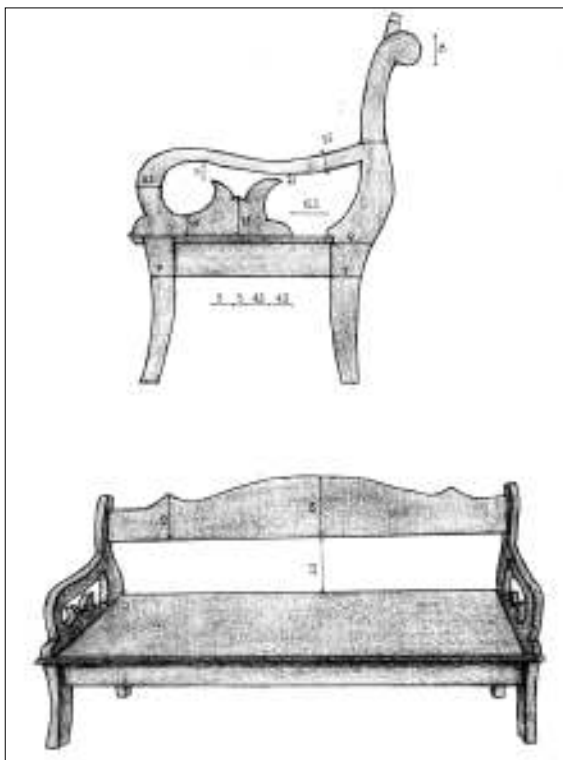
Rėminės konstrukcijos suolas be atlošo su dėže po sėdimąja lenta (LLBM)

Suolas su atlošu ir šoninėmis atramomis (LLBM)

Gryčios interjeras (LLBM)

Suolas su atlošu ir šoninėmis atramomis (LLBM)

Suolo tipo kėdė be atlošo (LLBM)

Kėdė su atlošu (LLBM)

Kėdė su atlošu ir kėdė su šoninėmis atramomis bei minkšta sėdyne (LLBM)

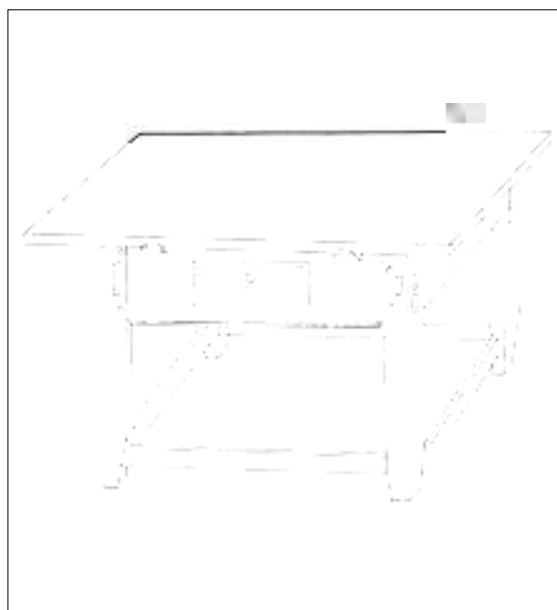

KĖDĖS

Senovėje atsisėdimui naudodavo kalades. Anksčiau darytos kėdės be atlošų (jos labiau tiko nedidelėse patalpose). Primityviausia tokio tipo kėdė - perskeltas šakotas medžio rąstas, kur natūraliai išaugusios šakos atstojo kojas. XX a. pradžioje ėmė plisti rėminės konstrukcijos kėdės be atlošų – taburetės ir kėdės su atlošais. Pirmosios kėdės su atlošais buvo masyvios, vėliau darytos lengvesnės ir sudėtingesnės konstrukcijos. Kėdžių sėdynė lentinė, retais atvejais pinta iš vytelių, virvelių, nendrių. Nuo XX a. trečiojo dešimtmečio atsiranda kėdžių su atlošais minkšta sėdyne, aptraukta audiniu ar oda. Atlošą sudarė įvairiai sukomponuotos skirtingo pločio lentelės.

STALAI

Senoviniai stalai žemi (apie 70 cm aukščio), siauri (apie 60 cm pločio) ir ilgi. Patys seniausi Aukštaitijos regiono stalai neišardomi, jų viršutinė dalis padaryta iš vienos apie 60 cm pločio ir 130-150 cm ilgio lentos. Stalų ir suolų paviršius natūralaus medžio, niekuo nepadengtas, prieš šventes nušveičiamas panaudojant smėlį bei pelenus. XX a. pradžioje paplito rėminės konstrukcijos stalai su šoninėmis bei galinėmis pakojomis. Jie aukštesni (75–85 cm aukščio), platesni (70–80 cm pločio), trumpesni (110–190 cm ilgio). Seklyčiose stalai daryti tekintomis kojomis, kartais apvalūs (su prailginama viršutine dalimi). Gryčiose stalai turėjo vieną arba du stalčius stalo įrankiams sudėti.

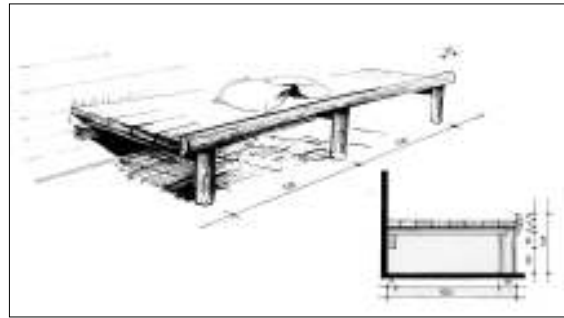
Rėminės konstrukcijos stalias (LLBM)

LOVOS

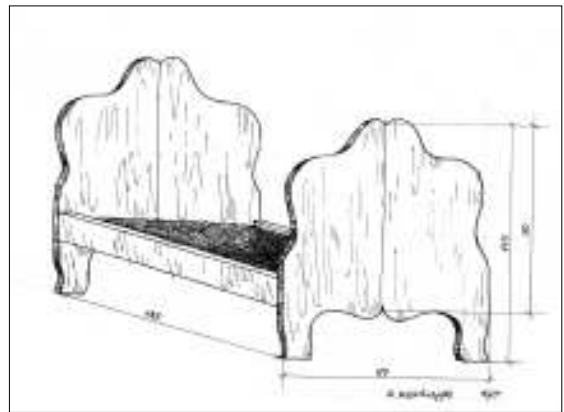
Aukštaičiams būdingos gausios šeimos, todėl namuose būdavo 4–8 lovos: 2–3 gryčioje, 1–2 seklyčioje, 1–2 svirne, kartais dar lova ir priemenėje. Lovos trumpos (170–180 cm ilgio). XIXa.–XX a. pr. vyravo neišardomos lovos. Būta ir išardomų lovų mediniais pleištais užtvirtintais galais. Gražiausios stovėjo seklyčioje. Jas ir dažyti rudai arba rusvai pradėjo pirmiausiai. Seklyčių lovos profiliuotais, išpjaustinėtais galais, kurių viršuje kartais būdavo pritvirtinti tekinti bumbulai. Gryčioje kartais statytos nekilnojamos lovos, įtvirtintos tarp krosnies ir galinės namo sienos. Jų plotis apie 140 cm, aukštis 50–60 cm.

LOPŠYS

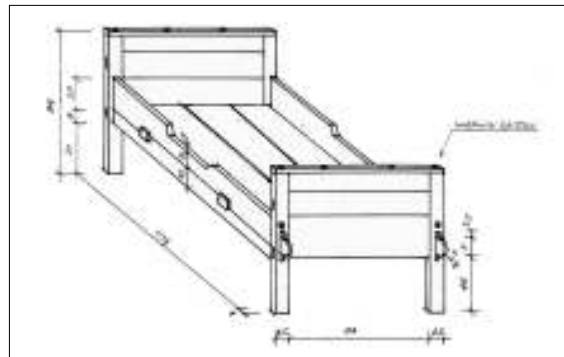
Aukštaitija išsiskiria lopšių įvairove. Kūdikiai guldyti pakabinamuose ar pastatomuose lopšiuose. Pakabinami drobiniai arba pinti iš vytelių, plėšų bei balanų lopšiai kabinti prie balkio. Pastatomieji lopšiai mediniai, sūpuojami skersai arba išilgai, kartais puošti pjaustinėjimais.

Nekilnojama lova (LLBM)

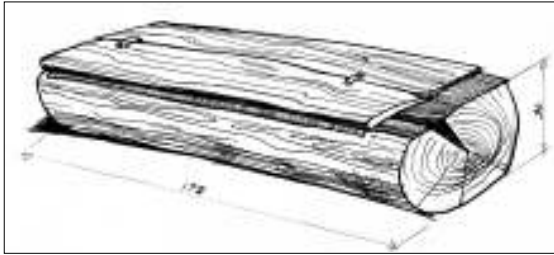
Neišardoma lova profiliuotais galais (LLBM)

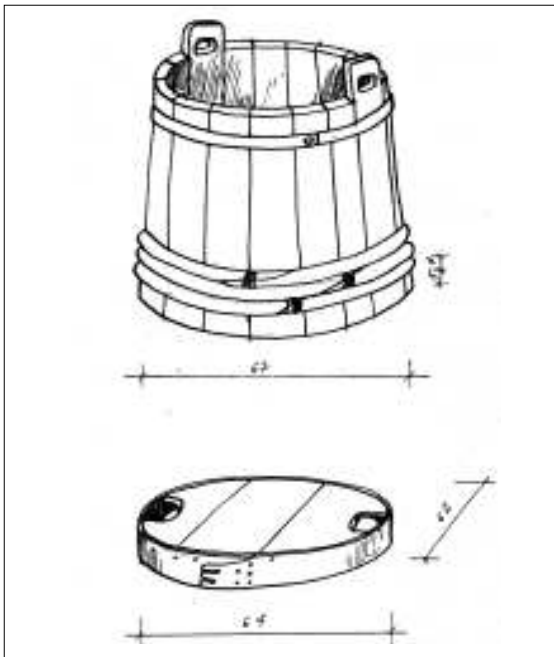
Išardoma lova (LLBM)

Tradiciniai gryčios interjerai su lovomis ir lopšiu (LLBM)

Kraičlovis, išskobtas iš vientiso medžio kamieno su durelėmis (LLBM)

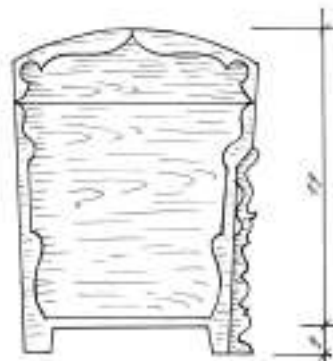
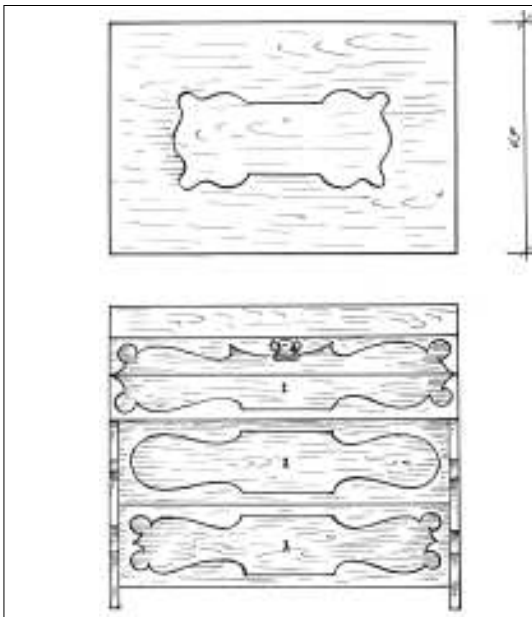
Kraičkubilis iš medinių šulelių (LLBM)

KRAIČKUBILIAI, KRAIČIO SKRYNIOS

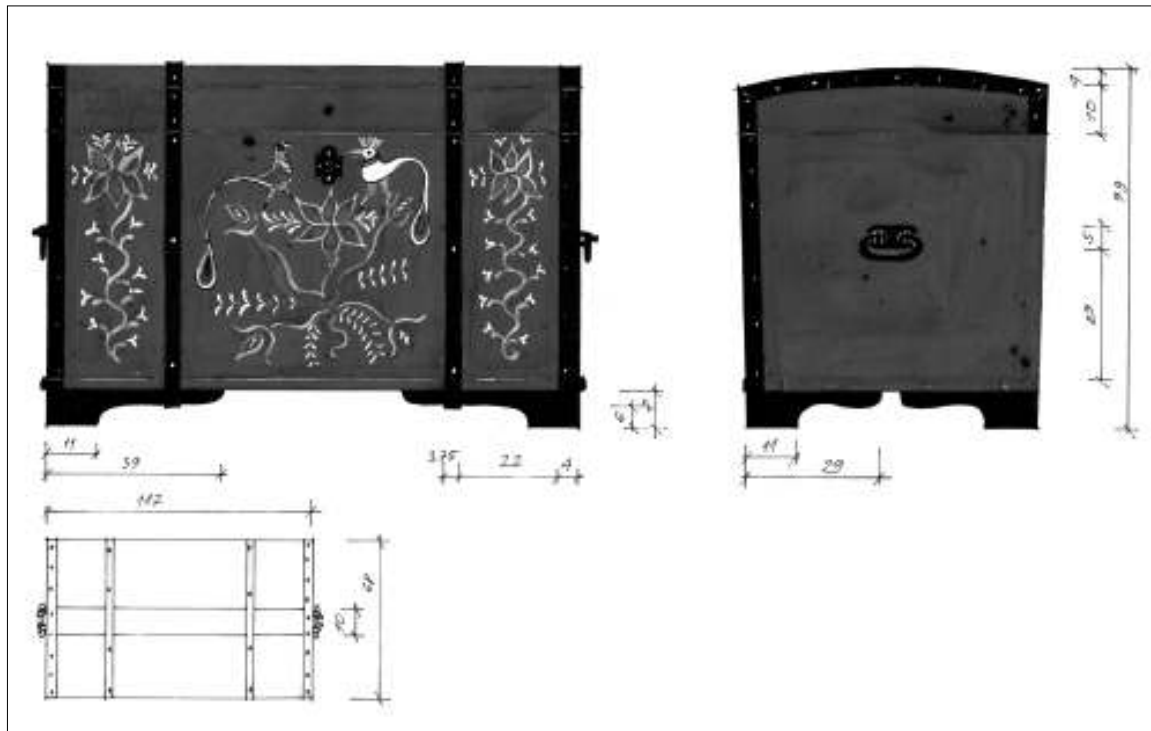
Patys seniausi audiniams laikyti skirti baldai – tai iš vieno rąsto skobti kraičloviai. Skobtų baldų laikai – XVI–XVIII a. Būta ir skobtinių kraičkubilių. Seni, labiau žinomi apskriti kraičkubiliai gaminti iš šulelių, uždengiami dangčiu. Skrynia – populiariausias audiniams ir drabužiams laikyti skirtas baldas. Jos dvejopos: plokščiu antvožu ir dėžės formos dažniausiai lenktu antvožu **k p a r a i**. Skrynios puoštos tapytais augaliniais ornamentais. Aukštaitijai būdinga ir šampavimo technika, čia naudoti augaliniai ir geometriniai ornamentai. Aukštaitiškos skrynios išsiskiria šviesesne nei kitų regionų mėlyna, žalia ir ypač raudona spalva bei meniškais kalvio darbo apkaustais. Artimas skrynias – **ka i k a s** (tik Aukštaitijai būdingas baldas), skirtas maistui, dažniausiai pieno produktams laikyti. Jo vieta – vėsiose, tamsiose patalpose, kamarose ar priemenėse. Šis originalios konstrukcijos masyvus baldas nebuvo nei dažomas, nei tapomas, nei puošiamas pjaustinėtais ornamentais.

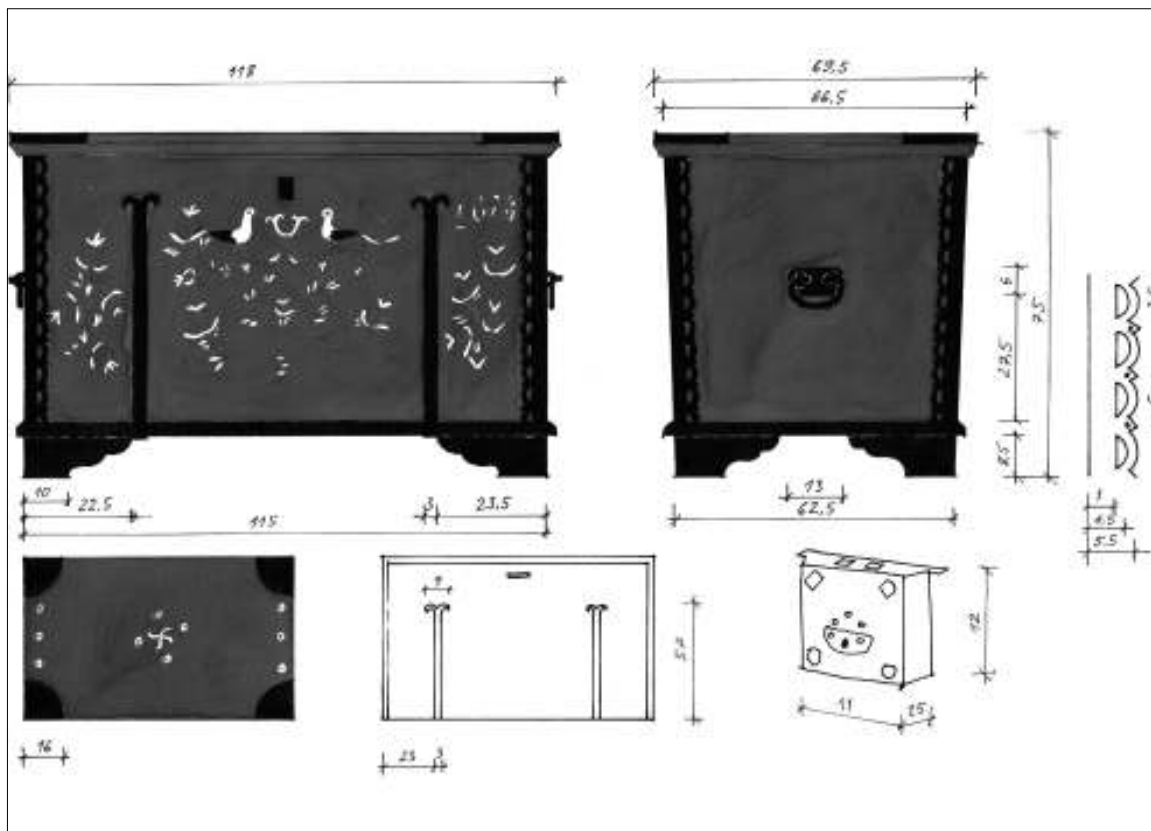
Interjero fragmentas (LLBM)

Komodinė skrynia (LLBM)

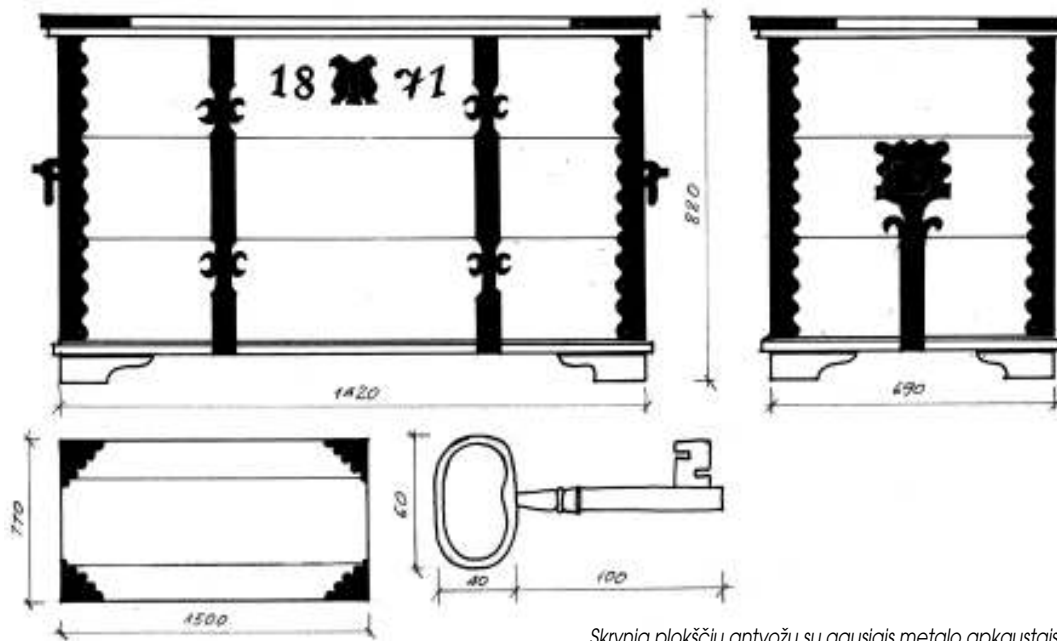

Kraičio skrynia dėžės formos antvožu (LLBM)

Kraičio skrynia plokščiu antvožu (LLBM)

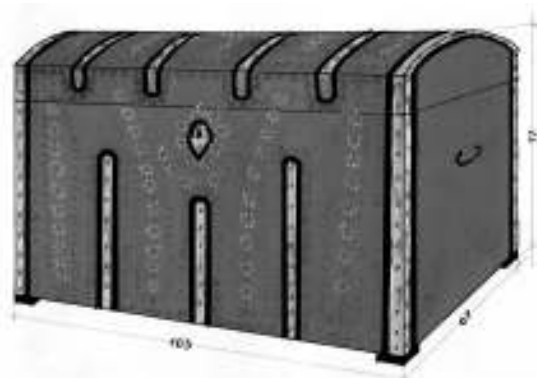
INTERJERAI

Skrynja plokščiu antvožu su gausiais metalo apkaustais (LLBM)

Skrynja dėžės formos antvožu (LLBM)

Skrynja dėžės formos antvožu, puošta štamputais ornamentais (LLBM)

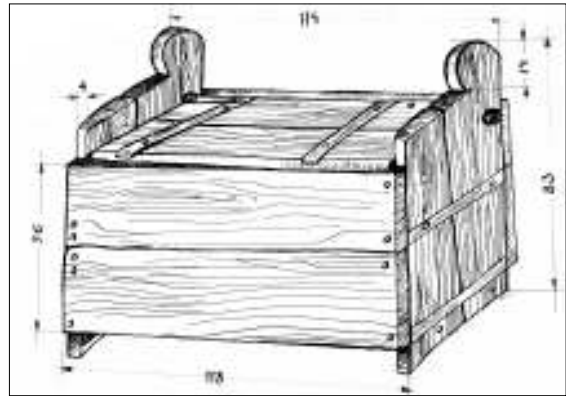
Skrynja dėžės formos antvožu (LLBM)

SPINTOS, KOMODOS

Gryčioje netoli krosnies kabojų medinė pjaustytais ornamentais puošta lentyna – **sa ksd été**, tai funkcionalus ir dekoratyvus baldas. Pieno ir kitų maisto produktų laikymui naudoti **ka, ikai**, savo forma primenantys skrynias. Indams ir maistui laikyti darytos **sp i, tos** (šėpos). Jos vieneriomis durimis, 142–172 cm aukščio, 80–98 cm pločio, 42–52 cm gylio, puoštos tapytais ornamentais, išraiškingais kalvio darbo apkaustais. Vėliau **i, d a jos** darytos didesnės, dvejomis durimis.

XIX a. pabaigoje jau būta ir **sp i, t r b ams** (vieneriomis, dvejomis vėliau tarpukaryje ir trejomis durimis). Jos, kaip ir indaujos, dažnai puoštos tapytais ornamentais, reljefiniais pjaustiniais. Rūbų spintos kiek didesnės – 170–200 cm aukščio, 130–145 cm pločio, 55–65 cm gylio. XX a. pradžioje paplito indaujos su išsišovusia apatine dalimi, bufetai, komodinės skrynios, komodos.

Komoda didesnės nei skrynios su 3–5 į priekį ištraukiamais stalčiais. Komodinė skrynja panaši į komodą su vienu stalčiu apačioje, dėžės formos lygiu, negaubtu antvožu. Komodos ir komodinės skrynios tapytais ornamentais nepuošiamos.

Kanikas (LLBM)

Spinta indams vienomis durimis, puošta tapytais ornamentais XIX a. (LLBM)

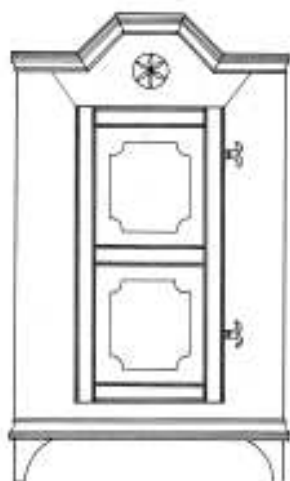

Kampinė spintelė indams, puošta tapytais ornamentais (LLBM)

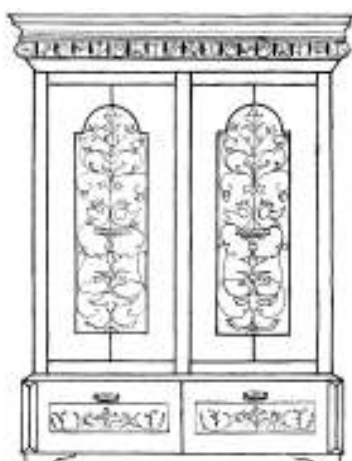

Spinta rūbams dvejomis durimis ir vienu stalčiu apačioje, puošta tapytais ornamentais, XIX a. pab. (LLBM)

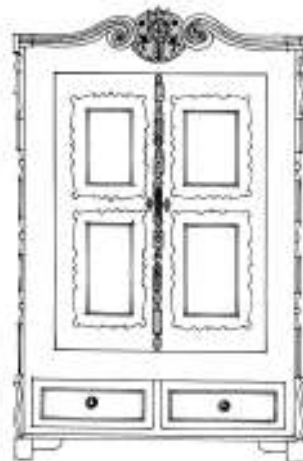
INTERJERAI

Spinta rūbams vienomis durimis, XIX a. (LLBM)

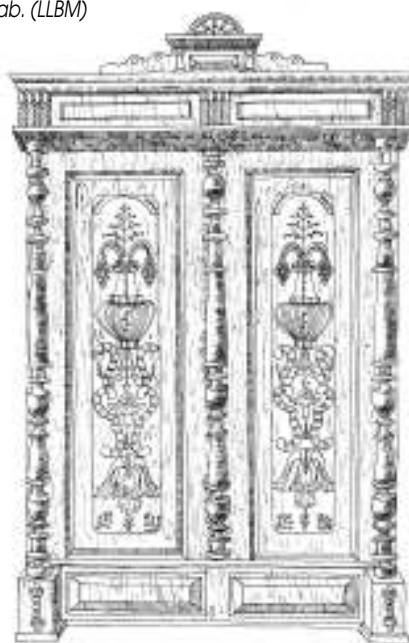
Spinta rūbams dvejomis durimis, puošta tapytais ornamentais, XIX a. pab. (LLBM)

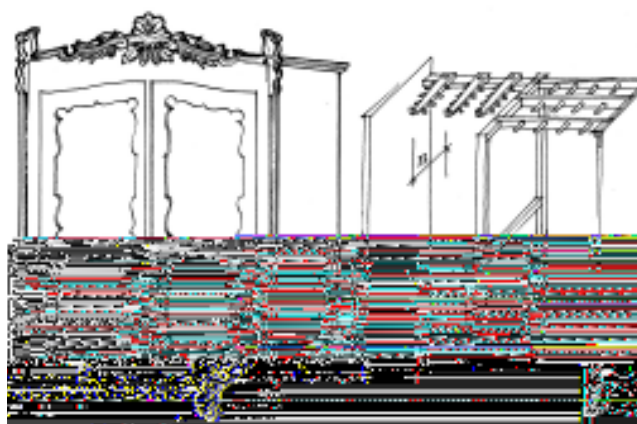
Spinta rūbams dvejomis durimis, XX a. pr. (LLBM)

Spinta rūbams trejomis durimis, tapyta XX a. pr. (LLBM)

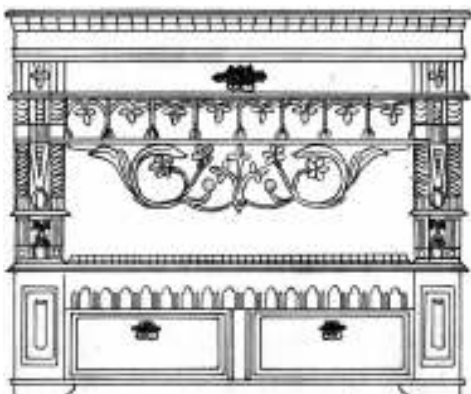
Spinta rūbams, išpuošta pjaustinėtais ornamentais, XIX a. pab. (LLBM)

Spinta rūbams dvejomis durimis (LLBM)

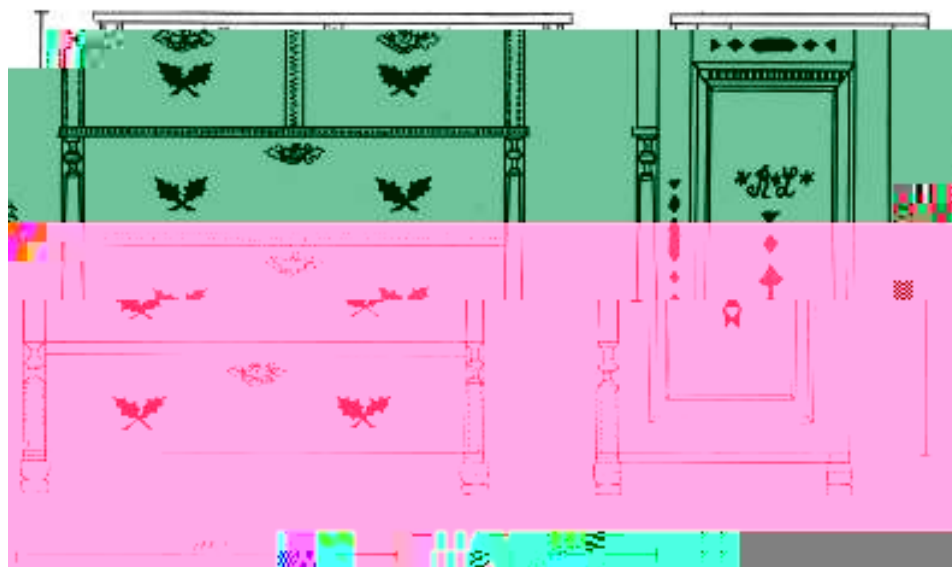
Spinta rūbams trimis durimis, XX a. III dešimtmetis (LLBM)

Komodinė skrynia, XX a. pr. (LLBM)

Komodinė skrynia (LLBM)

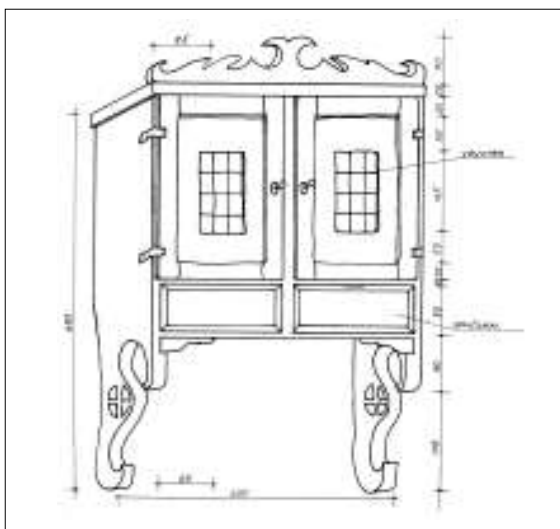
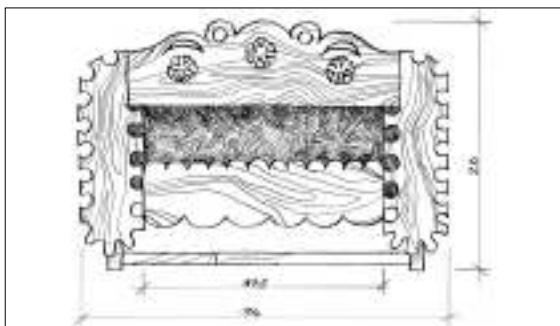

Komodų pavyzdžiai (LLBM)

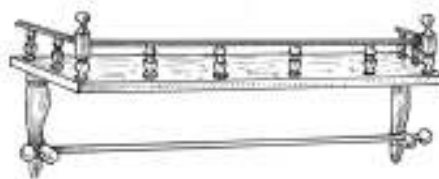
RANKŠLUOSTINĖS

Rankšluosčiai kabinti dekoratyviose, gausiai išpuoštose pjaustinėtais ornamentais, tekintomis detalėmis rankšluostinėse. Kartais jos puoštos tapytais augaliniais ornamentais.

Jaukumo namams teikė įvairūs interjero papuošimai. Jaunavedžių namuose kabėjo šiaudiniai sodai. Langų viršus, kampinės lentynėlės, šv. paveikslų rėmai puošti balto popieriaus karpiniais, žibalinės lempos - spalvotu popieriumi. Šviesos ir jaukumo interjerui teikė raštuoti lovos audiniai, balta staltiesė bei rankšluostinėje kabantis dekoratyvus rankšluostis. Mėgiama balta, raudona, žalia, mėlyna spalvos. XIX a antroje pusėje baltus audinius imta puošti namų darbo nėriniais. Ant palangių stovėjo kambarinės gėlės. Ant sienų kabėjo šventųjų paveikslai, įrėmintos fotonuotraukos. Nedidelis kryžius kabintas ant sienos arba statytas ant kampinės lentynėlės. Spalvinis gryčios vidus gana įdomus, nevengiama spalvų kontrasto, šviesesnis nei Žemaitijoje ar Mažojoje Lietuvoje, naudota daugiau baltų ir šviesių spalvų.

Rankšluostinė su spintele (LLBM)

Seklyčios interjeras (LLBM)

KROSNYS

Senujų namų šildymo-virimo įranga nebuvo sudėtinga. Dūminėje pirkioje paprastai būdavo viena krosnis, visuotinai vadinta *pečiumi*. Krosnis masyvi, užimanti iki ketvirtadalio gryčios. Krosnis daugiafunkcinė, - joje virė valgi, kepė duoną, ja apšildė patalpą, ant jos miegodavo 2-4 žmonės. Šios krosnys ilgą laiką būdavo plūkiamos iš molio. Krosnių plūkimo tradicija išliko iki XX a. vidurio. Vienkiemiuose krosnis dažniau mūrijo iš plytų. Stačiamalkės krosnys (šildomieji pečiukai), naudoti antrojo namo galo apšildymui, išplito XX a. pradžioje, viryklės su metalinėmis rinkėmis (plytos) – po Pirmojo pasaulinio karo. Neužilgo prie viryklių imtos statyti šildomosios sienelės (kai kur vadintos *stienkomis*). Kai namuose buvo atskiros virtuvės, jose statė daugiafunkcinį pečių, o gryčiai šildyti naudojo stačiamalkę krosnį su nuo jos šylančia sienele. Tokie šildymo - virimo įrenginiai būdingi visam Aukštaitijos regionui. Šildymo - virimo įrenginius, nykstant dūminėms pirkioms, imta masiškai balinti kalkėmis (*vopna*). Tai dažniausiai daroma vieną kartą metuose. Baltos krosnys gražiai kontrastuodavo su tamsiomis, be jokios apdailos namo sienomis.

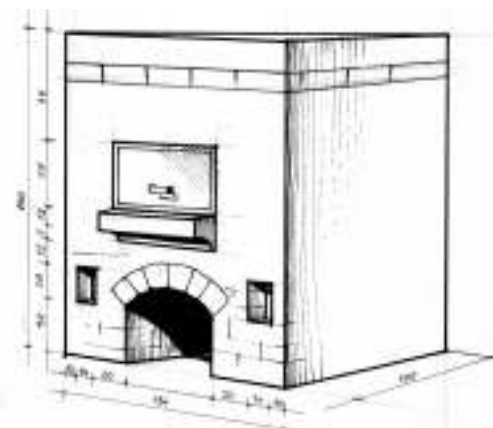
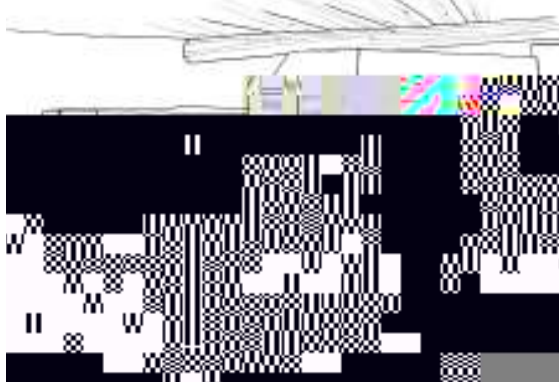
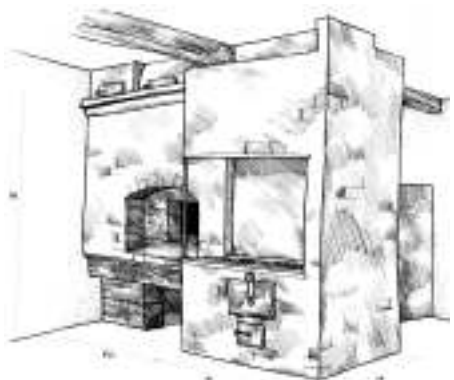
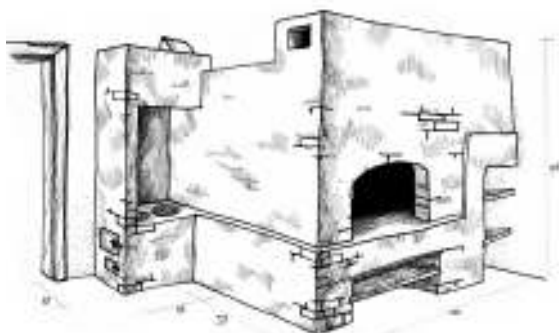

Duonkepė krosnis su kaminu ir pristatyta virykle Mičiūnų k. Kupiškio r. (R.Bertašiūtės 2007 m. nuotr.)

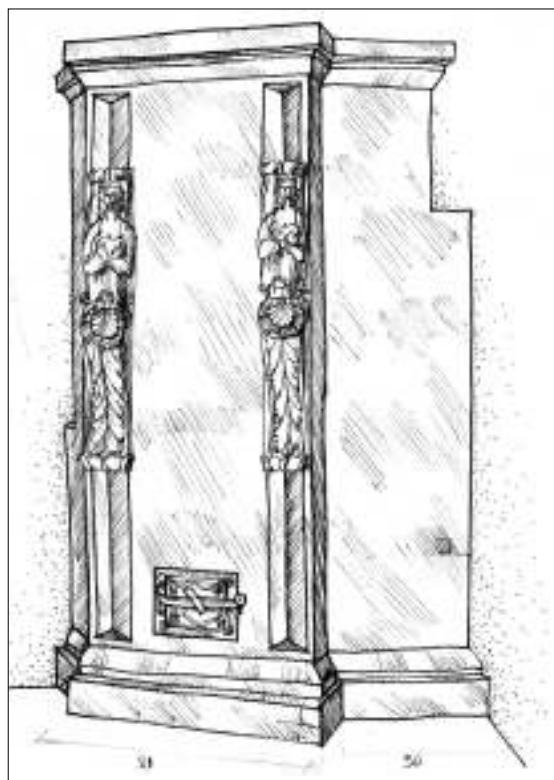
Duonkepė krosnis (LLBM)

INTERJERAI

Duonkepių krosnių pavyzdžiai (LLBM)

XX a. ketvirtame dešimtmetyje išplinta sienų tinkavimas bei baltinimas. Būdinga, ypač Pietryčių Aukštaitijai, sienų pozų (tarpų tarp sienų) užtepimas moliu arba tinkavimas. Tai būdavo daroma dažniausiai tik gryčioje, kuri daugumoje namų išliko nepertvarta ir užėmė visą namo galą. Tik vienkiamiu gyvenamuosiuose namuose gryčios dažniausiai būdavo pertvartos, atskiriant mažesnę, miegojimui skirtą patalpą (*užpečį, užpečkį*). Apie XX a. ketvirtą dešimtmetį plinta sienų lipinimas laikraščiais ar tapetais (*abicais*). Lubos dažniausiai vožtinės, sudėtos virš balkių. Vienkiamiu gryčiose lubos įleistos į balkį, o seklyčiose kaip kur špuntuotų lentų lubos sudėtos po balkiais. XX a. trečiame dešimtmetyje gryčių lubos imtos baltinti kalkėmis. Retais atvejais lubas baltindavo visame name. Iki XIX a. pabaigos, kartais ir ilgiau, daugumoje priemenių nebuvo lubų. Gryčių lubų, kaip ir grindų, lentos nevienodo pločio, svyravo tarp 22 ir 36 cm. Seklyčių grindų ir lubų lentos vienodesnės. Jų plotis svyravo tarp 23-30 cm. Priemenėse ir kamarose lubų lentos siauresnės, dažniausiai prastesnių lentų, sudėtos viena greta kitos paliekant vos žiūrimum tarpelius. Tokios lubos būdavo vadinamos juodlubėmis. Iki 1920 m. su lentinėmis grindimis buvo apie šeštadalis gryčių. Iki XX a. vidurio nemažai gryčių dar turėjo plūktą molinę ašlą. Dar ilgiau plūkto molio ašlos išliko priemenėse ir kamarose.

Stačiamalkė krosnis, naudota seklyčios šildymui Labūnavos k. Kaišiadorių r. (LLBM)

ŪKINIAI PASTATAI

SVIRNAI

Be plačiai aptartų gyvenamųjų namų, svarbią išskirtinę vietą sodyboje užėmė svirnas, Šiaurės Lietuvoje vadinamas **klėtimi**. Šio ūkinės paskirties pastato dydį, patalpų skaičių ir puošnumą lėmė ūkio pajėgumas.

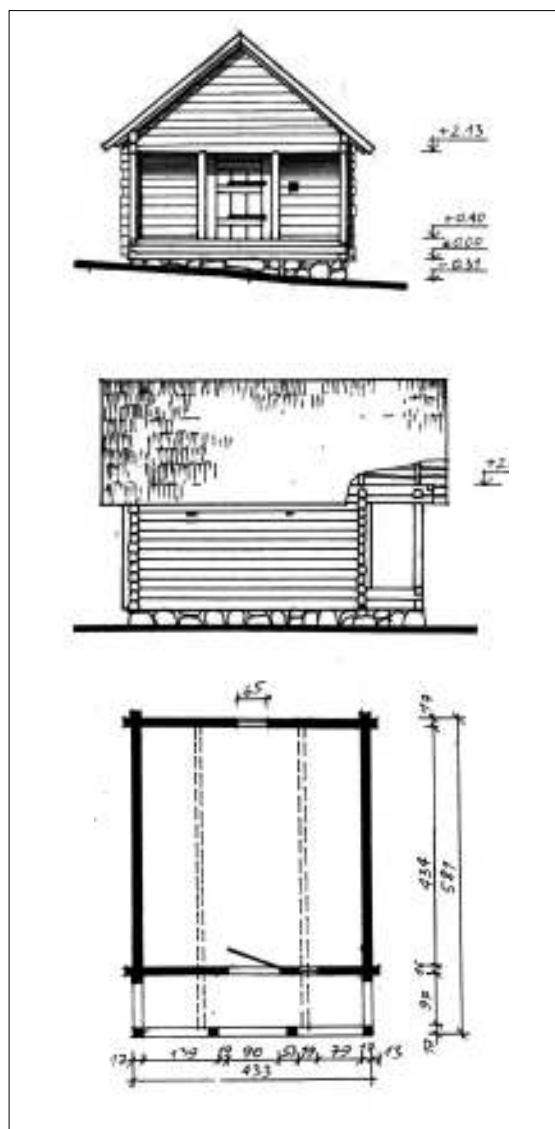
Vidurio Lietuvoje paplitę vienos, dviejų, rečiau trijų patalpų aukštaitiško tipo svirnai. Nemažai tebėra senoviško plano dviejų patalpų svirnų, kurių viena yra pereinama. Šiaulių, Radviliškio r. dauguma svirnų be priesvirnių.

Smulkių ir vidutinių valstiečių kiemuose buvo įprasti **vie, os p atap os** beveik kvadratinio plano svirnai 5 - 6 m ilgio sienomis. Kartais jų buvę du ar trys sodyboje. Jie statomi galiniu arba šoniniu jėjimu, su priesvirniu arba be jo. Sienos apskritų, vėliau tašytų rastų su nelygiomis kertėmis kampuose (apie 5 - 6 m ilgio). Stogai gegniniai su apsaugine rąstelių danga, dvišlaičiai su stoginukais. Svirno kolonėlės keturkampio ar aštuonkampio profilio. Durys vieno sluoksnio vertikalių lentų arba dviejų sluoksnių, puoštos dekoratyviniu apkalimu.

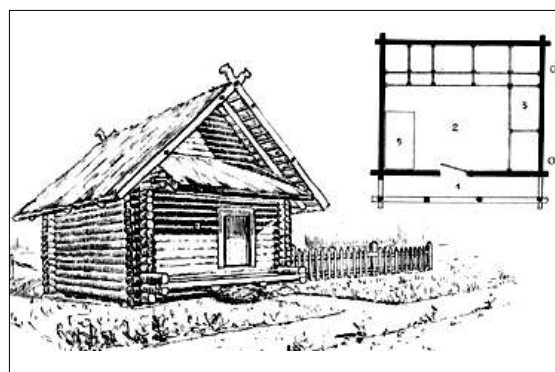
Dėmesį patraukia sudėtingi ir įmantrūs, nuspalvinti įvairiomis spalvomis durų raštai. Durys buvo tvirtinamos kalviško darbo vyriais, rakinamos primityviomis geležinėmis vietinių kalvių gamintomis spynomis. Jei sodyboje buvo du svirnai, vienas dažniausiai skirtas rūbams sudėti, kitas – grūdams.

Vienos patalpos svirnas be priesvirnio (ČDM)

Vienos patalpos svirnas su galiniu jėjimu, stoginuku virš jo ir nedideliu priesvirniu (LLBM)

Vienos patalpos svirnas su galiniu jėjimu ir priesvirniu Kraujalaidžių k. Molėtų r. (LLBM)

ŪKINIAI PASTATAI

Galinis dviejų patalpų svirnas, statytas XIX a. II pusėje, Ažytėnų k. Kėdainių r. (LLBM)

Šoninis svirnas su priesvirniu (ČDM)

Galinis svirnas (ČDM)

Vėlesnio tipo XX a. sodybose svirnai buvo apjungiami po vienu stogu. Ypač populiarūs **dviejų patalpų**. Didesnėje svirno patalpoje buvo įrengiami aruodai, laikomi įvairūs ūkio rakandai. Iš šios patalpos vedė laiptai į pastogę, kurioje taip pat buvo laikomi grūdai. Mažoji patalpa dažniausiai atgręžta į kaimo gatvę. Čia laikydavo kraičių skrynias, drabužius, stovėdavo lovos, spintos, joje ir miegodavo. Galinėje sienoje buvo langelis su langinėmis. Tai buvo švari, sausa, jauki patalpa, ypač mėgiama jaunimo. Mediniai šio tipo svirnai statyti iš tašytų arba pjautų rastų, dažniausiai su nelygiomis kertėmis kampuose. Stogai dvišlaičiai, dengti šiaudais arba malksnomis. Skliautuose pastogei vėdinti ir apšviesti įstatyti langeliai.

Šiaurės Lietuvoje (Pakruojo, Pasvalio r.) buvusiose laisvųjų valstiečių sodybose buvo statomi puošnūs svirnai ant aukštų mūrinių cokolių, su rūšiais. Priesvirnių kolonos, tvorelės, langų apvadai, karnizai gausiai puošiami pjaustiniais, į priesvirnius veda platūs laiptai. Stambesnių ūkių dviejų patalpų svirnai kartais buvo su *vazaune* ar *staliarne* (turi analogišką konstrukcinę schemą). Dažniausiai du svirnai sustatomi nedideliu atstumu ir uždengiami vienu bendru stogu.

Vidurio Lietuvoje būta molinių svirnų, Šiaurės Lietuvoje - akmens mūro arba raudonų molio plytų svirnų. Planine struktūra jie nesiskiria nuo medinių, tačiau jų apdaila ir puošyba savita ir būdinga mūro architektūrai. Angokraščiai išryškinti raudonų plytų apvadais, skliautuose išmūryti dekoratyvūs langeliai. Moliniai svirnai su priesvirniais, kartais paremtais medinėmis kolonėlėmis.

Vidurio Lietuvoje svirnų įvairovė labai didelė. Būta klėčių su balkonėliu iš galo, į kurį kopdavo laipteliais nuo prieklėčio, su lėpiu ties įėjimu arba su apeinama galerija. Tokio tipo svirnai paplitę dvaruose ir bajorų sodybose (natūroje neišlikę, fiksuoti ikonografinėje medžiagoje). Kartais svirnai buvo pristatomi prie namo (gryčios) arba tvarto. Šiandieninėse valstiečių sodybose jie naudojami tik ūkinei paskirčiai (kaip sandėliukai), juose laikomi grūdai ar įvairūs buitės daiktai.

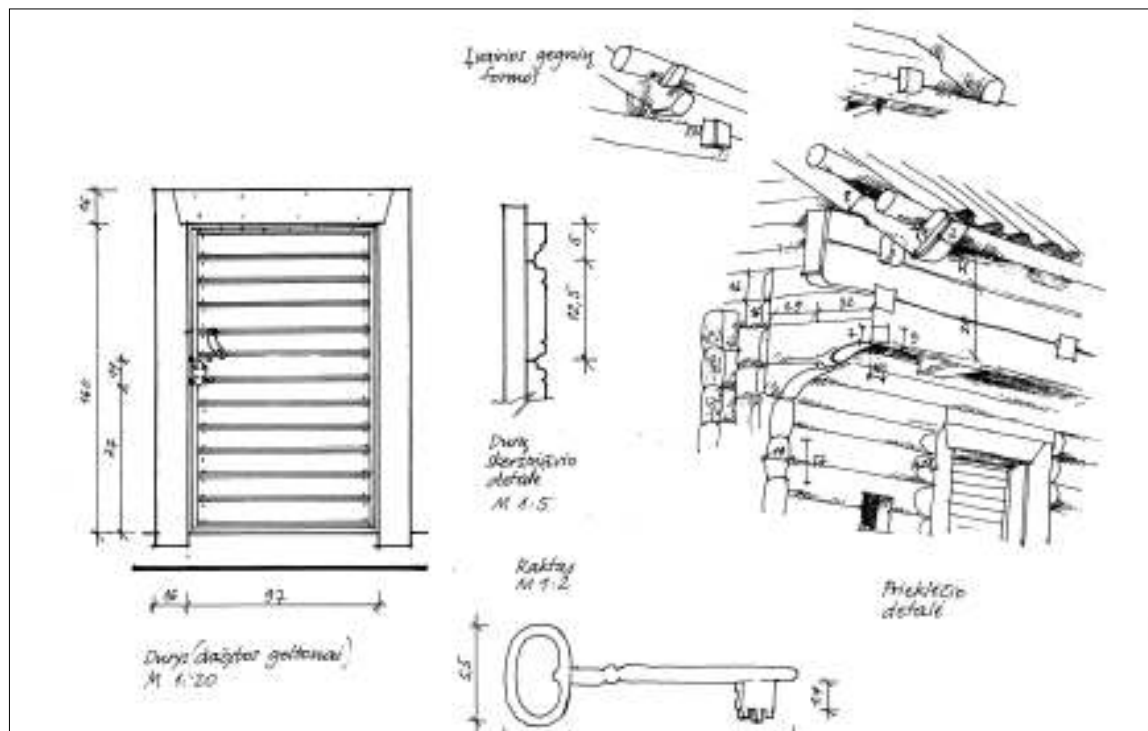
Svirno architektūra yra žavi, žaisminga ir dekoratyvi. Labiausiai akį patraukia jaukūs priesvirniai. Jie atgręžti į gerąjį kiemą ir labiausiai puošiami. Didelis dėmesys teikiamas kolonomams. Dėl konstruktyvinės paskirties jos daromos iš vientiso tvirto medžio. Vizualiai jos dalijamos į kintančio skerspjūvio elementus, tuo būdu išgaunant plastiškas vertikales.

Galinis svirnas su priesvirniu Ažytėnų k. Kėdainių r. (LLBM)

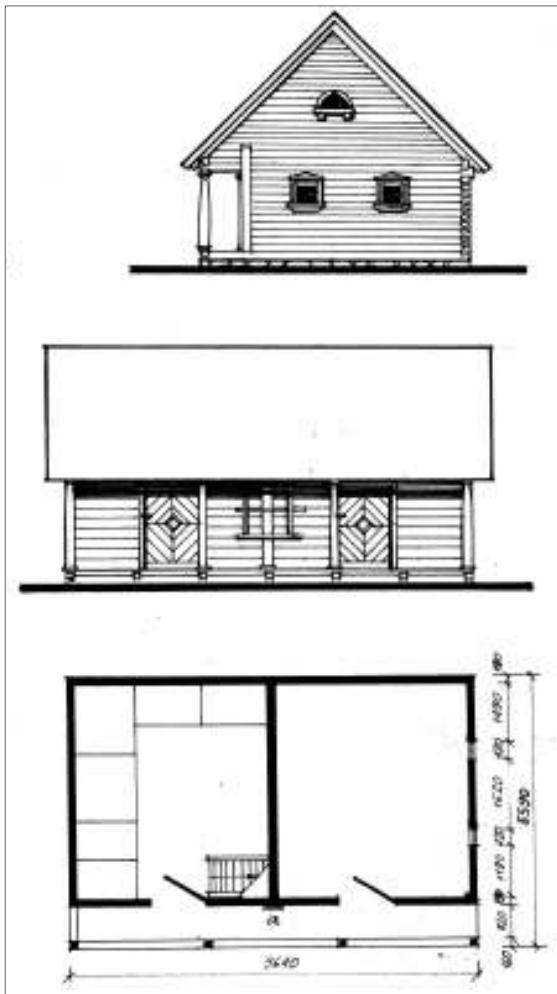

Šoninis svirnas su priesvirniu Kleboniško k. Radviliškio r. (R.Bertašiūtės 2007 m. nuotr.)

Svirno durys ir priesvirnio detalė Miliškių k. Biržų r. (LLBM)

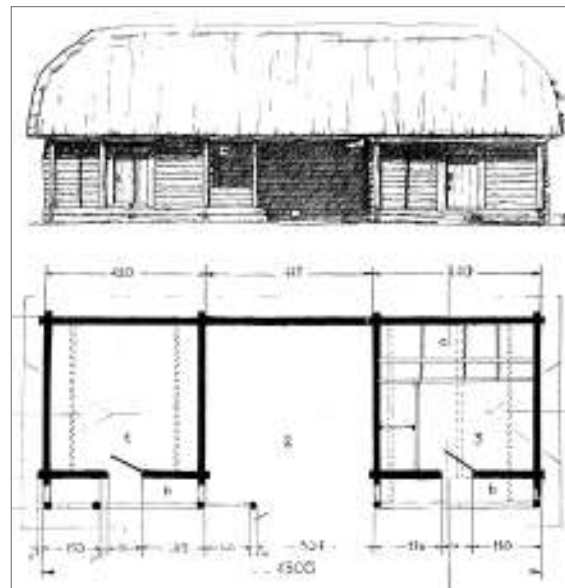
ŪKINIAI PASTATAI

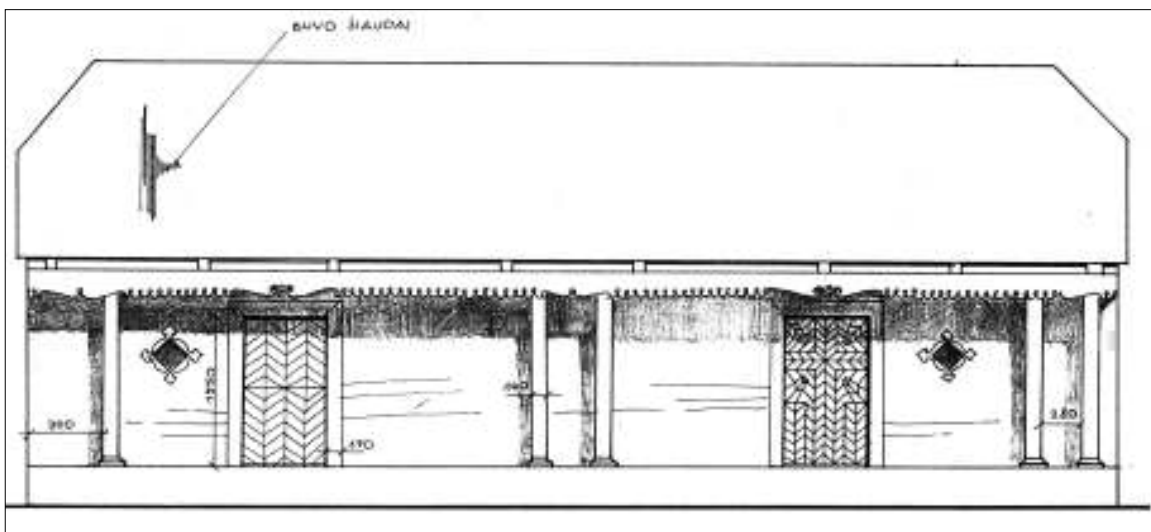
Tipiškas dviejų patalpų svirnas Voronių k. Pakruojo r. Viename gale grūdų klėtis, kitame – drabužinė su langais, joje buvo miegama (LLBM)

Aukštaitiškose kolonose dažnai naudojamas disko, burbulo, prizmės elementas, komponuotas maždaug ties liemens viduriu. Kartais kolonų puošyba koncentruojama tik viršutinėje dalyje arba iš storos lentos išskobiamas plokštuminis profilis. Kolonų raštai kartais būdavo paryškiniami keliomis spalvomis, o kolonas jungia ažūrinė tvorelė su turėklais. Panašios spalvos naudojamos ir durų ornamentikoje. Kartais nežymiais linkiais, arkomis ar užkarpomis puošiama perdangos sija. Jautriai, saikingai apipavidalinami maži svirno langeliai.

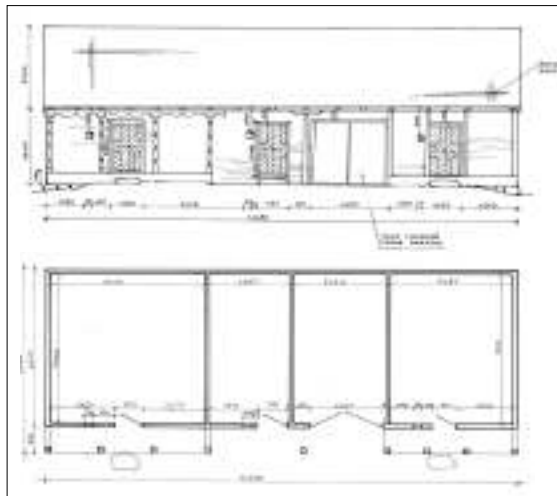
Svirnai buvo bene jaukiausi, mieliausi ir gražiausi sodybos pastatai.

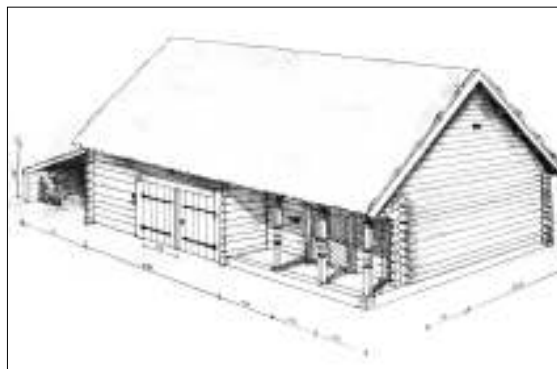
Turtingo ūkio trijų patalpų svirnas su priesvirniu Meliūnų k. Rokiškio r. Viena patalpa grūdinė, kita – drabužinė, viduryje – vežiminė (LLBM)

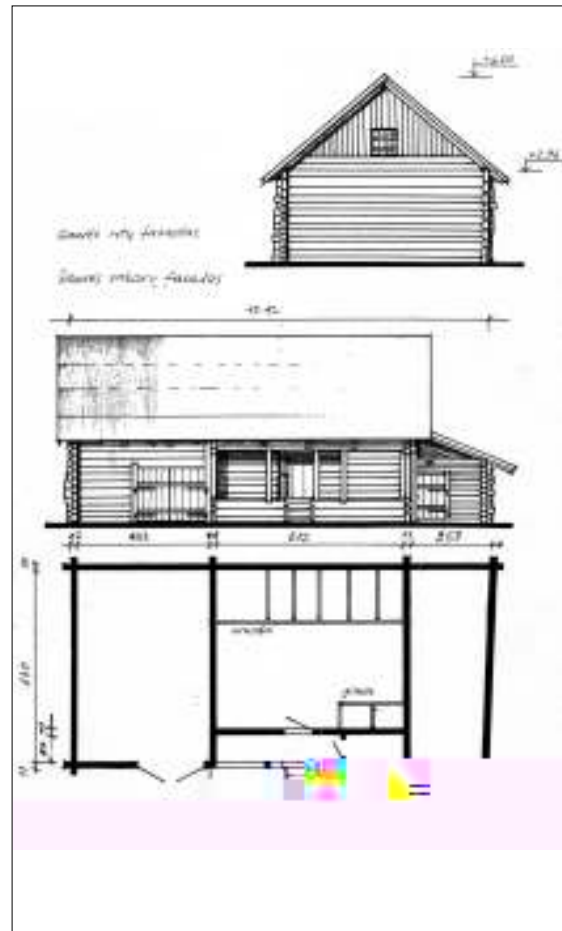
Dviejų patalpų svirnas Valkiško k. Biržų r. (LLBM)

Keturių patalpų svirnas Valluliško k. Biržų r. (LLBM)

Klėtėlė su vežimine Dagilų k. Rokiškio r. (LLBM)

Svirnas su vežimine Kraujalaidžių k. Molėtų r. (LLBM)

Trijų patalpų svirnas Svidenių k. Kupiškio r. (LLBM)

ŪKINIAI PASTATAI

Dviejų patalpų svimas su mūriniu rūsiu ir puošniu priešvirniu Steigvilių k. Pakruojo r. (LLBM)

Dviejų aukštų svimas, būdingas bajoro sodybai (LLBM)

Kiemas Svidenių k. Kupiškio r. (LLM)

Svimas su vežimine Pypkulių k. Jonavos r. (R. Bertasiūtės 2006 m. nuotr.)

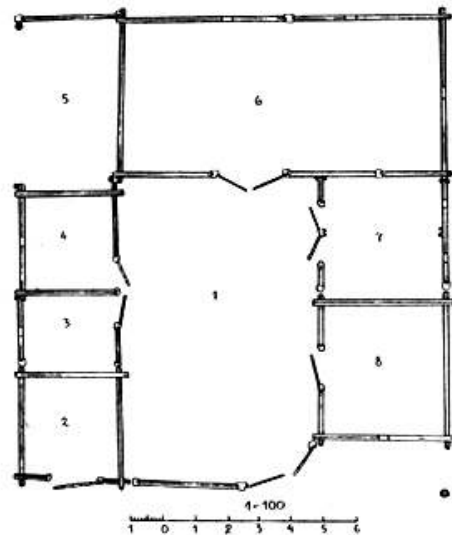

Šoninis svimas su balkonėliu Pakutiškių k. Kauno r. (LLM)

TVARTAI

Dėl nepalankių sąlygų plėtoti individualų ūkį, tarybiniais metais beveik visiškai sunyko klojimai ir tvartai. Likę tik pavieniai mediniai ir moliniai tarpukario laikotarpyje statyti ūkiniai pastatai, neturintys ryškesnių regioninių bruožų. Juos statė vietiniai meistrai su statybininkų brigadomis pagal knygoje ar Žemės ūkio rūmų teikiamus pavyzdžius. Tačiau šiandien moliniai pastatai Vidurio Lietuvoje (ypač šiaurinėje jos dalyje – Žiemgaloje) vertintini kaip etninės architektūros paveldas, ypač ten, kur jie itin plačiai paplitę. Vidurio Lietuvoje molis yra geros kokybės, pigi vietinė žaliava, todėl tinkamas pastatų statybai.

Senieji tradiciniai tvartai buvo pailgo stačiakampio plano, suręsti iš apskritų sienojų, vienos arba kelių patalpų. Kiaulėms paprastai buvo statomas nedidelis tvartelis arčiau namų. Vidurio Lietuvos regione plačiai paplitę „U“ formos arba visiškai uždariais kiemais dideli diendaržiniai tvartai su vidiniais kiemeliais gyvuliams. Karvės, arkliai, prieauglis, kiaulės laikyti atskiruose tvarteliuose, susstatytuose apie vieną uždara kiemą ir apjungtuose vienu sTogu. Gyvuliai buvo laikomi diendaržiuose, taip siekiant sukaupti kuo daugiau mėšlo laukams tręšti. Į diendaržį patenkama pro vienintelius vartus. Tvartuose buvo įrengiami aukšti akmenų mūro pamatai. Kaip ir gyvenamųjų namų, sienų tarpai užpildomi samano-

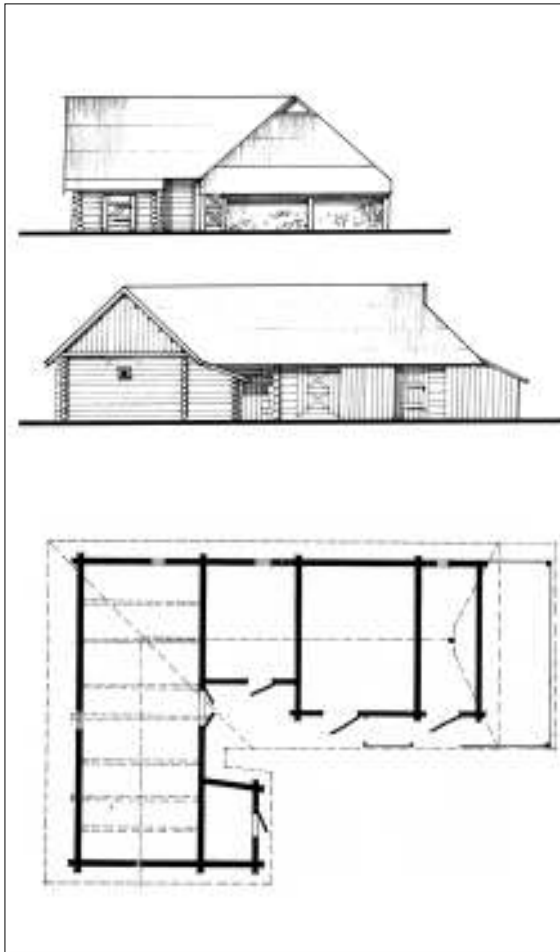

Diendaržinis tvartas su uždaru kiemu viduryje
Dvariškių k. Panevėžio r. Kampinės patalpos skirtos daržinėms.
1- diendaržis, 2, 5- staina, 3 - namas, 4, 7 - padangė,
6, 8, 9 - kiaulmygiai, 10 - ėdžios (LLBM)

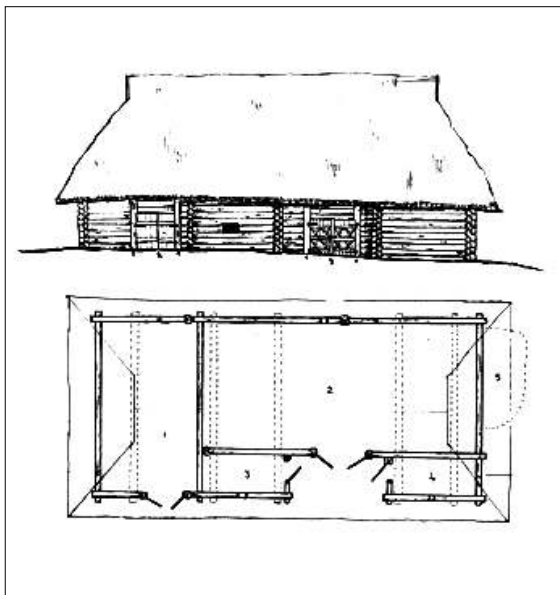

Diendaržinis tvartas su uždaru kiemu viduryje (LLBM)

ŪKINIAI PASTATAI

Tvartas su linkiu Giedraičių vnk. Molėtų r. (LLBM)

Tvartas Ažuolybės k. Kauno aps. (ČDM)

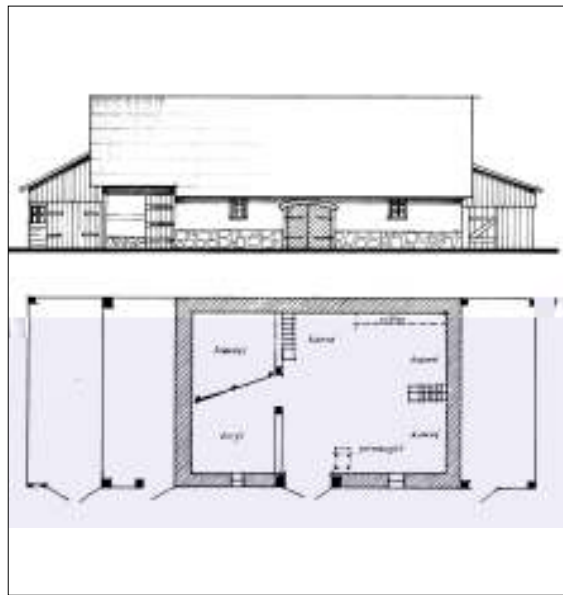
mis, lubos šiltinamos šiaudais, lapais, samanomis. Drėgmė ir garai greitai supūdydavo medieną, todėl tvartus tekdavo dažnai perstatinėti.

Keičiantis ūkininkavimo būdai diendaržiniai tvartai tapo nebepatogūs, be to, pavojingi gaisro atveju (nelengva visus gyvulius išvesti pro vienus vartus). XX a. paplito kito tipo – **ilgieji tvartai**, su atskiromis patalpomis karvėms, arkliams, avims, priaugliui.

Išsikėlus į vienkiemius, tarpkario laikotarpiu statyti dideli racionalaus plano **tvartai plūkto molio sienomis**. Viduje buvo įrengiami patogūs praėjimai, girdyklos, užtvaros, virenės. Virš stogo išvedami ventiliaciniai kaminėliai, statomi stiklo langeliai. Kartais buvo pristatomi užvažiuojamieji tiltai į pastogę. Pastogėje laikytas šienas, šiaudai ar pašarai. Stogai dengiami betoninėmis čerpėmis, gontais, lentelėmis. Langų ir durų angokraščiai išryškinami raudonų plytų apvadais. Šiaurės Lietuvoje statyti ir akmenų mūro tvartai.

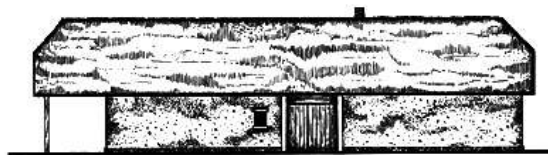
Molinis tvartas, statytas tarpukaryje vienkiemyje Lazdynėlių k. Panevėžio r. (LLBM)

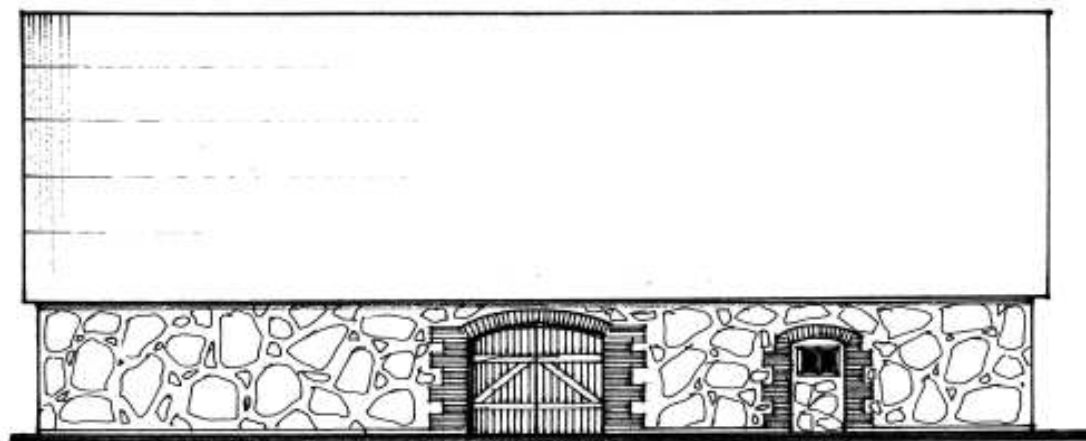
Molinis tvartas Dukurnių k. Biržų r. (LLBM)

Molinės jaujos galinis fasadas Želčių k. Pakruojo r. Skliautas išpintas šakomis (LLBM)

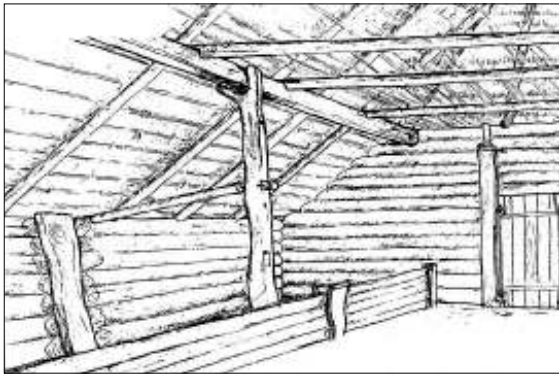
Molinė jauja Ažytėnų k. Kėdainių r. Viename gale pirtis, kitame – linų sūvimo (LLBM).

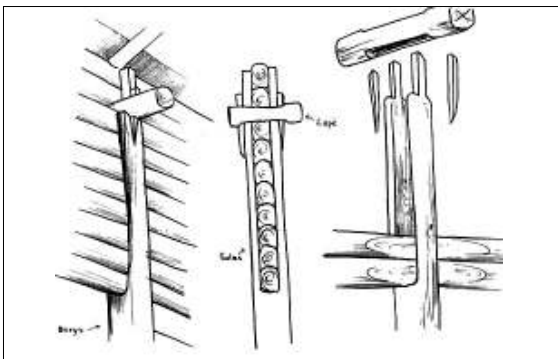
Akmens mūro tvartas Voronių k. Pakruojo r. (LLBM)

Didelio ūkio molinis tvartas, statytas 1940 m., Panevėžio r. (LLBM)

Pėdinio klojimo vidus Lapių k. Kauno aps. (ČDM)

Klojimo konstrukcijos detalė

Daržinės virpstinės konstrukcijos durys Karališkių k. Širvintų r. (R.Bertasiūtės 2007 m. nuotr.)

Gatvinio kaimo pėdinių klojimų eilė (ČDM)

KLOJIMAI, DARŽINĖS

Didžiausi ir sudėtingiausios konstrukcijos sodybos pastatai buvo klojimai. Jų įvairovė šiame regione labai didelė (apimanti ir žemaitiškų, ir aukštaitiškų klojimų skalę). Vakarų Aukštaitijoje buvo statomi dviejų tipų klojimai: pėdinės ir gegninės stogo konstrukcijos.

Seniausi klojimai buvo statomi iš apskritų rastų – „ant stulpų“. Tai stulpinės konstrukcijos sienos, kai kelių metrų atstumais į žemę įkasami stulpai (šulai), o tarpai užpildomi horizontaliais rąstais. Išilginės sienos jungiamos sijomis (balkiais), stogo gegnės remiamos į pogežnius sienojus.

Klojimų plotis siekė iki 10 m. Ties įvažiavimo vartais buvo pristatomas prieklojimis, šalia klojimo priduriamas trisienis - daržinė. Tokiu būdu pastatas įgaudavo gan sudėtingą planą.

Pėdiniai klojimai buvo tokios pat konstrukcijos sienomis, bet gerokai platesni, iki 12-14 m pločio. Jų stogo konstrukciją laikė į žemę įkasti stulpai – pėdžios. Kairiajame Nevėžio krante vyravo pėdinės, dešiniajame – gegninės konstrukcijos klojimai. Pastarieji buvę šoniniais įvažiavimais, o pėdinės konstrukcijos – su galiniu įvažiavimu. Išskirtinis Vidurio Lietuvos bruožas - pėdiniai klojimai su šoniniu įvažiavimu.

Iki XIX a. pabaigos klojimuose javų džiovinimui buvo naudojamos **jaujos**. Dažniausiai jos įren-giamos pastato gale arba paplatintoje vidurinėje dalyje, skirtingai pėdinės ir gegninės konstrukcijos klojimuose. Jaujos sienos buvo renčiamos panašiai kaip gryčios: rąstai glaudžiai pritašomi, sukertami į nelygias kertes, tarpuose klojamos samanės. Lubos apiplūkiamos moliu. Dažnai jaujos buvo statomos

akmenų mūro arba plūkto molio sienomis. Jaujos krosnis plūkiama iš molio. Klojime ir jaujoje įrengiama molio asla. Kad neišsiklaipytų klojimo ir daržinės sienos sutvirtinamos medinėmis archajiškos konstrukcijos sąvaržomis (nenaudojamos viny). Jos vertikalėmis skaidė klojimo sienas ir teikė paprasto tobulo konstruktyvumo įspūdį.

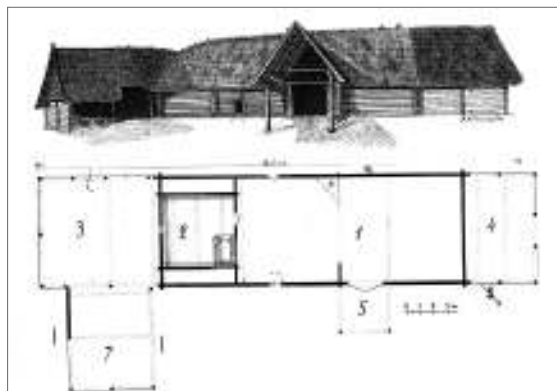
Prieklojimai būdavo atviri arba rąstų sienomis. Stogai dvišlaičiai, pusvalminiai arba keturšlaičiai. Vidurio Lietuvoje jaujos dažnai statytos atskirai nuo klojimo, molinės.

Medinių apskritų rąstų klojimai XX a. pradžioje nunyko. Plintant naujiems ūkininkavimo metodams, senoji pastato konstrukcija nebeatitiko reikalavimų: sijos trukdė į šalines sukrauti javus, varžė klojimo plotį. Kai atsirado kūlimo mašinos, jaujos tapo nebereikalingos. Keitėsi klojimų planai ir konstrukcijos. Tarpukaryje statomi didelių tūrių **stačiakampio plano klojimai**. Sienos molinės arba karkasinės. Paplito spyrinė konstrukcija, tad nebereikėjo ištisinių sijų. Į stulpus (pėdžias) atremiamas įžambus spyris, sutvirtino gegnių ryšį su sienu. Sienu stulpai rėmėsi į gulščius pamatinius sienojus. Aukštos karkasinės sienos buvo apkalamos vertikaliomis lentomis. Dvišlaičiai klojimų stogai dengiami šiaudais, gontais, skiedromis ar lentelėmis.

ŪKINIAI PASTATAI

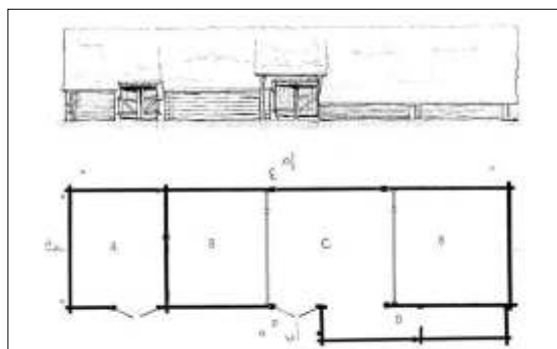
*Klojimas su vienu įvažiavimu iš šono Užusienio k. Pasvalio r.
Ties durimis paaukštinotas stogas (LLBM)*

Sudėtingo plano gegninės konstrukcijos klojimas su jauja Panevėžio r. Būdinga, kad jauja komponuojama viduryje, paplatintoje dalyje. Šonuose atitvertos peludės. Prie klojimo pristatyta daržinė

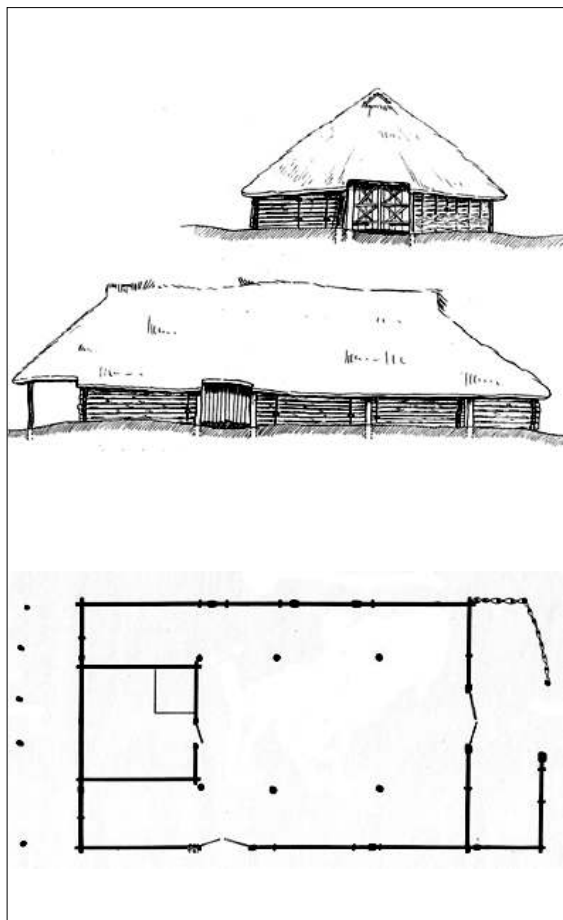
Klojimas su jauja (ČDM)

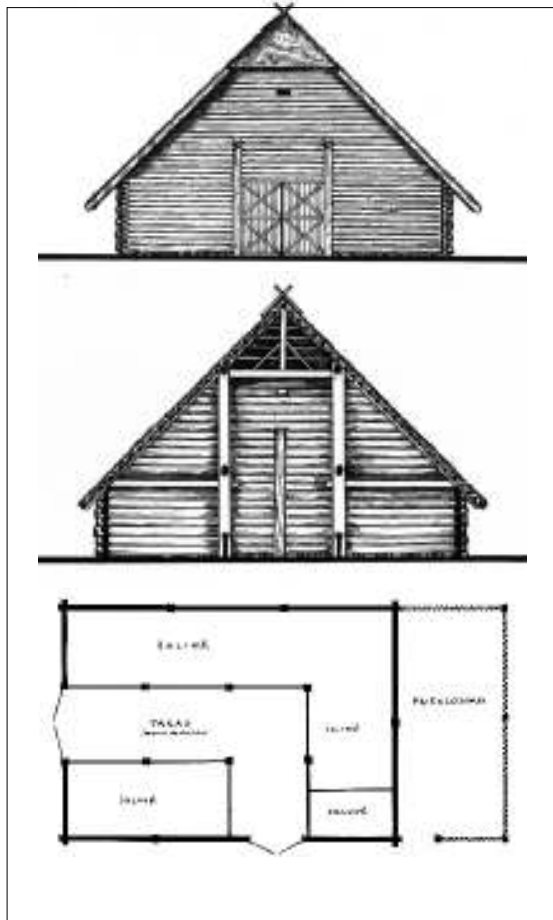
Gegninės konstrukcijos klojimas Dvariškių k., Panevėžio r.. Durų vartų šulai įkasti žemėn. Ties įvažiavimais pakelti stogeliai. Gale daržinė, viduryje platus padas kūlimui, priekyje atitverta peludė (ČDM)

Pėdinė klojimo konstrukcija Okainėlių k. Kėdainių aps. (LLM)

Pėdinės konstrukcijos klojimas su jauja Okainėlių k., Kauno aps. (ČDM)

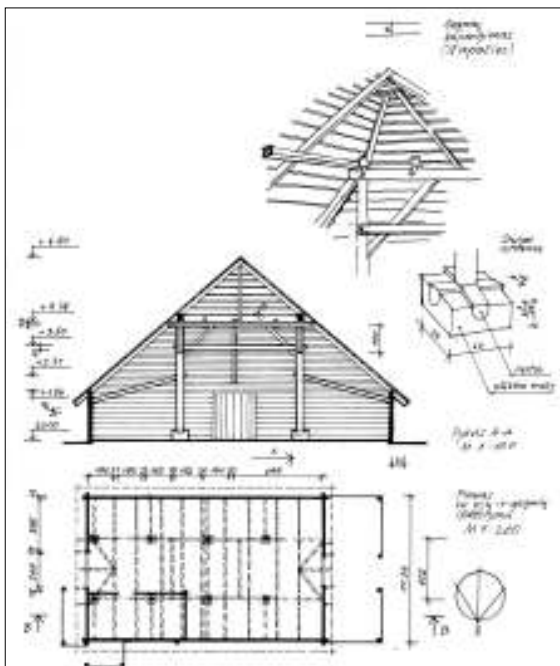

Pėdinės konstrukcijos klojimas, su trimis pėdžių poromis Vladkiškių k. Kaišiadorių r. Įvažiavimas iš galo ir iš šono. Gale pristatytas prieklojimis. Stogas ties įvažiavimu galiniame fasade pusskliautinis (LLBM)

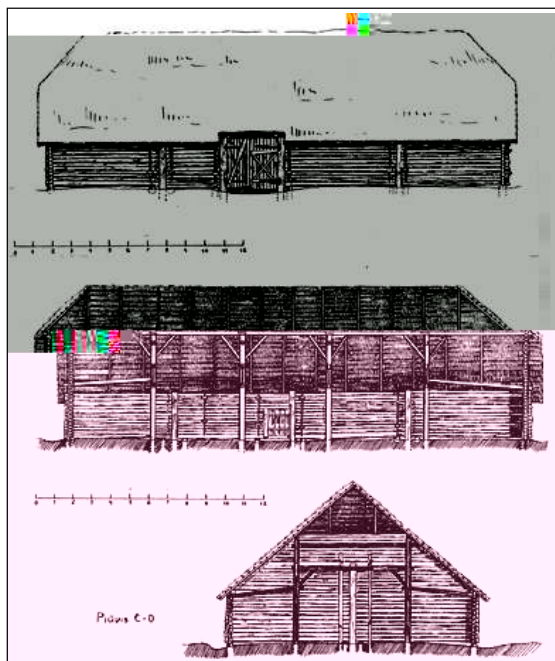

Pėdinės konstrukcijos klojimas su pusskliautiniu stogu Panevėžio r. (LLBM)

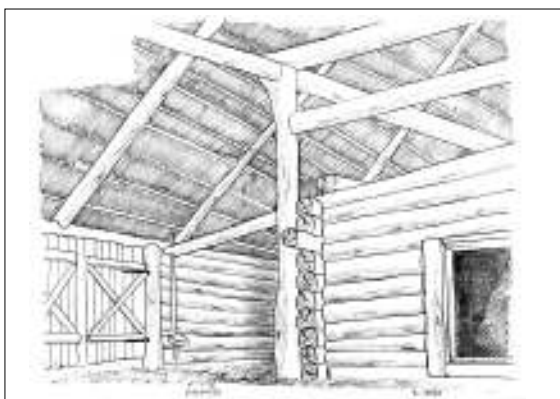
ŪKINIAI PASTATAI

Pėdinio klojimo detalės Vėdarų k. Molėtų r. (LLBM)

Pėdinės konstrukcijos klojimas su keturiomis poromis pėdžių Andriūškonių k. Kauno aps. Pėdžios ir sienų šulai įkasti žemėn. Stogas pusskliautinis (ČDM)

Pėdinė klojimo konstrukcija Okainėlių k. Kėdainių aps. (LLM)

Klojimo su jauja vidus (ČDM)

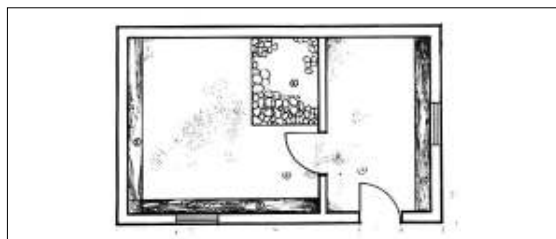
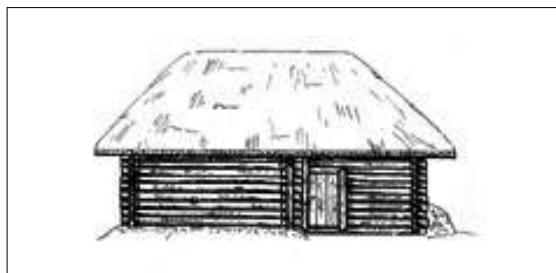

Pėdinės konstrukcijos klojimas su galiniu ir šoniniu įvažiavimu Kėdainių r. (ČDM)

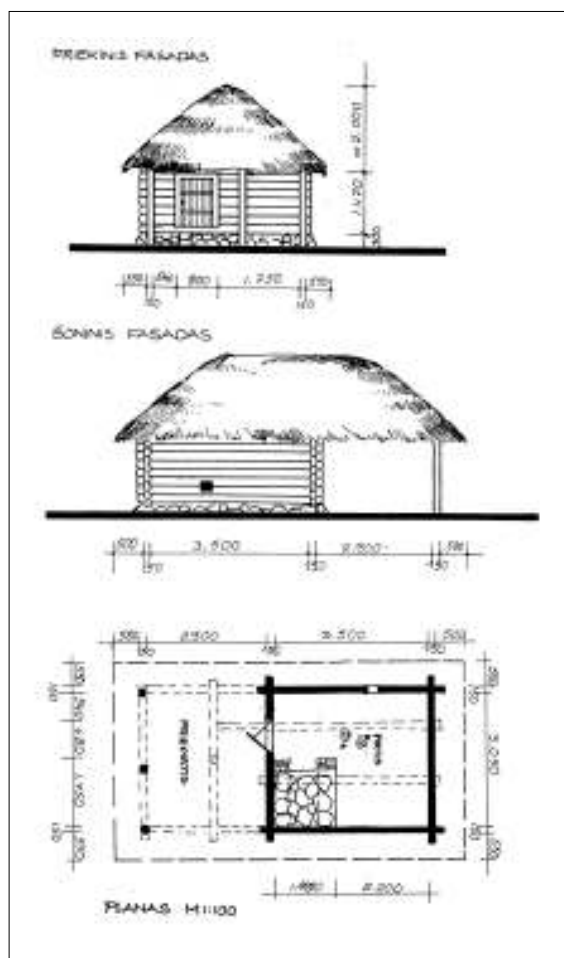
PIRTYS

Pirtis – tai nedidelis (3–4 × 5–7 m) stačiakampis pastatėlis. Jas statė ir naudodavo vienas arba keli ūkininkai. Pirtį sudarė dvi patalpos: priepirtis ir šildoma patalpa su akmenų krosnimi. Tai pigios, greitos statybos pastatėliai, todėl dažnai naudota antrarūšė statybinė medžiaga: rėsta iš plonų rąstų, įstatytos paprastos viensluksnės durys, maži tarp dviejų sienojų išpjauti langeliai. Vietoj priepirtio kartais buvo tik paplatinta stogo užlaida arba išpinta šakomis atitvara. Lubos dažniausiai vožtinės, apšiltintos, grindų nebuvo. Maudymosi patalpoje pasieniais įrengiami plačių lentų plautai. Architektūriniu požiūriu tai nebuvo reikšmingi pastatai, tačiau kasdieninėje buityje jie užėmė svarbią vietą: jose buvo prausiamasi, gydoma, gimdoma, kartais džiovinami javai, minami linai ar net gyvenama.

Be aptartų pagrindinių sodybinių pastatų, dar buvo statomos viralinės, malkinės, stoginės, rūšiai. Tai neilgaamžiai pastatai, todėl nėra išlikusių jų pavyzdžių.

Tradicinė pirtis su priepirtčiu (LLBM)

Tradicinė pirtis su priepirtčiu (LLBM)

Pirtelė trijų patalpų: priemenė, priepirtis ir pirtis (LLBM)

Pirtis su priepirtčiu Jonavos r. Įėjimas iš galo (R. Bertasiūtės 2007 m. nuotr.)

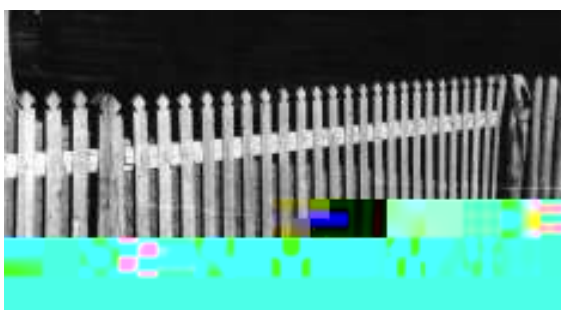
ŪKINIAI PASTATAI

Pynučių tvora prie gyvenamojo namo (LLBM)

Stačių skaldytų lentų tvora, pritvirtinta vytelėmis (ČDM)

Statinių tvora (LLBM)

Gulstinė tvora (LLBM)

TVOROS

Daug individualumo sodyboms teikė želdiniai ir mažoji architektūra: šuliniai, tvoros, kryžiai, koplytstulpiai.

Tvoros buvo vienas svarbiausių sodybos smulkiosios architektūros elementų. Jomis buvo atskiriami kiemai, aptveriami gėlių darželiai, kluoniena, daržai, sodas, pievos, ganyklos ir takai gyvuliams išginti. Gerojo kiemo, darželio ir sodo tvoros buvo tankios, dažniausiai žiogrių (vertikaliai arba horizontaliai išpintų žabų, šakų, plonų kartelių, 1,2–1,6 m aukščio) arba statinių (tankiai prikaltų prie horizontalaus skersinio arba tiesiog sukastų į žemę vertikalių rąstelių, karčių, pusrąsčių, lentų, 1,2–1,3 m aukščio), kad nepralystų vištos bei kiti smulkūs naminiai gyvūnai. Daržai ir pakelės aptveriamos retesnėmis, dažniausiai gulstinėmis įvairios konstrukcijos 1–1,2 m aukščio tvoromis. Vartai ir varteliai įrengiami tarp atskirų kiemų, ties įvažiavimais į sodybą, kluonieną, daržus. Paprasti vienvėriai vartai dažniausiai daryti iš horizontalių karčių arba lentų (apie 1 m aukščio). Patogumo dėlei, kad nereikėtų varstyti vartų, ties takais buvo įrengiamos lipynės. Gerojo kiemo vartai ir varteliai buvo puošnesni, pagaminti iš tašytų medienos gaminių, dekoratyviai sukalti ar siluetiškai išpjaustinėti. Senesnėse sodybose būta vartų su antvartėmis (aukštesniais stulpais šonuose ir skersiniu viršuje). Vartai turėjo ne tik apsauginę, bet ir paprotinę, ritualinę reikšmę.

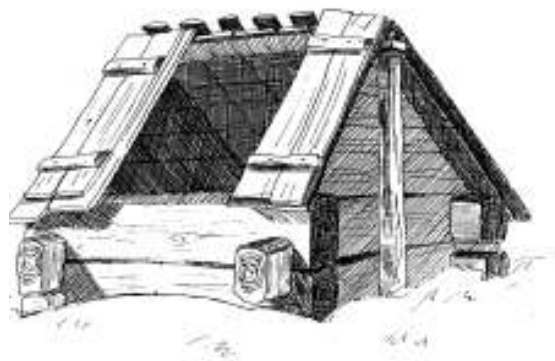

Sodybos vartai (LLM)

ŠULINIAI

Šuliniai dažniausiai buvo įrengiami tarp švariojo ir ūkinio kiemo. Gatviniuose kaimuose šulinys kartais buvo kasamas prie gatvės, tad juo naudodavosi keli ūkiai. Stambesniuose ūkiuose būdavo du ar net daugiau šulinių. Šuliniai buvo kasami, jų kraštai tvirtinami vertikaliomis ar horizontaliomis lentomis, pusrąščiais, mediniais rentiniais arba akmenų mūru. Virš žemės suręstas 0,8–1,2 m paaukštinimas, šulinio anga uždengta dangčiu, dažnai dar ir dvišlaičiu stogeliu. Senesni šuliniai buvo su svirtimis, dažniausiai padarytomis iš dvišako medžio, o nuo XIX a. paplito šuliniai su velenais.

Kiti smulkiosios architektūros elementai – aviliai, balandinės, inkilai, lesyklos, lauko baldai – suteikė sodybai jaukumo, patogumo ir išbaigtumo. Originalios, žaismingos jų formos papildė, pajavairino, suasmenino sodybos erdvę. Jie jungė visus pastatus ir kartu su jais sudarė vientisą, savitą ir nepakartojamą sodybos ansamblį.

MAŽOJI SAKRALINĖ ARCHITEKTŪRA

Viena populiariausių ir gausiausiai paplitusių paminklų rūšių Aukštaitijoje yra **mediniai kryžiai**. Šie paminklai įvairių pavidalų, tačiau būdingas jų bruožas - itin išraiškinga architektūrinė kompozicija ir turtinga ornamentika.

Nesudėtingos konstrukcijos, saikingo dekoruoto paminklų grupę sudaro aukštaitiški kryžiai, kurių kryžmas juosia rombo arba apskritimo formos nimbai (1, 2 pav.). Šių paminklų viršūnės ir šakų galai puošiami profiliuotomis ar rutulio pavidalo užbaigomis. Kryžmose komponuojami elementai, formuojantys rombo arba rato pavidalo nimbus, kuriuos kartais pagyvina nedideli tarpkryžmėse pritvirtinti spindulių pluošteliai. Nedidelėse kryžmų koplytėlėse kabinama Nukryžiuotojo figūra, o Pietų Aukštaitijoje vaizduojamos ir daugiafigūrės Kristaus Nukryžiovimą vaizduojančių skulptūrų grupės.

Kryžiai su rombo pavidalo nimbais daugiausia plitę Anykščių, Molėtų, Ukmergės, Utenos, Širvintų bei kai kuriose Kaišiadorių bei Trakų rajonų apylinkėse. Tuo tarpu Kauno, Kėdainių, Panevėžio rajonuose paplitusiems kryžiams būdingesnė rato formos nimbais apjuosta kryžma.

Ypatingai dekoratyvūs XIX a. pab. – XX a. pr. buvo Vidurio Lietuvoje - Kauno, Kaišiadorių bei kai kur Kėdainių apskrityse - statyti kryžiai. Šių itin išraiškingo silueto paminklų kryžmų apdaila buvo modeliujama iš sodrių ritmiškai sukomponuotų arba tarpusavyje persipinančių augalinių motyvų, susiliejantių į vientisą ažūrinių drožinių aureolę (3 pav.). Patraukli išvaizda ir vizualinis išraiškingumas paskatino šio pavidalo paminklų paplitimą ne tik Vidurio Lietuvoje, bet ir gretimuose regionuose, ypač Suvalkijoje. Puošnius kryžius su ažūrinėmis aureolėmis noriai kuria ir dabartiniai meistrai (4 pav.).

Itin gausią Aukštaitijos kryžių grupę sudaro XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje didelėje regiono dalyje – Utenos, Ukmergės, Rokiškio, Panevėžio ir Zarasų apskrityse – statyti monumentalūs, turtingai dekoruoti kryžiai su altorėliais, įkomponuotais paminklų kryžmose. Tai ypač puošnūs, aukšti ir masyvūs paminklai. Jų architektūrinės kompozicijos pagrindą sudaro lotyniško tipo kryžius, kurio kryžmoje komponuojama daugiau ar mažiau išreikšto tūrio altorėja pavidalo koplytėlė. Pagal naudojamus dekoruoto elementus ir jų kompozicijas galima išskirti keletą ryškesnių skirtingose Aukštaitijos vietose plitusių

1. Kryžius su dekoruota kryžma Skarulių kaimo kapinėse. Jonavos vls. Kauno aps. ČDM, 20838. (A. Varno 1924 m. nuotr. Iš A. Dručkaus rinkinio)

2. Kryžius su rato formos nimbu (XX a. pab.). Surviliškio apyl. Kėdainių r. (I. Burinskaitės 2005 m. nuotr.)

3. Kryžius, papuoštas ažūrine kryžmos aureole. Kaunas. Šančiai. (B. Buračo nuotr. Iš K. Šešelgio rinkinio)

kryžių su altorėliais variantų, žyminčių kiek skirtingą juos sukūrusių meistrų braižą.

Vieną kukliausių kryžių su altorėliais galima pamatyti Kupiškio rajone (5 pav.). Šio kryžiaus kompozicija lakoniška, bet subtili, kamiene ties kryžma minimaliomis architektūrinėmis priemonėmis įkomponuotas, minimaliomis priemonėmis išryškintas altorėlis, vieningai įsiliejantis į viso paminklo tūrį.

Savita Šiaurės Aukštaitijos – Biržų, Vabalninko bei kai kurių Ukmergės krašto – kryžių kryžmos kompozicija. Joje galima išvystyti kryžiaus ir stogastulpio elementų. Šių paminklų konstrukcijos pagrindą sudaro kryžius, tačiau kryžmoje komponuojama išraiškinga koplytėlė, primenanti atviras stogastulpių pastogėles (6 pav.).

XIX - XX amžių sandūroje Panevėžio, Rokiškio ir Utenos apskrityse nemažai puošnių kryžių su altorėliais padirbo kryždirbiai Čepėnai, kilę iš Punkiškių kaimo (dabar - Šimonių apyl., Kupiškio r.). Šių meistrų sukurti kryžiai išsiskiria plastiškai modeliuotais altorėlių karnizais ir draperiškais jų stogelių linijomis. Paminklų dekoras turtingas simboliniais motyvais, skulptūriniais ir dekoratyviniais elementais, tačiau subtilus ir vientisas (7 pav.).

Žymaus Utenos krašto dievdirbio Antano Deveikio kryžiai išsiskiria masyvumu ir architektoniškais kryžmų koplytėlių kompozicijomis, papuoštomis angeliukų figūrėlėmis bei monstrancijos motyvais. Atskiros paminklo dalys pabrėžiamos plačiais karnizais, tampančiais pagrindu įvairių šventųjų asmenų skulptūroms pastatyti. Šio autoriaus paminklų dekore daug smulkių geometrinių ornamento elementų ir architektūrinių detalių – konsolių, kolonėlių, plačių laiptuotų karnizų (8 pav.).

Sudėtinga, dinamiška ir dekoratyvi Zarasų bei Rokiškio rajonuose paplitusių kryžių meninė kompozicija. Jų kryžmose formuojami itin plastiškų formų atviri altorėliai, kurių dekore gausu smulkių skulptūrinių detalių, ažūrinių ir faktūros elementų, lenktų linijų, simbolių ir dekoratyvinių motyvų (9 pav.).

XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje itin raiškūs savo architektūrine kompozicija ir dekoru kryžiai su altorėliais tapo viena iš kryžių statymo tradicijos puoselėtojų propaguojamų, įvairių valstybės bei religinio gyvenimo įvykių proga statyti rekomenduojamų kryžių forma. Šis reiškinys įėjo į kryždirbystės istoriją kaip XX a. pradžios patriotinės akcijos dalis, tačiau, skatinant šiuolaikines kryždirbystės tradicijas, jis nėra toleruotinas. Įvairių modifikacijų kryžiai su altorėliais šiandien tepuošia Aukštaitiją (10 pav.).

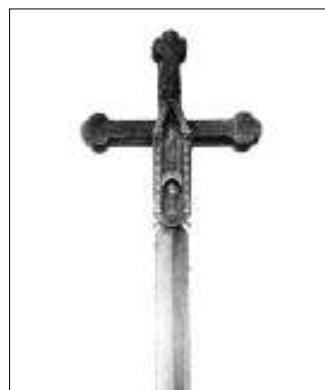
Be įvairių pavidalų kryžių, gana didelę Aukštaitijos medinių paminklų grupę sudaro stogastulpiai.

4. Antkapinis kryžius su puošnia kryžmos aureole (XX a. 8 dešimt.). Kruonio mstl. Kaišiadorių r. (I. Burinskaitės 2002 m. nuotr.)

5. Kuklus kryžius su altorėliu. Keršuliškių k., Antašavos apyl. Kupiškio r. LII, 35968. (A. Vyšniauskaitės 1970 m. nuotr.)

6. Savita kryžiaus kryžmos kompozicija – stogastulpio ir kryžiaus derinys (autorius P. Vyšniauskas, 1909 m.). Nuotekų k. Vidžiškių vls. Ukmergės aps. (Lietuvių liaudies menas. Kn. II. V., 1990, il. 217)

MAŽOJI SAKRALINĖ ARCHITEKTŪRA

7. Pagojės kaimo kryžiaus su gausiai dekoruotu altorėliu fragmentas (autorius J. Čepėnas, XIX a. pab.).
Šeimyniškių apyl. Anykščių r.
(KPD. M. Sakalausko 1962 m. nuotr.)

8. Monumentalus kryžius sodyboje (autorius A. Deveikis, XX a. pr.).
Antalgės k. Utenos vls. ir aps. (ASL. B. Buračo nuotr. Iš A. Krutulienės rinkinio)

9. Kryžius su altorėliu prie įvažiavimo į sodybą. Paežerės k. Salako vls. Zarasų aps. (ASL. Iš K. Čerbulėno rinkinio)

Nuo kryžmiškų kryžių šie paminklai skiriasi tuo, kad neturi išryškintos kryžmos, kuri yra sutrumpėjusi ir tapusi stogo šlaito slepiama paminklo konstrukcijos dalimi. **Aukštaitijos stogastulpiai** aukšti, apie 7-8 metrų aukščio. Jų konstrukciją sudaro lygus, rečiau profiliuotas stiebas ir vienas ar keli atviras pastogėles formuojantys spyriais paremti stogeliai. Šie paminklai pasižymi itin skulptūrišku ir dekoratyviu siluetu.

Visoje Aukštaitijoje gausu vienaaukščių stogastulpių, kurių konstrukciją sudaro stiebas ir lėkštas piramidės formos stogelis (11 pav.). Tačiau regionui būdingas dekoratyvumas daugiau atsiskleidžia paminklų, kurių stogelius laiko nuožulniai į stiebą besiremiantys spyriai, kompozicijose. Šių stogastulpių spyrių kojelės graškiai išgaubiamos ir užriečiamos, sujungiamos profiliuotais karnizėliais ir ažūrinėmis tvorelėmis, taip suformuojama erdvi ir dekoratyvi skulptūrėlėms skirta pastogėlė (12 pav.). Joje įkurdintos šventųjų skulptūrėlės orientuojamos į keturias, rečiau į dvi puses. Šio pavidalo stogastulpių būta visoje Aukštaitijoje, tačiau puošniausi statyti Zarasų ir Ignalinos rajonuose.

Išskirtinai Aukštaitijai būdinga paminklų forma laikytini **keliapakopiai stogastulpiai**. Jų tūriai sudaryti iš keleto vertikaliai komponuojamų pastogėlių, formuojančių keliatarpsnius išraiškingo silueto statinius. Šie paminklai išsiskiria ypatingu silueto išraiškinguumu, skirtingose Aukštaitijos vietose sutinkami savitų jų konstrukcijos ir kompozicijos variantai.

Vienas keliapakopių paminklų pavidalų, plitusių XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje daugiausiai Vidurio Lietuvoje, yra saikingai dekoruoti dviejų tarpsnių stogastulpiai su gana aiškiai architektūriškai išreikštais tūriais (13 pav.). Apatinio tarpsnio koplytėlė formuojama aplink stiebą, remiantį piramidinį, o kartais ir kryžminės formos stogelį. Ant šio stogelio tvirtinama dar viena mažesnė koplytėlė su dvišlaičiu, piramidiniu ar kryžminės formos stogeliu. Tai architektūriški, monumentalūs paminklai, kurių architektūriniame sprendime galima įžvelgti koplytstulpiams būdingų bruožų.

Grakštus siluetas ir plastiškos formos būdingos Biržų, Panevėžio, Rokiškio, Ukmergės, Utenos ir Zarasų rajonų stogastulpiams. Jų tūriai lengvi, skulptūriški, siluetai veržlūs ir išraiškingi. Paminklai formuojami iš dviejų, o Ukmergės rajone iš trijų viena virš kitos išdėstomų pastogėlių. Šių stogastulpių dekoras gali būti santūrus, kaip matome pavyzdyje iš Vidiškių miestelio (14 pav.) arba gana turtingas, kaip pateikiame pavyzdyje iš Kavarsko (15 pav.). Profiliuojami ir kabučiais puošiami karnizėliai, stogelius remiantys spyriai jungiami ažūrinėmis sienutėmis ir tvorelėmis,

10. Turtingai dekoruotas aukštaitiškas kryžius, XX a. pab. (R. Bertasiūtės 2007 m. nuotr.)

11. Tradicinis aukštaitiškas stogastulpis. Užikaušų k. Panevėžio r. (R. Bertasiūtės 2006 m. nuotr.)

12. Puošnus Salako bažnyčios šventoriaus stogastulpis (autorius K. Butrimas, 1832 m.; restauruotas 1970 m.). Zarasų r. (A. A. Krutulienės 1969 m. nuotr.)

MAŽOJI SAKRALINĖ ARCHITEKTŪRA

13. Keliapakopis stogastulpis (autorius K. Katinas, XIX a. pab.), Nuotekų k. Lyduoklių vs. Ukmergės aps. (ČDM, 6081. Nežinomo autoriaus 1935 m. nuotr.)

14. Būdingi Aukštaitijos stogastulpiai. Vidiškių mstl., Ukmergės aps. (ASL B. Buračo 1930 m. nuotr. iš K. Šešelgio rinkinio)

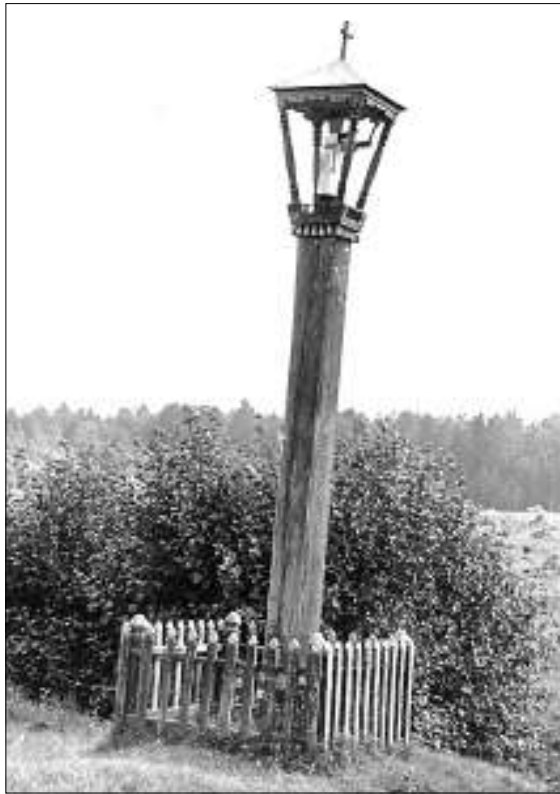
formuojančiomis atviras pastogėles. Vienoje iš jų visuomet kabinama Nukryžiuotojo Kristaus figūrėlė, kitose statomos įvairių siužetų skulptūrėlės – Kristus Nazaretis, Švč. Mergelė Marija, šv. Barbora, šv. Ona, šv. Mykolas Arkangelas. Iliustracijoje pateikiamas puošnus tritarpsnis Kavarsko šventoriaus stogastulpis yra vienas iš XX a. pradžioje pagal kartotinį projektą sukurtų paminklų, kurio analogų galima matyti ne tik Aukštaitijoje, bet ir Dzūkijoje bei Suvalkijoje.

Lyginant su kitų rūšių paminklais, **koplytstulpių** Aukštaitijoje būta nedaug. Būdingas aukštaitiško koplytstulpio pavidalas yra ant masyvaus stiebo pritvirtinta atvira koplytėlė, formuojama iš stulpelių, remiančių lėkštą piramidės formos stogelį (16 pav.). Šių paminklų koplytėlėse dažniausiai būdavo statoma šv. Jono Nepomuko skulptūra, o ežeringuose šiaurės Rytų Aukštaitijos rajonuose apie Zarusus, Rokiškį, taip pat apie Uteną neretai matoma Jėzaus Krikšto siužeto skulptūrų grupė.

Šiaurinėje Aukštaitijos dalyje apie Biržus, Pakruojį, Panevėžį, Radviliškį plito savita koplytstulpių atmaina, kurių konstrukcijose galima išvelgti tiek koplytstulpiams, tiek stogastulpiams būdingų bruožų. Šių paminklų koplytėlė formuojama apie stiebą, kuris dalija jos raiškų tūrį į keturias atskiras dalis, atskirtas ažūrinėmis arba aklinėmis vidinėmis pertvarėlėmis (17, 18 pav.).

15. Gausiai dekoruotas Kavarsko bažnyčios šventoriaus stogastulpis (XX a.pr.). Anykščių r. (ASL A. Krutulienės 1972 m. nuotr.)

*Gyvenamasis namas, apsodintas lapuočiais medžiais
(R. Bertasiūtės 2007 m. nuotr.)*

ŽELDINIAI

MEDŽIAI

Krašte sodindavo dekoratyvinius medžius ir krūmus. Be jų tiesiog neįsivaizdavo sodybos. Jei nėra medžių, tai sodyba atrodo plika, nuoga, apsileidėliai tinginiai gyvena ar išvis niekas negyvena, dykynė. Tai „kaip šuo be uodegos“ ar „kepurė be kazirkos“. Todėl dar tik statėsi, o jau sodinosi medžius.

Miestelių ir gatvinių kaimų apželdinimas skyrėsi nuo vienkiemių. Miesteliuose, ypač centre, ir gatviniuose kaimuose dažnai rėžiai siauri, vietos mažai, tai daug negalėjo sodinti: „Susikišę vienas prie kito, nebuvo kur augt medžiams“. Todėl sodino vieną kitą medį, dažniausiai prie gatvės, dar rėžių galuose. Vienkiemiuose vietos daug. Čia jau sodinosi kaip kas mėgo: vieni – daugiau, kiti – mažiau. Sodino prie kelių, aplink sodybos ribas ir dažnai vieną kitą geresnį medį (ąžuolą, klevą, liepą) kieme, prie pastatų.

Medžiai buvo neatskiriami nuo žmogaus, tarsi globėjai, pagalbininkai: „Kad yr medžių – tai nuo visko gina“. Sodino įvairiais sumetimais:

- užuovėja stogams, sodams, bitėms;
- sulaiko ugnį, jei gaisras, tai apsaugo. Ypač tai buvo svarbu miesteliuose, gatviniuose kaimuose: „Kur medis buvo, tai ir namas pasiliko“;
- saugojo trobesius nuo žaibo: „Dažniausiai žaibas skelia į aukštus medžius“;
- dėl jaukumo, ramumo, sveikumo;
- vasarą pavėsis – pasislėpt nuo saulės: atsisėst po darbo, dalgis išsiplakt, pogulio pailsėt;
- medžiais atžymėjo sodybos ribas: „Stulpas nupūna, o medis auga“;

Aukštaitijos gatvinis rėžinis kaimas (LLBM)

- tėvai sodino vaikų gimimui atminti: „Buvo 5 sūnai, tėvas kiekvienam sodino ažuolą“;
- įvairiems įvykiams atminti: išeidami į Ameriką, atitekęs jaunamartei ar tiesiog savo atminimui pasisodino: „Va tai bus atminčiai man“;
- į medžius gandrulizdžius, inkilus kėlė, visokie paukšteliai lizdus suko ir taip atskrido: „Taip gražiai čiułba, mylėk sviete, ir dar kirminus renka, kad neišėst žiedų“. Lakštingalos giedojo, gegutė kuodavo;
- gatviniuose kaimuose ir miesteliuose, kur gatvės negrįstos, nuo dulkių apsaugojo;
- jei sodyba šalia upelio, prisodino medžių, kad kranto neišplautų;
- pasodinti medžiai smėlį sutvirtino;
- medžiais pridengė norimas vietas, pavyzdžiui, jei gale trobos nebuvo antro lango, o norėjo, kad gražiau būtų, ties nesamu langu pasodino krūmą;
- sodino tiesiog iš pomėgio, meilės medžiams;
- sodybos medžių nepjauđavo, tik jei koks nusendavo, nudžiūdavo ar labai tankiai priželdavo, tada nukirsdavo. Pagamindavo malkų ar reikiamą ūkyje padargą.

Medžius gerbė, mylėjo. Tikėjo, kad jie gyvi, jaučia, jiems skauda: „Kaip tie medžiai siūbuoja, ošia, atrodo tuoj prašnekės“. Vaikus iš mažens mokė nežaloti, nelaužyti medelių. Iki Pirmojo pasaulinio karo sodybose beveik išskirtinai sodino lapuočius medžius: „Prieš Pirmąjį karą nesodino spygliuočių. Eglių nepamatysi senų nei kaime nei vienkiemyje“. Tik tarpukaryje ėmė sodinti egles (paprastoji eglė – *Picea abies* H. Karst.).

Sodino ažuolus (paprastasis ažuolas – *Quercus robur* L.). Sako, kad tai garbingiausias medis, medžių

karalius. Senoliai sakydavę, jei ažuolas auga, smagiau, geriau gyventi, Dievas padeda. Ažuolo gilėms džiaugėsi vaikai, kavą iš jų virė. Gražu būdavę žiūrėti kaip „kėkštai po medį laksto rėkdami, giles krėsdami“, kaip voverės giles renka. Ažuolo žievelėmis skaudančius dantis skalavo. Iš pasenusio medžio darė statines alui.

Sodino ir beržus (karpotasis beržas – *Betula pendula* Roth.). Mėgo, kad labai kvapnus pavasarį. Sulą iš jo leido. Pumpurais gydė žaizdas.

Sodino gluosnius (*Salix* L.). Juos sodino drėgnese vietose. Greit auga ir lengvai dauginasi: „Kuolus sukaldavo ir greit sužaliuoja“. Iš jo šakų klumpes darė, lankus arkliams.

Ievas (paprastoji ieva – *Padus avium* Mill.) sodino dėl jų kvapnių, baltų, labai gražių žiedų. Pradėjus ievoms žydėti, ūkininkai žinojo, kad jau galima sėti vėlyvuosius miežius, sodinti pupeles.

Kaštoną (paprastasis kaštonas – *Aesculus hippocastanum* L.) dažniausiai sodino kieme. Sako, kad jų žiedai kaip žvakės dega, gražiai baltuodavo. Jo labai tanki laja. Kai kur net sakė: „Lapuotas medis kaštonas sutraukia ligas“. Kaštono vaisiais ir žiedais gydė sąnarius. Su kaštono vaisiais mėgo žaisti vaikai, rudenį jais puošė kapus – išdėstė kryžių, ornamentus. Kaštonų padėdavo dėl grožio žiemai į dvigubus langus.

Apie klevus (paprastasis klevas – *Acer platanoides* L.) sako, kad tai švelnumo, gerumo medis. Iš jo darė indus, šaukštus, leido sulą, rinko ir džiovino lapus duonos kepimui. Mėgo dėl labai gražių lapų rudenį.

Liepas (mažalapė liepa – *Tilia cordata* Mill.) ypač mylėjo dėl jos kvapnių, vaistingų, medingų žiedų: „Kai liepos žydi, išėini, atsisėdi po liepa, kvepia medum“.

Svirmas ir šalia auganti daugiakamienė liepa Klebonišio k. Radviliškio r. (R. Bertasiūtės 2007 m. nuotr.)

ŽELDINIAI

Šermukšnis (paprastasis šermukšnis – *Sorbus aucuparia* L.) irgi buvo labai populiarus medis. Patiko jo žiedai, uogos. Tikėjo, kad jis apsaugo nuo velnių, raganų, piktų dvasių ir žmones, ir gyvulius. Jų uogų pasidėdavo ant aukšto. Žiemą tai buvo geri vaistai nuo skrandžio, kosulio.

Tuopas (*Populus* L.) mėgo, kad lapai labai kvepia. Tuopų pumpurus pavasarį kartu su beržų, eglėlių ir pušų pumpurėliais užpylę degtine vadino „trejom devyne-riom“ ir gydėsi skrandį, plaučius, žaizdas.

Uosius (paprastasis uosis – *Fraxinus excelsior* L.) taip pat sodino, bet ne visi mėgo, nes labai ištraukia trąšą iš žemės: „Po ažuolu dar auga šis tas, o po uosiu žolė ir ta vasarą išdžiūsta“. Tik jis buvo reikalingas prie ūkio – padargams, ratlankiams daryti.

Apie vinkšnas (paprastoji vinkšna – *Ulmus laevis* Pall.), guobas (kalninė guoba – *Ulmus glabra* Huds.) sakydavo, kad tai šykštus (nelūžta) medis. Pavalkams daryti naudojo.

Sodybose galėjai rasti ir vieną spygliuotį – paprastąjį kadagį (*Juniperus communis* L.). Jį sodino dėl verbių tose vietose, kur miškuose nelabai būdavo.

Augino dekoratyvinius krūmus: alyvas (paprastosis alyvos – *Syringa vulgaris* L.), jas dar vadino bezais, bezdais; diemedžius (*Artemisia abrotanum* L.); erškėčius pilnavidurius (*Rosa* L.). Juos vadino erškėtrožėmis, radastais, radastomis, rožytėmis.

Jazminus (darželinis jazminas – *Philadelphus coronarius* L.), lankšvas (*Spiraea* L.) vadino mojaviniais medeliais, mojavinėmis, spireikomis, gegužytėmis.

Sodino lazdynus (paprastasis lazdynas – *Corylus avellana* L.); baltuogės meškytės (*Symphoricarpos albus* (L.) S. F. Blake). Dėl skaisčiai baltų uogų jas vadino burbuliukais, baltaisiais medeliais, baltabubiais.

Mėgo prie namų putinus (paprastasis putinas – *Viburnum opulus* L.) ir paprastuosius putinus steriliuosius (*Viburnum opulus* L. var. *roseum* L.). Pastarųjų žiedai dideli, gražūs, balti, pilnaviduriai, vadino gulbinu, bulgaru, boldanu, putinu pilnaviduriu.

Augino ir vijoklinius sausmedžius (*Lonicera* L.), vadino patripoliu, patrifolia; šėvamedžius (juoduogis šėvamedis – *Sambucus nigra* L.). Šio krūmo žiedais ir uogomis gydėsi nuo peršalimo ligų. Vadino tikroju bezdu, bezdomis.

Kiemas pavasarį Ročiupėnų k. Kupiškio r. (B. Buračo nuotr.)

GĖLIŲ DARŽELIAI

Gėlių darželis buvo kiekvienoje sodyboje. Jį rengė dėl grožio, be to, gėlių reikėjo įvairių apeigų metu, gėles naudojo vaistams, kai kuriuos augalus vartojo kaip prieskonį.

Darželį rengė prie gyvenamojo namo. Gėlėms geriausia augti pietų pusėje. Ne visada to galėjo žiūrėti. Gatviniuose kaimuose ir miesteliuose darželį rengė tarp gyvenamojo namo ir gatvės. O vienkiemiuose galėjo pasirinkti, nes vietos daug. Todėl darželis dažnai buvo pietinėje pusėje, nors ir ne į kiemą. Užėmė įvairų plotą: per visą namo šoną, per pusę šono, gale namo ar „L“ formos – per pusę namo šono ir gale namo.

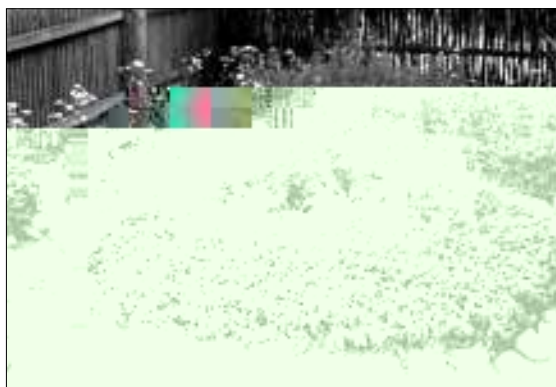
Iki I pasaulinio karo centrinės lysvelės buvo apvalios ir keturkampės. Apvalios daugiausia buvo Vidurio Lietuvoje, jas vadino lovelėmis, o keturkampės daugiau Rytų Aukštaitijoje, jas vadino eželėmis. Tarpukaryje imta kasti ir širdelės, rombo, trikampio, pusmėnuliuko, valstybingumo ženklų (Gedimino stulpų, Vyties kryžiaus) formų lysveles.

Lysvelių kraštus tvirtindavo akmenukais, velėna, išpindavo karklų vytelėmis, apsodindavo augalais (saulutėmis, žieme).

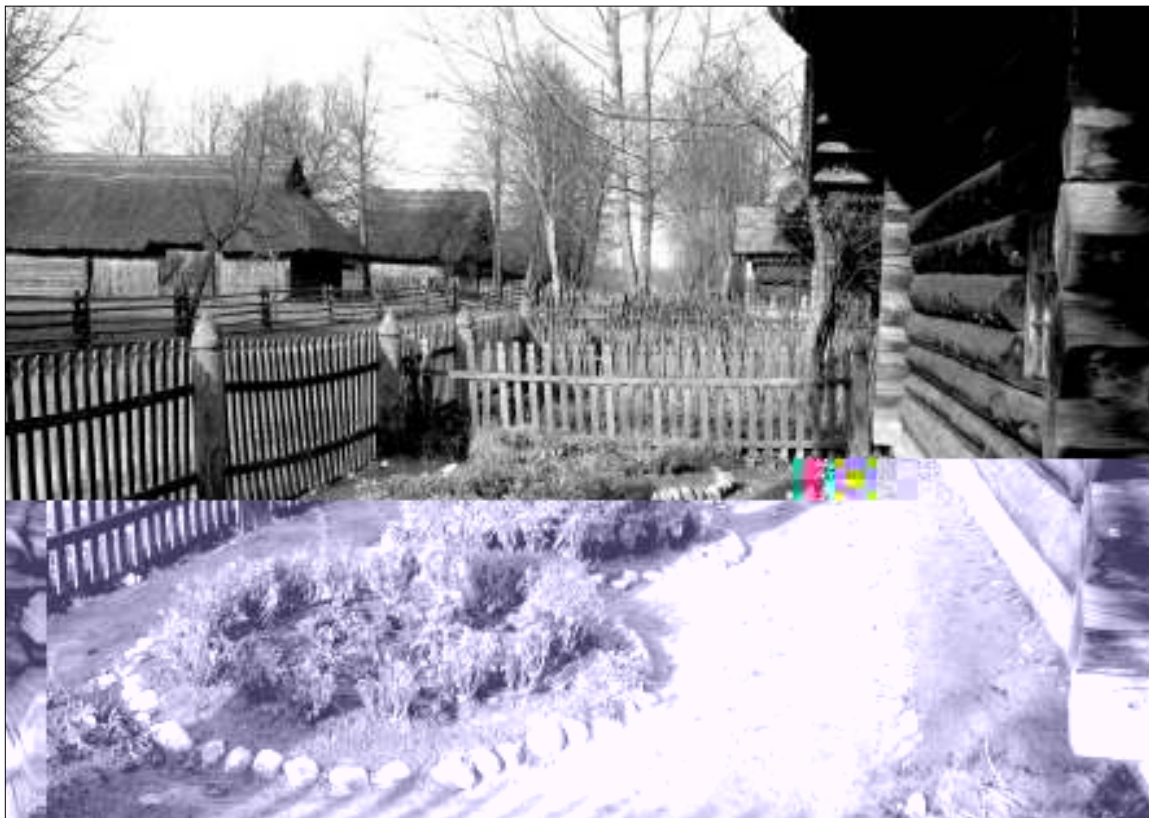
Daugiametės gėlės: šalnokandžiai, šalnožiedės, stulpiukai (astras - Aster L.); ašarėlės, cibliūdai, dzindziliukai, kolčikai, majovas, pakabutis, paliokas,

Auskarėllai dažniausiai augo lysvelių viduryje (LLBM)

Žiemos sodino lysvelių pakraščiuose (LLBM)

Gatviniuose kaimuose darželį rengė tarp gyvenamojo namo ir gatvės (LLBM)

ŽELDINIAI

Centrinės lysvelės dažniausiai buvo apvalios. Kairėje – serentis, dešinėje – žioveinis (LLBM).

Lysvelių kraštus tvirtindavo keliais būdais – akmenukais, karklų vytelėmis (LLBM)

Iš rūtų suformuotas Vyties kryžius (LLBM)

prancūzėlis, širdelės (dailieji auskarėliai - *Dicentra spectabilis* DC.); abelica, obelytė, obelica, karalienės (baltašaknė - *Polygonatum* L.). Baltašaknės šaknimis mergos veidus trynė, kad būtų raudoni. Darželiuose augintos ir ožkos liežuviai, mėtos lapotos, plačmėtės (balzaminis skaistenis - *Tanacetum balsamita* L.); panavijos, pinavijos, pivenijos (bijūnas - *Paeonia* L.); karkliukai, pliuksai (daugiametis flioksas - *Phlox paniculata* L.); goštautos, goštautai (goštautinė gaisrana - *Lychnis chalcidonica* L.); yzopas (vaistinė juožažolė - *Hyssopus officinalis* L.); šantai (katžolė - *Nepeta* L.); čyščiuikai, balti dobiliukai, senovės ramunėliai (pievinė kraujažolė f. pilnavidurė - *Achillea ptarmica* var. *multiplex* Haimperl.); batukai, čebatėliai (mėlynoji kurlpelė - *Aconitum napellus* L.); mėta (*Mentha* L.); konvalijos (paprastoji pakalnūtė - *Convallaria majalis* L.); peletrūnas (*Artemisia dracuncululus* L.); bitelė, delpinai, Kazimierai, levendros (didysis pentinius - *Delphinium elatum* L.); jurginukai, goštautai (vaistinis putoklis – *Saponaria officinalis* L.); Jokūbėliai, šv. Jono rakteliai, šv. Petro rakteliai, mojinėliai, tabokytė (raktažolė - *Primula* L.); čigonai, geltonieji jurginai, kazokai, žieminiai jurginai (plunksnalapė rudbekija - *Rudbeckia laciniata* L.); rūta (*Ruta graveolens* L.); cinavadai, sinivadai (paprastasis sinavadas - *Aquilegia vulgaris* L.); kumparai, ramunėlai (skaistenis - *Pyrethrum Scop.*); šparas, šparagas (vaistinis smidras - *Asparagus officinalis* L.); vaistinis šalavijas (*Salvia officinalis* L.); lelijos, šalavijai (rausvoji viendienė - *Hemerocallis fulva* L.); kalavijai, vilkadalgiai (vilkdalgis - *Iris* L.); bervinkos, darželio mirtos (šliaužiančioji žiemė - *Vinca minor* L.).

Vienmetės gėlės: gaideliai (skiauterėtoji celiozija – *Celosia cristata* L.); lineliai (darželinis gludas - *Coreopsis tinctoria* Nutt.); aukštuolės, bobos, lineliai (paprastoji kosmėja - *Cosmos bipinnatus* Cav.); lepkonijos (pilkoji leukonija - *Matthiola incana* W. T. Aiton.); naktinukai (dviragė leukonija - *Matthiola bicornis* DC.); vaistinė medetka (*Calendula officinalis* L.); nasturkos (nasturtė - *Tropaeolum* L.); žirniukai (kvapusis pelėžirnis - *Lathyrus odoratus* L.); darželinė petunija (*Petunia x hybrida* Vilm.); šabalbonai (raudonžiedės pupelės - *Phaseolus coccineus* L.); astros, bajorės, buketai, martelės, nastarnai (kininis ratilis - *Callistephus chinensis* Nees.); kvapioji razeta (*Reseda odorata* L.); ramunėliai (vaistinė ramunė - *Matricaria chamomilla* L.); rožytės, roželės, rožičkos (darželinė rožūnė - *Lavatera trimestris* L.); gvaizdikai (serentis - *Tagetes* L.); vijokliukai (pelėvirkštis sukutis - *Ipomoea purpurea* Lamk.); braškučiai, čižuliai, čižikai, sausiuikai, šiaudinukai (darželinis šlamutis - *Helichrysum bracteatum* Willd.); zinijos (puikioji gvaizdūnė - *Zinnia elegans* Jacq.); levukai, levažandžiai, smakiukai, žioplukai (didysis žioveinis - *Antirrhinum majus* L.).

Dvimetės gėlės: avižės, avižėlės, senoviški gvaizdikai, šilkgvaizdikiai, šiošės, šiurpės, šimtažiedžiai

(šiuropinis gvazdikas - *Dianthus barbatus* L.); tikroji našlaitė (*Viola wittrockiana* Gams.); rožės (paprastoji piliarožė - *Althea rosea* Cav.); dobiliukai, ramunėliai, šimtažiedžiai, zakraščiuokai (saulutė - *Bellis perennis* L.).

Svogūninės gėlės: cibuliukai, tribulkos (laiskinis česnakas - *Allium schoenoprasum* L.); lelija (*Lilium* L.); baltasis narcizas (*Narcissus poeticus* L.); baltoji snieguolė (*Galanthus nivalis* L.); tulpė (*Tulipa* L.); mėlynėliai (žydrė - *Muscari* L.).

Gumbasvogūninės: gladijolės, Juozupinės, lekai (kardelis - *Gladiolus* L.).

Šakniagumbinės: jurginas (*Dahlia* Cav.).

Įvairiose sodybos vietose augino ir kitus **vaistinius augalus**. Tai melisa, milisai (kvapioji aniūžė - *Elsholtzia ciliata* (Thunb.) Hyl.); čyžmas (paprastoji bitkrėslė - *Tanacetum vulgare* L.); kalakutai, lapės uodega (burnotis - *Amaranthus* L.); debesylas (*Inula* L.); durnaropė, Dievo žolynas, durnažolė (juodoji drignė - *Hyoscyamus niger* L.); liubystra (vaistinė gelsvė - *Levisticum officinale* W. D. J. Koch.); paršutapas (baltoji driekana - *Bryonia alba* L.); paprastoji durnaropė (*Datura stramonium* L.); metylės, pelūnas, pilynas (pelynas - *Artemisia absinthium* L.); kaulažolė, riebioji žolelė, živokastas (vaistinė taukė - *Symphytum officinale* L.); tuba (tūbė - *Verbascum* L.); vaistinis valerijonas (*Valeriana officinalis* L.).

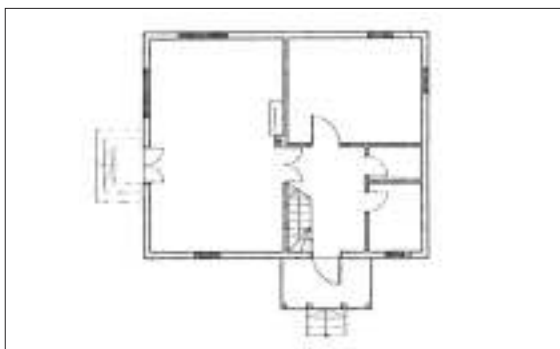

Vilkdalgis sodino darželio pakraščiuose, dažnai palei namo sieną (LLBM)

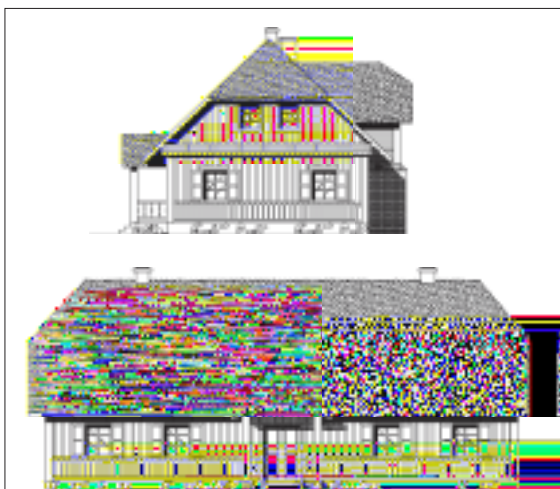

Darželis buvo aptveriamas neaukštomis statinių arba pynučių tvoromis (LLBM)

REKOMENDACIJOS

Gyvenamojo namo projektas (arch. R. Bertašiūtė, L. Kuksienė)

Gyvenamojo namo projektas
(arch. R. Navidauskienė, R. Aranauskas, R. Bertašiūtė)

Rekomendacijos – šimtmetėje statybos tradicijoje pastebėti bendri dėsningumai. Tarp siūlomų taikyti priemonių dauguma yra bendro pobūdžio, jų dėka gyvenamoji aplinka įgautų tradicinį, tai yra savą, pažįstamą, mielą ir jaukų, pavidalą.

SODYBOS

Gyvenvietes ir sodybas formuoti atsižvelgiant į aplinką: gamtos sąlygas ir urbanistinį kontekstą, taikantis prie kaimavietės tipo, sodybų užstatymo tankio ir kraštovaizdžio. Ypač svarbu išlaikyti dermę su gamta, jos neužgožti, nekontrastuoti ir nedominuoti.

Vidurio Lietuvai būdingos vidutinio dydžio sodybos (0,5 - 0,8 ha) taisyklingo (gatviniuose kaimuose) arba netaisyklingo (vienkiemiuose ir padrikuose kaimuose), dažniausiai stačiakampio arba artimo stačiakampiui plano su gana taisyklingai išdėstytais 5-7 pastatais. Tarp gerojo kiemo pastatų dažniausiai išlaikomas lygiagretumas, ūkiniai pastatai gali būti komponuojami laisviau. Pagrindinis principas – sukurti jaukias, žmogiško mastelio erdves ir dydžius, atitinkančius fizinius ir psichinius žmogaus poreikius.

Kiemai šiame regione vidutinio dydžio. Jaukūs atstumai tarp pastatų sukuriama matuojant nuo vieno iki trijų pastato pločių. Gyvenamasis namas paprastai statomas arčiausiai gatvės. Pagrindinį fasadą su įėjimu ir kiemą verta atgręžti į pietų arba pietvakarių pusę, – jis bus šviesus ir jaukus. Netoli namo (10 – 20 m atstumu) statyti vieną ar kelis svirnus, kiek toliau – ūkinius pastatus.

Sodybą reikėtų zonuoti – pastatus dėstyti formuojant gerą ir ūkinį kiemus. Pastatais, tvoromis ir želdiniais riboti kiemų erdves, atskirti šviesią reprezentacinę sodybos dalį nuo ūkinės. Poilsiumi, bendravimui skirtoje dalyje sutelkti puošybos, smulkiosios architektūros bei gerbūvio elementus.

Tradicinei architektūrai būdingas **kompleksiškumas ir vientisumas**: tūrių, formų, erdvių, spalvų dermė. Visus sodybos pastatus reikėtų apjungti į visumą. Statyti paprastų stačiakampių tūrių (tuomet juos žymiai lengviau apjungti į ansamblį – sodybą). Pamatams, sienoms visuose pastatuose naudoti vienodas medžiagas bei statybos techniką. Dengti vienodo nuolydžio, vienodos formos ir vienodos dangos stogais. Pasirinkti ramias, kraštovaizdyje derančias spalvas.

Proporcingi pastatų tūriai ir vienodos ar panašios spalvos sukuria ramų ritmą, nedisonuoja, įsilieja į aplinką. Pastatus į visumą – sodybą apjungia **želdiniai** (iš tolo matomas tik želdinių guotas). Todėl itin didelis dėmesys turėtų būti skiriamas sodybos apželdinimui.

PASTATAI

Siekiant išlaikyti regiono užstatymo savitumą, naujai projektuojamų ir statomų pastatų tūriai, siluetai, formos bei medžiagos turėtų būti tapatūs arba artimi tradicinei architektūrai. Nereikia kopijuoti senosios kaimo architektūros, reikia suvokti jos principus ir pritaikyti šiandienos būčiai. Įsiklausius ir įsigilinus į nugludintas tradicijas galima sukurti visiškai tobulą būstą.

Planinė struktūra. Sodybos pastatai dažniausiai vientiso stačiakampio plano, būdingi siauri ilgi namai (iki 6-7 m pločio, 12 – 20 m ilgio), tačiau galimos ir plačios gryčios (iki 10 m pločio, su trim langais galiniame fasade) arba artimo kvadratui plano (tarpukario ar pokario namai, svirnai, pėdiniai klojimai).

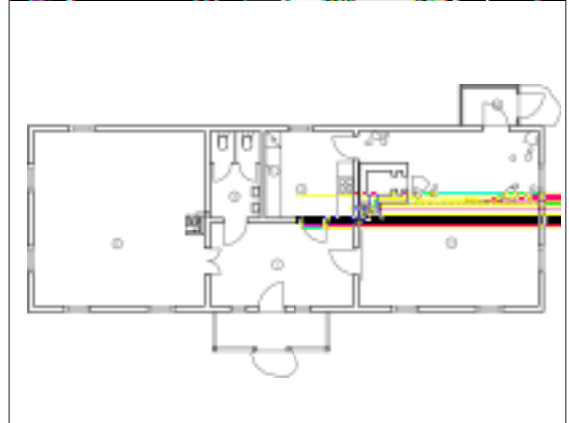
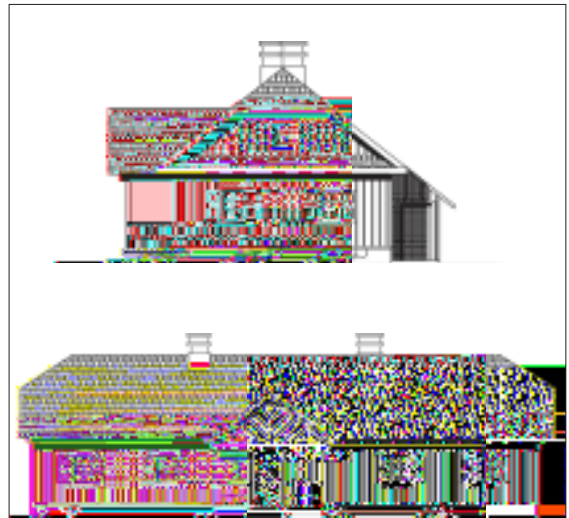
Namo priemenėje tinka įrengti ugniavietę ar kamina – virenę, gyvenamoje patalpoje statyti šildymo ir maisto gaminimo krosnis. Krosnys kambariuose teikia šilumą ir jaukumą, jose pagamintas maistas turi nekasdienišką skonį. Tai ir praktiška (pigus kurus), ir gražu – koklinės arba plytų tinkuotos krosnys labai puošia, praturtina interjerus.

Fasadų kompozicija. Sodybos trobesiams būdinga ašinė simetrija ar artima jai (dviejų galų gryčiose, svirnuose, ūkio pastatuose). Kuo smulkesni objektai, tuo raiškesnė simetrija. Gyvenamojo namo įėjimai komponuojami ilgajame fasade, langai išdėstomi ritmiškai. Langai proporcingi pastato dydžiui. Su apvadais jie užima apie pusę sienos aukščio. Fasadais tektoniškai, atspindi planinę struktūrą ir pastato paskirtį.

Tūriai. Pastatai kompaktiško tūrio, nesuskaidyti. Sienų aukštis 2,5 - 2,8 m (maksimalus iki 3 m), stogo nuolydis 40-45 laipsniai, vyraujanti stogo forma – dvišlaitė, platesniuose nei 7-8 m pastatuose galima pusvalminė–puskliautinė. Prieangiai vidutinio dydžio (iki 3 m pločio ir 2,5 m aukščio), pamatai iki 0,5 m aukščio. Šiaurės Rytų Lietuvai būdingi didesni dviaukščiai prieangiai (iki 4 m pločio), užimantys dalį priemenės. Prieangiai – gražus, patogus ir funkcionalus namo elementas. Tai ir jauki vieta pasisėdėjimui, ir namo puošmena, ir reprezentacinis įėjimas.

Paaukštintos pastogės, įgilinimai ir galerijos Vidurio Lietuvos gryčių architektūrai nebūdingi.

Medžiagos, konstrukcijos, statybos technologijos. Statybai naudotinos vietinės medžiagos: medis (įvairūs jo gaminiai), molis, lauko akmuo, natūralios stogų dangos (šiaudai, nendrės, medžio gaminiai, čerpės). Vyrauja horizontalių rąstų

Gyvenamojo namo rekonstrukcijos projektas
(arch. R. Navidauskienė, R. Bertašūtė)

REKOMENDACIJOS

sienos (apskritų rąstų, iš dviejų pusių tašytos arba apipjautos), kampuose sukirstos į nelygias kertes, gegninės (gryčiose, svirnuose, tvartuose) ir pėdinės konstrukcijos (kai kuriuose klojimuose) stogai. Nežymus sienojų kreivumas, nulaibėjimas, horizontalių linijų žaismas teikia sienų plokštumoms gyvumo, dinamikos, (jos nėra nuobodžios, kaip šiuolaikiniuose pramoniniu būdu statytuose namuose).

Tekintų rąstų statyba griežtai nerekomenduojama tiek dėl estetinės, tiek dėl praktinės pusės. Tekinti rąstai mažiau atsparūs atmosferos poveikiams, atsiranda neprognozuojamos deformacijos (plyšiai, skilimai).

Vidurio Lietuvos regionui būdingi **molio pastatai**. Molio statyba ypač rekomenduojama. Ji – pigi, ekologiška, praktiška ir gražiai dera kraštovaizdyje.

Medžio, o ypač molio pastatams rekomenduojama suformuoti plačias stogo užlaidas (0,7 – 1,2 m) apsaugančias sienas nuo ardančio saulės ir kritulių poveikio.

Gyvenamųjų namų rekonstrukcija Kaišiadorių r. (R. Bertašiūtės nuotr.)

Šiuolaikines stogo dangas reikėtų naudoti natūralių spalvų ir panašios į natūralią faktūros.

Apdaila, puošyba. Natūralių medžiagų, vientisa, vyrauja viena kompozicinė priemonė (polichromija, drožyba, apkalo dekoras, langų skaidymas, skulptūriniai akcentai ir t.t.). Svarbu išlaikyti saiką: net labai išpuoštuose fasaduose nėra taikomos visos įmanomos puošybos detalės, o tik jų dalis. Kartais užtenka vieno išraiškingo profilio ar spalvos, kad pilki nuobodūs fasadai įgautų gyvybę ir judesį.

Puošyba išimtinai tektoniška: dekoruojami konstrukciškai reikšmingi elementai.

Puošyba tikslinga: arčiau žmogaus stebėjimo lauko esančios detalės smulkesnės, rūpestingiau apdorotos, esančios toliau – grubesnės, stambesnės.

Spalvos. Natūralios, įprastos gamtoje, derančios su aplinka. Tradicinėje architektūroje spalvomis

išryškinami namo ir gerojo kiemo elementai: namo langai, durys, prieangiai, priesvirniai, kryžiai, koptylstulpiai. Darželio gėlės prie namo tarnauja taip pat kaip spalvinis akcentas.

Didesnį vaidmenį spalva atlieka interjere. Tai perteikia tekstilė, baldai, krosnys, paveikslai, sienų apmušalai, apšvietimo priemonės, kiti buities daiktai.

Interjeras. Kuriant interjerą reikėtų naudoti natūralias medžiagas. Namuose privalo būti ne tik gražu, bet ir sveika gyventi.

Interjere tinka suolai gražiai išpjaustinėtomis atkaltėmis, įvairių formų ir konstrukcijų stalai, pagaminti iš natūralios medienos, kad baldą puoštu ne tik ornamentai, bet ir medžio rievės. Svečių vaišinimui – didelis stalas ir ilgi pasieniniai suolai. Miegojimui – medinės lovos, puoštos išpjaustinėtomis, tekintomis detalėmis. Sveikiau būtų, jei lovų dugnas būtų medinis, čiužinys vilnonis.

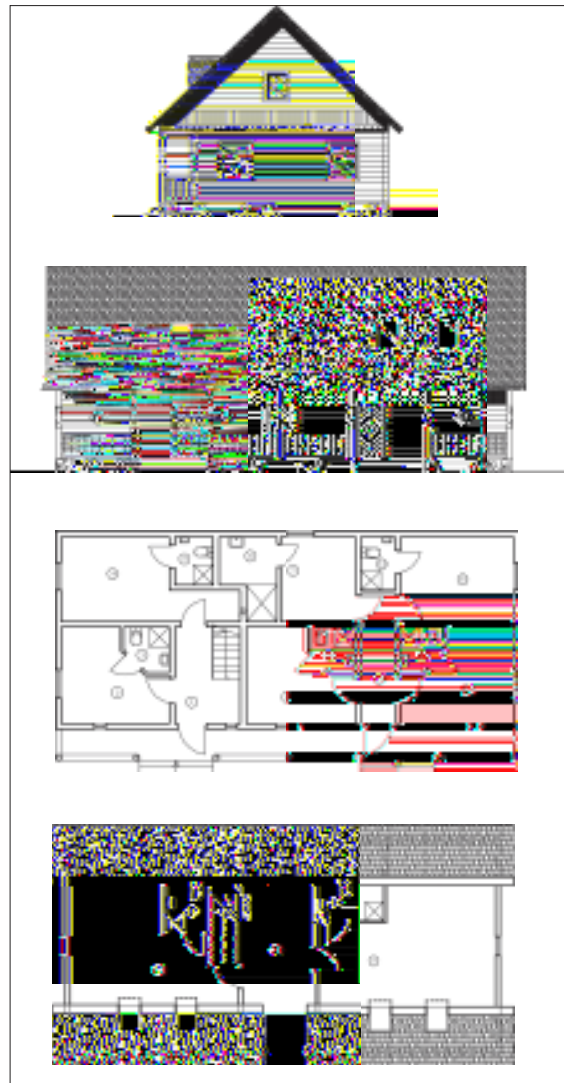
Tie, kas išsaugojo didelę gryčią su senąja duonkepe krosnimi (arba ją atstatė), tarp krosnies ir galinės namo sienos galėtų įsirengti nekilnojama lovą. Joje tilptų sugulti nemažai žmonių. Paklota dekoratyviais audiniais lova taptų interjero puošmena.

Tradicinė, specialisto restauruota skrynia tikrai papuoštų bet kurį gyvenamąjį būstą. Komodos bei komodinės skrynios – taip pat pakankamai praktiški ir gražūs baldai. Dviejų sienų kampą svetainėje tinka papuošti išpjaustinėta kampine lentynėle. Nedažytos plačių lentų grindys pagyventų bet kuriuos namus. Prie jų dėtėtų iškljuotos tapetais, tinkuotos ar natūralių rąstų sienos. Krosnelė su nuo jos šylančia siennele gali tarnauti kaip jaukus, dekoratyvus ir pakankamai ekonomišką šilumos šaltinį.

Patartina dėti mediniais rėmais langus, kurių dydis ir forma atitiktų senuosius. Atkūrus ar restauravus senąsias duris namuose būtų jaukiau. Tarp naujų šiuolaikinių baldų tinka komponuoti senus: šaukštėtę su dekoratyviais indais, spintas, komodas, skrynias.

Gražiai ir įdomiai sukomponuoti įvairių laikotarpių baldus bei sukurti savitą, lietuviškomis tradicijomis pagrįstą interjerą nėra lengva. Jo sukūrimui reikia gerai pasirengti: aplankyti muziejus, pavartyti knygas, pasitarti su specialistais.

Tvoros, vartai, aptvėrimai. Tvorų pobūdis, dydžiai ir medžiagos numatomos atsižvelgiant į kraštovaizdžio tvarkymo zonas, kurioje yra planuojama teritorija, reikalavimus bei aptveriamų pastatų stilių. Tvoromis struktūruojama kaimo ar sodybos erdvė: tvoros skiria sodybos valdas nuo kaimo gatvės, kelių ar laukų, dalija skirtingos paskirties sodybos valdas (gėlių darželį, daržus, sodą, atskiria gerajį ir

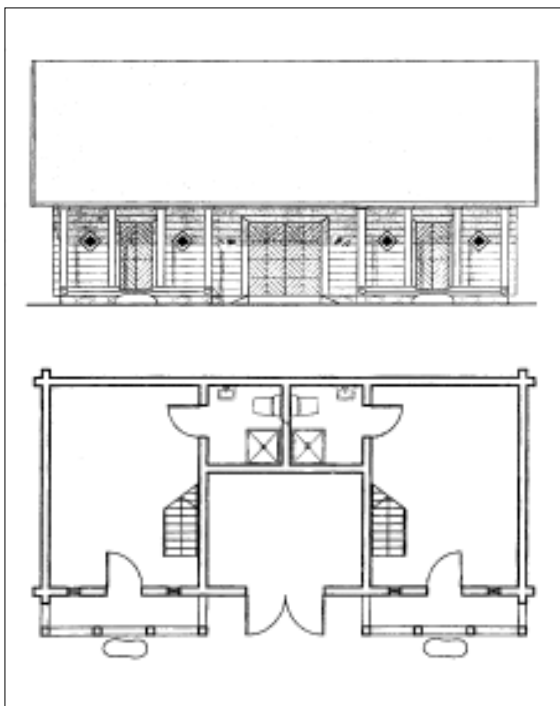

Svino pritaikymo projektas (arch. R. Navidauskienė, R. Aranauskas, R. Bertašiūtė)

Svino rekonstrukcija Kaišiadorių r. (R. Bertašiūtės nuotr.)

REKOMENDACIJOS

*Svirno pritaikymo projektas (arch. R. Navidauskienė,
R. Aranauskas, R. Bertašiūtė)*

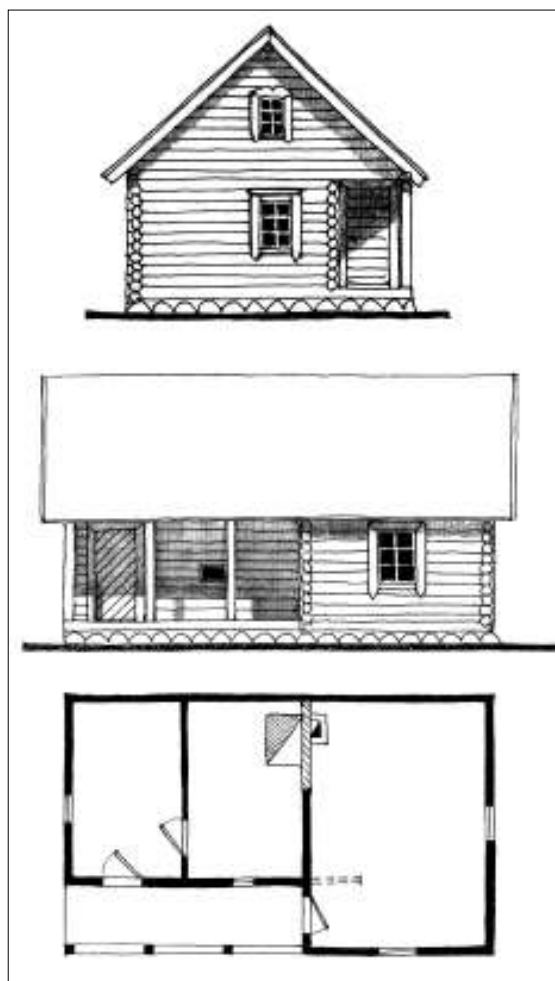
Svirno pritaikymo projektas (arch. R. Bertašiūtė, L. Kuksienė)

ūkinius kiemus). Sodybų ar kaimų tvoros yra gulsčios (karčių) arba stačios (žiogrių, statinių, kartelių, lentelių, pinučių).

Siekiant vieningesnio vaizdo, sodyboje reikėtų tvirti ne daugiau kaip 2-3 tipų tvoras. Antžeminei tvoros daliai naudoti tik natūralią vietinę žaliavą – žabus (karklų), šakas (eglių), rąstelius, pusrąščius, kartis, karteles, tašelius, lenteles. Dėl ilgaamžiškumo požeminę tvoros dalį galima lieti iš betono. Tvoros turi būti ažūrinės, be cokolių, ne aukštesnės nei 1,5 m.

Namų valdas ir viešą erdvę skiriančioje tvoroje įrengti ažūriniai vartai gali būti vienos arba dviejų varčių, sutvirtinti viršvarte („bromu“), puošti dekoratyviniais pjaustiniais. Tvorų ir vartų polichromija nerekomenduotina.

Draudžiama tvoromis aptverti paežeres, paupius, miškų masyvus ir kitas viešam naudojimui pritaikytas teritorijas (apžvalgos aikštelės, rekreacines zonas ir kt.).

Pirtis su ūkine patalpa (arch. R. Bertašiūtė)

TRADICINĖS IR ŠIUOLAIKINĖS ARCHITEKTŪROS DERMĖ

Kultūriniame istoriniame kontekste autentiško objekto vertė yra didesnė nei naujai statomo. Todėl prieš pradėdant planuoti naują statybą, reikėtų pasidomėti sodybos istorija, surinkti kiek imanoma senų nuotraukų, dokumentų, apklausti ir fiksuoti amžininkų pasakojimus. Tai leistų nustatyti buvusį sodybos išplanavimą, esamų pastatų amžių bei jų vertę.

Jeigu sodyba sena ir joje išlikę senų pastatų, pirmiausia reikėtų sustabdyti esamų trobesių nykimą, suremontuoti (kad ir laikinomis priemonėmis) pastatų stogus, apsaugoti pastato konstrukcijas (pamatus, sienas, sijas, stogo konstrukcijas) nuo tiesioginio atmosferinio poveikio, ypač nuo drėgmės. Medinius vertingos architektūros pastatus rekomenduojama restauruoti, renovuoti ir pritaikyti šiuolaikinėms reikmėms. Renovuojant senuosius trobesius, stengtis išsaugoti senas autentiškas dalis (konstrukcijas, puošybos elementus, langus, duris, krosnis ir kt.). Pažeistas pastato dalis galima pakeisti analogiškomis, pagamintomis iš naujos (identiškos) medžiagos. Tuo būdu atnaujinus pastatą ateities kartoms bus išsaugota vertinga informacija.

Naujai projektuojant reikėtų stengtis nepažeisti sodybos struktūros, naujos paskirties pastatus dėstyti sklype prisilaikant tradicinių regioninių išplanavimo principų, kūrybiškai naudoti šiuolaikines statybines medžiagas, technologijas bei modernias inžinerines sistemas. Visais atvejais seno ir naujo

dermė turi būti subtili, apgalvota, ypač suderintos formos, medžiagos bei spalvos.

Šiuolaikiniam gyvenamajam būstui tinka iš-
tęstas stačiakampis statmenai suskaidytas namo planas. Tai dažnai naudojama modernių gyvenamųjų namų struktūra, gerai pritaikoma nūdienos reikmėms.

Viengalė ar dvigalė gryčia – tradicinis gyvenamasis namas patogus ir universalus. Viduryje namo priemenės erdvė atskiria ir jungia dvi visiškai savarankiškas namo dalis. Toks planas suteikia laisvę – bendrauti ar izoliuotis nuo aplinkinių. Erdvioje priemenėje nesunkiai telpa sanitariniai mazgai, laiptai į pastogę, garderobinė, kt. Kvadratinio plano gryčia, seklyčia gali būti sudalinama į mažesnes patalpas arba paliekama vientisa.

Svirnai visuomet puošia sodybą, suteikia jos erdvei ypatingo jaukumo. Jie nuo seno turi daugiafunkcinę paskirtį ir lengvai pritaikomi šiuolaikinėms reikmėms. Juose gali būti įrengiami miegamieji ar svečių kambariai, naudojami įvairiam podėliui ar dirbtuvėms.

Ūkinius statinius, tvartus, daržines, klojimus, jei jie nenaudojami pagal tiesioginę paskirtį, galima pritaikyti dirbtuvėms, sandėliams, garažams, salėms ir kt. Kelis mažus ūkinius pastatėlius tikslinga apjungti į vieną. Atokiau stovintys klojimai ir daržinės vizualiai kartu su želdiniais formuoja bendrą sodybos vaizdą. Nereikėtų atsisakyti ūkinių pastatų, kadangi jie suteikia sodybai tikrumo, monumentalumo, ansambliško ir patrauklumo. Jų formas, medžiagas, spalvas būtina derinti prie namo architektūros.

Ūkinio pastato projektas (arch. R. Bertasiūtė, L. Kukšienė)

REKOMENDACIJOS

Tradicinė pirtis – kartu ir egzotiškas, ir labai funkcionalus pastatėlis. Ją galima įjungti į kiemo pastatų grupę (antrąjį planą) arba statyti atokiau. Geriausia nedidelė (6-12 m²) pirtelė, kurią galima greitai prikūrenti, nereikia daug malkų.

Naujos paskirties ūkiniai pastatai turėtų būti statomi laikantis bendrų regioninės architektūros principų. Geriausia naudoti vietines, regionui būdingas medžiagas bei konstrukcijas. Bet galimi ir nauji sprendimai, pavyzdžiui, mūrinės arba karkasinės sienos (su papildoma termoizoliacija), aptaisomos natūralios medienos apkalais. Stogams dengti vietoje tradicinių natūralių medžiagų (šiaudų, skiedrų, gontų, nendrių) gali būti naudojamos artimų joms atspavių (nuo pilko – iki rudai pilko) šiuolaikinės neįmantraus profiliavimo stogų dangos (bituminės čerpelės, betoninės ar keraminės čerpės, beasbesčiai banguoti lakštai ar valcinii būdu dengiama skarda). Šiuolaikinius masyvo ar klijuoto medžio langus su ištisiniais stiklo paketais viename rėme rekomenduojama vizualiai suskaidyti į keturias ar šešias dalis. Tradicinės šildymo sistemos (krosnys su šildymo sienutėmis) gali būti keičiamos į modernų grindinį, orinį šildymą ir pan.

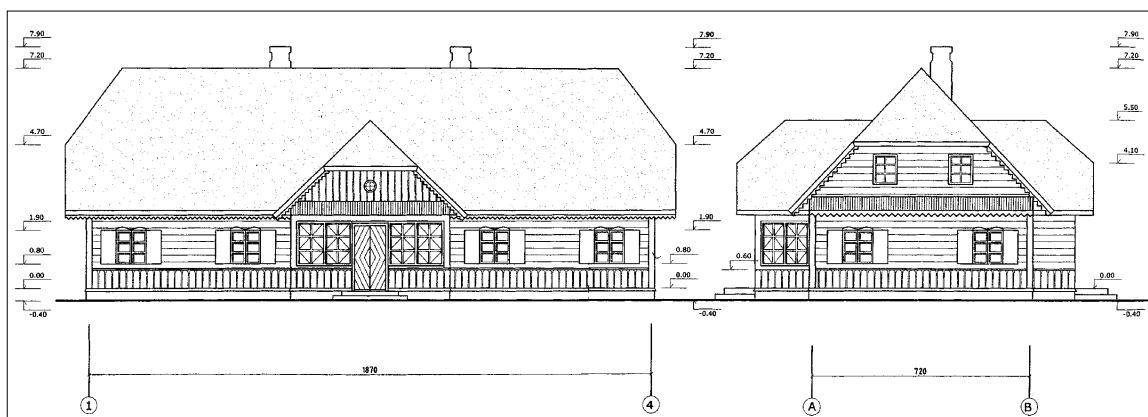
Nereikėtų naudoti nenatūralių, sintetinių medžiagų ir gaminių: vinilinių ir plastikinių lentelių, langų plastikiniais rėmais, ryškių spalvų ir įmantraus netradicinio piešinio durų. Eksterjere reikėtų vengti ryškių, nenatūralių spalvų. Dažomi galėtų būti tik langų rėmai, apylangių apvadai, langinės, durys, priesvirnių kolonėlės, šventųjų skulptūrėlės koplytstulpiuose. Visas kitas medines pastato dalis rekomenduojama apdoroti neblizgiais, tonuojan-

Pirties projektas (arch. R. Bertašiūtė, L. Kukšienė)

čiais (primenančiais seno medžio paviršių) arba netonuojančiais impregnantais ir palikti natūraliam senėjimui.

Mūsų tikslas – sukurti modernią sodybą, pritaikytą šiuolaikinėms reikmėms. Pastatams statyti naudojamos medžiagos, technologijos bei inžinerinės sistemos turėtų būti šiuolaikiškos, tai yra ekologiškos ir ekonomiškos. Sodybos išskirtinumą bei savitumą galima sukurti laikantis pagrindinių vietos architektūros principų, kūrybiškai interpretuojant ir tęsiant regiono statybos tradicijas. Lemiamą reikšmę turi sodybos vieta, išplanavimas, pastatų tūriai, proporcijos, siluetai, statybinės medžiagos bei bendras (sienų, stogų) koloritas. Labai svarbi pastatų, tradicinių mažųjų architektūros formų ir želdynų jungtis.

LITERATŪRA

1. Baranauskas T. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius, 2000.
2. Baršauskas J. *Lietuviškos kolūkiečio sodybos architektūra*. Vilnius, 1956.
3. Bertašius M. *Vidurio Lietuva VIII – XII a.* Kaunas, 2002.
4. Bertašiūtė R. *Lietuvio sodyba*. Vilnius, 2007.
5. Bertašiūtė R. *Sodybų tipai ir statybos tradicijos // Česlovo Milošo žemė*. Kaunas, 2007.
6. Bielinskis F.K. *Lietuvos liaudies architektūra*. Maskva, 1960. (rusų kalba)
7. Butkevičius I. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius, 1971.
8. Gimbutas J. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*. Vilnius, 1999.
9. Jablonskis K., Jučas M. *Lietuvos inventoriai XVII a.* Vilnius, 1962.
10. Kviklys B. *Mūsų Lietuva*. T. 2. Boston, 1965; Vilnius, 1991.
11. *Lietuvių kalbos atlasas*. T. 1. Vilnius, 1977.
12. *Lietuvių liaudies architektūra*. T.1. Vilnius, 1965. (LLA)
13. *Lietuvių liaudies menas. Architektūra*. Vilnius, 1957. (LLM)
14. Milius J. Upytės apylinkių žemės naudojimas, žemėvalda ir žemėtvarka valakų reformos laikais // *Upytė*. Vilnius, 1986.
15. Prascevičius E. Daugyvenės žemė // *Mūsų kraštas*, 1996.06.13; 06.12; 07.24; 12.18; 1997.01.11; 04.02.
16. Šešelgis K. *Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai*. T. 5. Vilnius, 1998.
17. Zabiela G. Upytės žemė II tūkstantmečio pirmojoje pusėje // *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*. Panevėžys, 2004.
18. Zinkevičius Z. Etnonimas aukštaičiai amžių bėgyje // *Aukštaičių tapatumo paieškos*. Kaunas, 2006.

SUTRUMPINIMAI

a.	– amžius	LLA	– Lietuvių liaudies architektūra. Vilnius, 1965.
apyl.	– apylinkė	LLBM	– Lietuvos liaudies buities muziejus
aps.	– apskritis	LLM	– Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1957.
ASI	– Architektūros ir statybos institutas	mstl.	– miestelis
ČDM	– Nacionalinis K. M. Čiurlionio dailės muziejus	r.	– rajonas
k.	– kaimas	ŠAM	– Šiaulių „Aušros“ muziejus
KPD	– Kultūros paveldo departamentas	vls.	– valsčius
LII	– Lietuvos istorijos institutas	vnk.	– vienkiemis

AUTORIAI:

Rasa Bertašiūtė, dr., Architektūros ir statybos institutas, Kaunas

Vingaudas Baltrušaitis, Lietuvos liaudies buities muziejus, Rumšiškės

Ilona Burinskaitė, dr., Architektūros ir statybos institutas, Kaunas

Grażina Žumbakienė, Lietuvos liaudies buities muziejus, Rumšiškės

Medžiaga rinkta Lietuvos liaudies buities muziejaus, Daugyvenės kultūros istorijos muziejaus–draustinio, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus, Šiaulių „Aušros“ muziejaus Liaudies meno skyriaus, Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus fonduose, Architektūros ir statybos instituto Architektūros istorijos ir paveldo sektoriaus archyve. Atlikti ir natūriniai tyrimai. Architektūros vertinimui pasitelktas istorinis kontekstas bei įvairiais aspektais šį kraštą tyrinėjusių mokslininkų darbai.

TURINYS

Pratarmė.....3

VAKARŲ AUKŠTAIJA

(dr. Rasa Bertašiūtė)4

Gyvenviečių struktūros bei visuomenės
sanklodos formavimasis5

Tradicinės sodybos išplanavimo
principai ir bruožai9

Pastatų tipai ir bruožai 12

GYVENAMASIS NAMAS

(dr. Rasa Bertašiūtė) 13

Statybinės medžiagos ir konstrukcijos 23

Apdaila ir puošyba 26

Prieangiai 27

Langai..... 31

Durys 37

Skiauto puošyba 43

Kertės ir sienos..... 45

GYVENAMŲJŲ NAMŲ INTERJERAI

(Vingaudas Baltrušaitis)..... 47

ŪKINIAI PASTATAI

(dr. Rasa Bertašiūtė) 59

Svirnai..... 59

Tvartai..... 65

Klojimai, daržinės..... 68

Pirtys..... 73

Tvoros 74

Šuliniai..... 75

MAŽOJI SAKRALINĖ ARCHITEKTŪRA

(dr. Ilona Burinskaitė)..... 76

ŽELDINIAI

(Gražina Žumbakienė)..... 82

REKOMENDACIJOS 88

LITERATŪRA 95

AUTORIAI 95

Leidinių parengė ir išleido

Etninės kultūros globos tarybos sekretoriatas,
Žygimantų g. 1/8, LT-01102, Vilnius, Lietuva
Tel. 210 71 61, Faks. 210 71 60
Mob. tel. (+370) 699 04238
El. paštas: etnogloba@lrs.lt
www.lrs.lt (žr. nuorodą – institucijos,
ataskaitingos Seimui)

Tekstai, stilistika, redagavimas,
koregavimas ir komponavimas –
Vaclovas Mikailionis

Viršelio maketas – Tatjana Gudanec
Maketavo Tatjana Gudanec,
UAB „Petro ofsetas“

Pasirašyta spaudai 2008 02 13
Tiražas 600 egz.

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius
tel. (+370 5) 273 33 47,
faks. (+370 5) 273 31 40,
El. paštas: priemimas@petroofsetas.lt,
www.petroofsetas.lt